

IFJABB

B. WESSELÉNYI MIKLÓS.

ÉLET- ÉS KORRAJZ.

IRTA

SZILÁGYI FERENCZ,

NYUGALMAZOTT ISKOLAI TANÁCSOS, A MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA LEV. TAGJA.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1876. febr. 21-iki ülésében.)

BUDAPEST, 1876.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

I.

Ifj. b. Wesselényi Miklós születése, gyermekkora s neveltetése.

Ifj. b. *Wesselényi* Miklós született Zsibón, 1796-ban, december 30-án. A zömök és rendkívül erős testalkatú gyermek még nem volt hat éves, midőn atyjával az udvaron sétált. A lovaszok egy szilaj és borkoló mént hoztak ki az istállóból s a házi ur felé vezették. A gyermek azt jó kedvvel nézte, mit atyja észrevehén, kérdi tőle: »Nem ülnél-e rá fel?« Miklós egy darabig hallgatott, majd az ismételt kérdésre azt mondá: »Nem.« »Miért?« »Mert félek.« Az atyja ekkor rákiáltva: »Egy *Wesselényinek* nem szabad félni«, feldobta fiát a ménre, s ostorával erre rá vágott. A ló ekkor a hátán levő kis báróval sebesen nyargalt, míg a jelt-adásra azt megállították. Az édes anya, *Cseréy Heléna*, e jelenetnek a tornáczon szemtanuja, azon perczben egyetlen gyermekének vesztét csaknem bizonyosnak hitte, s lehet gondolni, rendkívül megijedt, mi azonban nem sokáig tartott, midőn hozzá vidám arcczal felszaladó fiát megpillantá, ki, a mint őtet epedve váró édes anyjának mondá: a ló hátán maradva addig lovagolt, míg az kifáradt.

Ily módon a testet erősítő, s erre tartozó ügyességhez a gyermeket korán hozzászoktató bánás mellett, neki az idő viszontagságainak, s minden más alkalmatlanságoknak eltűrésére megedző spartai szigorú nevelést adtak, mibe azonban, az uri házaknál otthonos gyakorlat szerint, sokféle elnézés és kényeztetés is vegyült, s az rá nézve, kérdésen kívül, ártalmas befolyás nélkül nem maradt.

Másfelől a kis báró szellemi és erkölcsi kiképzésére is kellő gondot fordítani el nem mulasztották, ha szinte erre nézve elhallgatni nem lehet, hogy ő nyilvános iskolába soha sem járt, de egyáltalában csak házi nevelése és oktatása volt. E részben azonban igen jó választás történt, mert tanítását két derék és szép tudományos műveltséggel bíró ifjura, u. m. ifj. Tökés Jánosra és ifj. Pataki Mózesre bízta. Ezek közül az első az ifju báró nevelését kezdette, míg a második azt bevégezte. Ez, id. Pataki Mózesnek 1779-től 1816-ban szeptember elején történt haláláig, a kolozsvári reform. főiskolában a természetrajz, földleírás és német nyelv rendes és nyilvános tanárának fia volt.

A két nevelőt illető adatok a következőkben vannak összeállítva.

A bécsi udvari rendőri főhivatal, mint ma neveznék, rendőrministerium, gr. Teleki Sámuelhez, erdélyi udvari kancellárhoz 1808-ban novemb. 14-kén ifj. Tökés János ügyében következő tudósítást tette.

»Exceziád a helybeli rendőri főigazgatóságnak mellékelt jelentéséből látni fogja, hogy miért lett az figyelmetessé, fennemlített erdélyi tanulóra, ki Marburgból hazájába visszatérő útjában darab ideig Bécsben mulatott.«

»Az abban foglalt adatok folytán, az udvari kancellár ur tanácsosnak fogja tartani elővigyázási s intésül szolgáló rendszabályok felől gondoskodni Erdélyben, egy oly ifju irányában, ki ugyan tanulása felől igen derék bizonyítványokkal bír, azonban egy francia befolyás alatt álló egyetemen, hol neki maga czéljához képest, theológiát kellett volna tanulni, ezzel ellenkező módon a Code Napoleon-nal különösen foglalkozott, s így azon földön nyilván dicsért elveket könnyen beszívhatta, s másokkal közleni megkísérthetné. E jelentés mellé vannak zárva ifj. Tökés János útlevelei s egyetemi bizonyítványai.«

A kérdéses ifjura vonatkozó további adatok a volt erdélyi udvari kancellária levéltárában levő okmányok alapján itt következnek:

Fennevezett Tökés János született Magyaróson, Marosszékbén, hol hasonnevű atyja, volt kormányzékai titoknok, a

maga jószágában lakott. Miután az ifju Kolozsvárott a jogi tudományok tanulását elvégezte, 1804-ben Zsibóra ment, s ott volt 1806-ban őszig, mert id. b. Wesselényi Miklós neki azt ígérte, hogy ha fia mellett két évig nevelő lesz, ötet maga költségén egy külföldi egyetemre ki fogja küldeni. Tökés tehát hogy Marburgba, akadémiai tanulásának folytatása végett útlevelet kapjon, Bécsbe felment, itt azonban a porosz-francia háboru miatt hosszabb ideig volt kénytelen mulatni, s azalatt a bécsi egyetemen chémiát és anatómiát tanult. A következő 1807-ben martiusban útlevét kikapván, kiment Marburgba, hol nem csak a theológiát, de a jogot is, a Code-Napoleonra vonatkozó előadással együtt hallgatta, a mellett chemia, botanica, s mezői gazdaságtan is, tanulása tárgyai közé tartoztak. Ott mulatott 1808-ban szeptemberig, honnan az udvari kancelláriai útlevéllal, s egy mással, a mit Regensburgban, mely akkor egy külön német fejedelemség fővárosa volt, az ottani osztrák cs. k. követségtől kapott, october vége felé Bécsbe érkezett.

Az 1807-dik esztendőben Marburgból, az őszi szünidők alkalmával, az egyetemtől kapott útlevéllal Párisba ment, hol tapasztalás-gyűjtés s maga bővebb kiművelése végett darab ideig mulatott, s majd az ottani cs. k. követség neki a Bécsbe visszatérésre útlevelet adott. Ha Erdélybe haza megyen, b. Wesselényi Miklósnál fia nevelését folytatni fogja, ha pedig dolga máskép fordul, s valami közhivatalt kap, akkor hazájának és királyának fog szolgálni.

A mint vallomásában megjegyző: a francia kormányról nem beszéllett, s ítéletet nem mondott, mivel ezt csak oly ember tehetné, ki az országot s az ottani viszonyokat alaposan ismerni tanulta.

Az ellene névszerint felhozott vádat, mintha az osztrák kormány ellen nyilatkozott volna, határozottan visszautasította, ellenkezőleg arról dicsérettel emlékezett, mivel az osztrák tartományokban nagyobb esendesség és rend van, mint azt Franciaországban találni lehet.

Midőn Tökésnek 1808-ban november 25-kén útlevét és irományait visszaadták az illető erdélyi udvari kancelláriai tanácsos és előadó, mint az rá bízva volt, — ötet a Fran-

cziaországba tett útjáért, Marburgban a Code Napoleonra vonatkozó leczkék hallgatásáért, valamint Bécsben a francia alkotmányt dicsérő nyilatkozataiért, melyekkel magát gyanussá tette, megdorgálta, s úgy haza bocsátotta.*)

Ez elbeszélés után, az olvasóra lehet bízni annak megítélését: vajjon, s mennyiben volt azon véleménynek alapja, hogy Ausztria I. Ferencz császár uralkodásának idejében úgy nevezhető rendőri állam — Polizey-Staat — lett volna.

Azalatt, míg ifj. Tökés János Bécsben s külföldön volt, ifj. b. Wesselényi Miklós oktatásával s nevelésével ifj. Pataki Mózes foglalkozott, ki azt fennevezett ifjunak haza érkezése után is folytatta és szerencsésen be is fejezte, s növendékét alaposan és szép sikerrel tanította mindazon tudományokra, a melyeket az erdélyi reformatus főiskolákban, az akkor fenállott tanrendszer folytán előadni szoktak.

Ifj. Pataki Mózes tanítványának mint gyermeknek oktatója, az ifjunak útmutatójává, a férfinak barátjává vált; — e gyöngéd összeköttetés azonban nem sokáig tartott, mert a kitünő derék nevelő az 1815-dik esztendőben január hó 25-én, nyolcnapos rövid, de súlyos betegség után, Kolozsvárt meghalt. Őtet, kit a szellemi viszonyoknál fogva méltán a család tagjának tartottak, növendékének akarata szerint s kívánságára, Zsibón a családi kriptába az apa mellé temették el.**)

*) Ez ügyre vonatkozó udvari kancelláriai határozat szövege a következő: »Cum supplicanti — — — — nomine Cancellariae hujus aulicae per referentem exprobratum jam sit: quod citra obtentum ab hinc indultum in Galliam iter suscepit, Marburgi porro praelectiones super Codice Napoleon exceperit, isthic vero sermocinationibus suis in encomia constitutionis gallicae semet suspectum reddiderit; reversales ejusdem, ut et passuales Gubernii cum testimonialibus moderno supplici libello adjacentibus, medio Registraturae Directoris br. m. restituntur.« Mi a fenebb említett reversalist illeti: e részben megjegyzendő: hogy minden erdélyi reformatus tanuló, ha külföldi egyetemre ment, mielőtt oda elindult, magát a hazájába visszatérésre írásban kötelezte, mi hazajöveteléig az udvari kancelláriai levéltárba betétezt.

**) Ifj. Pataki Mózesnek a Döbrentei Gáborától kiadott »Erdélyi Múzeum« I-ső füzetében, Kolozsvárt 1814—8. 114—142. II, következő czimű munkája jött ki: »A római poézis története!«

II.

Ifj. b. Wesselényi Miklós napló s levelezési könyve. *) Adatok ifjúkori életéből s gr. Széchenyi Istvánnal Franciaországban tett útjából.

Mielőtt ifj. b. Wesselényi Miklós életírásában tovább mennénk, hátrahagyott *Naplóiról* kell bővebb említést tenni. Azok évszám szerint így következnek:

Ifj. b. Wesselényi Miklós Napló.

1821 és 1822. Franciaországban és Angliában tett utazásra vonatkoznak; részben németül írva.

1835 május 1-től, július 1-jéig.

1835 július 1-től october 1-jéig.

1835 october 1-jétől 1836 január 25-kéig.

1836 január 25-kétől május 21-kéig.

1836 május 21-től július 24-ig.

1837-dik esztendő, két darab; (jelentéktelen; legnagyobb részben költség- és kiadási jegyzetek.)

1838 martius (a pesti árviz.)

1838 aprilis, május, júnus, július, augustus 28-káig.

1838 augustus 28-tól kezdve september és october hónapok.

1839 január 1-től február 7-ig (bezárólag.) A naplónak itt vége szakad. Mindössze van 13 darab, negyedréttben.

E naplókhoz tartozó bevezetés, vagy előszó abban, mely az 1822-dik esztendőre vonatkozik:

Egy napikönyvet kell tartani annak, a ki életét, mint egy egészet át akarja futni tekintetével, s a multat használni kívánja a jövőre és jelenvalóra. De midőn létének tragico-moediájából egy jelenést jegyez fel, s utazásának történetét írja, ne forogjon eszében sem annak valaki előtt való felolvasása és a sajtó alá menése; különben a maga mentségére, s nem tulajdon tanúságára ír.

Nincs belső valóságunknak egy hűségesebb tüköre, mint egy ily, naponként folytatott autobiographia. Gyakran repülő

*) E bűrótól 1841-b. február elejétől 1850-b. aprilisben történi haláláig írt levelek gyűjteménye.

életünk ezen tűnő képei előtt állva, csodáljuk, hogy az egy-két esztendővel öregedett alig ismer rá, a kevés évvel ifjabb önmönmagára. Mintegy csak most nemesi czímet nyert büszkeséggel nézünk ma, egy egész éjjelle bölcsőbbek, a tegnapi csak paraszt vagy polgárnakra. Ily nagy a körülmények hatalma. Gúnyoljuk egy megejtett hibánkat, s ha azon körülmények jelennének újra meg, jó részt abba a hibába másodszor esnénk. Csakhogy soha is ezeknek olvasásában az előbbi jobb ember szemlélésén, annak foddó tekintetere ne kellene elsárgulnom.

Ifj. b. Wesselényi Miklós az 1821-dik esztendő szeptember végén, Német- s Franciaországba, valamint Angliába teendő nagy útjára Zsibóról elindulván, Debreczenen keresztül octob. 2-án Örsbe érkezett Orczy Lászlóhoz, ki nem volt otthon, de Orczy Lőrincz s vele gr. Festetics Leo fogadták. »Orczy Lőrincz«, írja b. Wesselényi Miklós, »igen jó, természetes ember, »aber keine Revolution wird er sicher nicht machen.« Örsből Pestre october 3-án egy huzamban érkeztek.

A következő napon octob. 4-én b. Brudern-nél lévén többekkel együtt ebéden, a beszélgetés egyik tárgyát a német költők képezték, kik között Schillert s főként Göthét erősen gyalázták, s az elsőnek izetlen unalmasságát, a másíknak excentrizálását tették ki hibául. B. Wesselényi erre megjegyzi: »Én nem szölkék a beszédbe, de megvallom, nem kissé botránkoztam meg. Ha a Göthe tiszta, correct nyelvét elfelejtjük, ha az ő proteusi különbözö, de mindig eleven színekben megjelenését nem tekintjük is, de az emberi szív belső rejtékeinek a mindennapi kül-szín már megszokott leple ferehuzásával felfedezése, s a szépre és jóra, nem fellengzéssel, de csendesen s nyájasan vezetése, nem teszi-e nevét mindig tiszteltté és áldottá? Schiller férfias, erős hanggal többnyire azt írja s festi, mit nemzetek tettek, s ha mult idökben történt ezen nagy s nemes tetteknek csak festését is excentrizálásnak tartjuk, ez nem pasquillus-e elfajult századunkra?

Délután felmentünk a Gellért-hegyre, hol Pasquits az astronomus a csillagvizsgáló torony szép s jó állapotban lévő

eszközeit igen nyájasan megmutogatta, magyarázta, de mivel az astronomiából keveset tudok, a dolog engem nem igen érdekelt. Ezt ugyan fájlaltam, de meggondolván, hogy ezen a földön, magam előtt, magam körül, s magamban mennyi van, a mit nem tudok, nem értek, a csillagokról hamar elfelejtkeztem.

Ez alkalomból b. Wesselényi Miklós octob. 10-dikén Bécsbe felmenvén, onnan két nap mulva, Sopronon keresztül Czenkre gr. Széchenyi Istvánhoz utazott. »Itt,« a mint naplójában írja: »reformatum templom nem lévén, a katolikus kápolnába mentem a Széchenyiekkel, s a Zsibón utolsó templomban való létem jutott eszembe; ezen visszaemlékezés, jó anyám előttem lebegö képe, az elmúltaknak fájdalmas édes elgondolása, s a jövődönök bizonytalan homályos formája igen tiszta buzgóságra s érzékenyedésre emeltek.«

October 23-án Bécsbe visszatérvén, két nap mulva october 25-n írja: »Ma van azon elfelejthetlen gyászos napom, a melyen 12 esztendeje, hogy reszketö kezeimmel kedves jó atyámnak a szeméit befogtam, melyen legjobb barátomat a halál hideg karjai tölem elragadták, s e véletlen eset által, az erős tölgynek kidölésével a magát hozzá kapcsolt gyenge plánta gyámol nélkül mavadt. Most is látom tüzet szikrázó szeméit örökre bezárva, a halál halavány színében előttem feküdni, most is borzadva hallom a gyászos harangot és a bús halotti éneket, most is érzem azon hideg csöket, melyet utóljára nyomtam sáppadt ajkaira. Minden inaimat megrázkódtatva hangzanak füleimbe vissza kedves jó anyám keserves zokogásai, s a koporsó bezárásának irtóztató hangja.

Nyugszik ő az irigység, a rügalmazás, az üldözés fulánkjaitól, nem szaggatja már nemesen érző szívét édes hazája haldokló szenvedése, nem az elnyomott igazság, és a vétek dölyfös kevélysége; nem háborítja fel többé tiszta lelkét az emberi szent jussok letiporása, s a szabadság mennyei lelkének vad üldöztetése; nem érzi többé ezen pokoltól terélbe esett, ördögökkel teljes földi mennyországunknak dobzódo örömeit, s epesztö gondjait.

Ah! de a természetnek vidító melege sem fogja meghidegedett tetemeit többé éleszteni, s elfagyott érzéseit olvadó

örömré hevíteni. Hideg méjj, s talán örökös álmot alszik, melyből sem a szeretet édes szava, sem az öröm mennyei hangja többé soha, oh sohasem fogja felkölteni. Akárhogy legyen a bizonytalanság áthathatlan kárpitja alatt elrejtve a kétes jövő, de szivemben örökre fog élni áldott emlékezete. Oh tisztelt, szeretett lélek! ha a rólunk való tudásodat a sir néma boltjain túl magaddal átragadtad, tekints le rám és erősíts, hogy éltemben hozzád örökké érdemes lehessek!

Október 26-án, Széchenyi ma adott legelőbb órát az angol nyelvben. Ezen barátsága annál becsesebb, mert itt sok dolgai, ismeretségei, s a nagy világ által ideje annyira el van foglalva, hogy csak áldozattal szentelheti e magában ugyan kedvetlen foglalatossággal a barátságának ezen órákat.

Czenkből 1821. november 6-án visszaindulván Bécsbe, Sopronban alispán Niczkynél ebédeltünk. Nagyon örvendtem, hogy ott megismerkedhettem Nagy Palival; egy valóságos tűz eszű ember, kinek feltalálásai s kitévelői örökké teljes hatalmában állanak.

Sopronban gyűlés volt a tirok adásáért. Ez a Bécs szomszédtságában csudálásra méltó magyarsággal bíró vármege, törvény ellen lévén az ilyen kérés, nem adott. Magyarország épen úgy van ezzel a tárgygyal, mint Erdély az urbariummal; nem lévén közegyetértés, némelyek hajolnak, mások nem. A következés is ugyanaz lesz, mi ott, hogy az egyrésznek ezen gyengítéséért, a mások nemes és férfias magatartásának is semmi foganatja sem lesz.

Legyen itt közölve egy töredék ifj. b. Wesselényi Miklósnak gr. Széchenyi Istvánnal együtt tett útjából, mint azt maga leírja.

1822. ápril 5-én. Dreuxból szép csendes völgy nyulik fel az útról, egészen Tillieres és Verneuil-ig. Szekerünket itt hagytuk, s Armentiers-be mentünk, hol Széchenyivel ketten útításkánkat hátunkra csatolván, egy útmutatóval La Trappe felé gyalog elindultunk; csak négy mértföld lévén, három és fél óra alatt oda elérkeztünk.

Egy tó mellett balra kanyarodva lép ki az útas az erdőből, s a klastromot maga előtt látja. A bezárt kapu felett ez van írva: »Domus Dei. — Beati, qui habitant in ea. —

Refugium peccatorum.« Egy búsan kongó harang meghuzására kinyílt a nyikorgó kapu, s egy szakállas ősz öreg kámszájával leborult előttünk; bevezetett, s a klastrom néma falai közt, fa-saruja a grádieson borzasztólag kopogott, mint a baglyok éjjeli huhogásai az erdő vadonjaiban. A vendég számára szánt szobába vezettek. Kevés idő múlva, elfogadásunkra két barát jött, előttünk némán leborultak, s felkelvén a szentírásból olvastak, melyet elvégezvén, újra leborultak s elmentek.

Estve, s éjféli után két óraker isteni tiszteleten voltunk; a templom, mely minden czifraság nélkül van, ma nagypénteken, meg sem volt világítva, s a sötétségben a komor ének s a faszark kopogása rémitő volt. Érzésem egészen e nagy nap méltóságához volt mérsékelve. Az isteni ember dicső halála, az emberi nemzetnek akkor s azóta való örökös küzdése a vétkekkel s gyarlóságokkal, s önmagam és csak általam ismert bűneim marczangló érzése, lelkemet fájdalmas buzgósággal töltötték el. Leborultam s áhitatos imádságomat könnyeim követték. Mely boldogság a Mindenhatóhoz bizodalommal s alázatossággal felemelkedhetni. Imádkozni nemcsak szent köteleesség, de édes vigasztalás, s az emberi méltóságnak legfelségesebb joga. Nem tulajdonítok én ugyan a könnyörgésnek oly erőt, mi által bűneink bocsánatját kieszközölhetnők, — a bűn örökös mint az erkölcs, — egy elkövetett bűnt ezredei lefolyása sem törölheti el, azt az Isten sem bocsáthatja meg, de imádkozva, bűneinket egész rútságukban elevenen érezni, s az iránt való undorodásunkat minden következő cselekedeteinkre nézve magunkban nevelni, ez bizonyosan nevelvén erkölcsiségünket, az örökös mérőserpenyőben a vétkek mélységes kevesíti. — Az imádságnak szükség: szent fogadásnak, hálaadásnak s a léleknek a testi salakon felülemelésének lenni.

Ápril 6-án délelőtt misét hallgattunk, azután szobánkban ebédet adtak, de kérésünkre csak azt, a mit ők esznek. Egy csupán vízben főtt murek s zöldség leves, s épen úgy készített krumpli, nagyon rossz kenyér és víz; az egész ebéd ennyi volt. A tegnapi napot, régi szokásom szerint, egészen megbőjtölvén, tegnapelőtti estvétől fogva semmit sem ettünk, s így az éhség a fennemlített szigorú eledelt tűrhetővé tette.

Elbuesuzván a prior pater Jerometól, ki minket igen

szívesen fogadott, a néma szenvedés s a jámbor türes szomorú lakhelyéből kimentünk. A trappisták élete s rendszabályaik: a legsanyarúbb koplalás, hideg és meleg kínos szenvedése, álmatlanság, örökös hallgatás, minden örömmek s gyönyörűségnek teljesen kerülése, s annak még a legártatlanabb nemétől is rettegés, mind oly dolgok, a miktől az emberi érzés iszonyodik. Életmódjuk: örökös böjt, húst, halat, tojást sohasem esznek, tejet, gyümölcsöt igen ritkán, s mindég igen kicsi mértékben.

A templomon kívül, a refectorium a dolgozás és hálóhely, s minden idejük örökös, megsérthetetlen hallgatásnak van szentelve, különben is nekik csak az elkerülhetlen esetekben és engedelem mellett szabad egy-két szót ságyva mondani. Midőn a szerzetbe belépnek, nevüket s állapotjukat csupán a pater abbasnak mondják; különben egymást nem ismerik, s nem is szabad magukat megismertetni. A világra nézve egészen meg lévön halva, atyjokfiakról s barátjaikról legkisebb hírt sem hallhatnak. Midőn valamelyik tagnak hozzátartozói közül valakije meghal, a pater abbasnak azt megírják. A hírt az egybegyült szerzeteseknek tudtára adják, de egyik sem tudja: kit illet a gyászos jelentés, mindegyik könyörög a maga, s a többi nevében, s így az elvesztés keserűségét a bizonytalanságban, minden új halotti hírrel ismételve kell érezniök. Sem olvasásban, sem a természetben gyönyörűséget, örömet, a mint keresni, úgy kapni sem szabad. A mezőn, a kertben dolgoznak, de kezük munkájának gyarapodásában, egy oltványban vagy virágban örömet találni, azt érezni, véteknél tartják, sétálni nekik soha sincs megengedve.

Ilyenek a trappisták; s bizonyosan b. Wesselényi Miklós nézetét fejezzük ki, ha kérdezzük: ily semmit nem tevést, örökös szent henyélést, s a földön, úgy szólva: már élve meghalást, lehet-e emberhez illőnek, Isten előtt kedves dolognak, ötöt tisztelésnek nevezni, és vallásnak tartani, általában a szív legszentebb érzésének így profánálását szabad-e az élet céljának tartani?

Gr. Széchenyi István és b. Wesselényi Miklós ez alkalommal Franciaország déli vidékeit is gyalog útazták be, s naponként nagy távolságokat tüzték ki. Csak kenyeret és tejet

volt szabad enniök, mindkettőt igen csekély, s meghatározott mennyiségben. Mert feladatuk volt: a fáradtság és éhség eltürésében egymást legyőzni. Az eredmény vala: hogy gr. Széchenyi gyalogolni, b. Wesselényi koplalni tudott jobban. Még akkor minden bizonynyal, midőn mindketten politikai mult nélkül voltak, a haza felvirágzásáért egyesítendő munkásságuk nagy szándékával »a tapasztalás-gyűjtés« vándoréveit folytatták.

III.

Ifj. b. Wesselényi Miklós az 1834-diki erdélyi országgyűlésen. *)

A mint Erdély történelmében az 1834—35-ki országgyűlés minden bizonynyal igen nevezetes és nagyfontosságú idő- s fordulópontot képez, épen úgy ifj. b. Wesselényi Miklós életében is nem kevésbé emlékezetes és végzeteljes epizódnak kell mondani a föllépését és szereplését azon diétán, melynek vezére, sőt méltán s joggal nevezett dictatora volt, miután rendesen a mit ő akart s mondott, a karok és rendek is azt akarták és végezték. Oly tekintélyt, melylyel e népszerű hazafi akkor az országban birt, valamint hasonló befolyást, a mit egy magán-ember a közügyekben gyakorolt, Erdély évkönyveiben aligha lehetne többet találni. Ha ifj. b. Wesselényi Miklós, ki a szabadságnak és liberalis eszméknek híve s barátja volt, mind a mellett mégis aristokrata maradt, s a fényes születés előnyeinek becsét ismerve, azokról, a nép ked-

*) Mintán ifj. b. Wesselényi Miklósnak az 1834—35-diki kolozsvári országgyűlésen megjelenése, s ottani egész tevékenysége egy a magyar tudományos akadémiától kiadott munkámban körülményesen le van írva, most arra hivatkozva, s az olvasót figyelmeztetve, az említett országgyűlésen történt azon események elmondására szoritkozni, melyek felvett tárgyammal kapcsolatban vannak. — Fennilézett könyvem címe: »Egy lap Erdély legújabb történelméből. — Az 1834-diki országgyűlés s azt megelőzőtt egyházi s politikai mozgalmak rajzával. — Pest 1867.« — 8. L. abban: 73—116. II.

vének vadászásáért lemondani hajlandó nem volt, ezt neki senki sem fogja rosz néven venni, sem hibául tulajdonítani, ha méltányos akar és tud lenni.

Az 1811-ik esztendő után, midőn Kolozsvártt országgyűlés volt, az erdélyi törvényhozás szünetelése huszonhárom esztendeig tartott, s e hosszú idő alatt a kormány önkényes és törvényellenes eljárása következtében, a haza sérelmei, annak jogai csorbitásával folyvást növekedtek, s mind súlyosabbá váltak, míg végre 1834-ben márczius 18-án kelt királyi leirat a mondott esztendő májusának 26-kára a diétát Kolozsvárra összehívta, melyre teljhatalmu királyi biztosnak estei *Ferdinánd* főherczeg, Galiczia polgári és katonai kormányzója lett kinevezve.

Az erdélyi alkotmány sajátsága szerint, mint a főbb államhivatalnokokat, s miután a királyi gubernium a diéta kiegészítő része volt, ennek tanácsosait, azok közt a karok és rendek elnökét, továbbá a kir. tábla előülöljét s az ítélőmestereket is az országgyűlés választotta, s a fejedelem a négy bevett vallásból hozzá fölterjesztett három egyén közül egyet kinevezett. Az említett országgyűlésen június 26-án történt az első választás, illetőleg kijelölés, midőn az országos elnöki állomásra a róm. katolikusok névsorába, *gr. Kornis* Mihály és *gr. Haller* István mellett, mint harmadik *Nopcsa* Elek a királyi tábla ideiglenes elnöke, 79 szózattal beválasztatott, ki 1834-ben július 18-án kelt kir. leiratban, főkép az akkori viszonyok s körülmények közt kiválólag fontos állomásra a felség által kineveztetett. — Ugyanakkor az addig ideiglenes ítélőmesterek is *Földvári* Farkas, *Horváth* Ferencz és *Sala* Sámuel, kiket a rendek megválasztottak, a monarcha által kineveztettek.

Az ellenzék *Nopcsa* Elek kineveztetését, mint előre lehetett gondolni, nagy kedvetlenséggel fogadta, annak beigntatását azért minden lehető úton és módon gátolni, legalább hátráltatni igyekezett. Miután a czéljára vezető eszközökben nem válogatott, a törvényeket nem tisztelő államhatalom irányában, ennek példáját követve, azoknak maga részéről megtartásával sem gondolt. Így heves küzdelem után, minek nagy érdeket kölcsönözött azon körülmény, hogy országgyűlési biz-

tos az uralkodó háznak egy a kormányzás körében is rendelkező egész teljhatalommal felruházott tagja volt, az ellenzék azt, mire törekedett, bizonyos tekintetben el is érte. Kinevezett országos elnök *Nopcsa* Elek ugyanis, miután sok boszantást s nem illedelmes, néha kiméletlen bánást kellett eltűrnie, maga elnöki székét csak négy hónap mulva, u. m. 1834-ben november 11-én foglalhatta el.

Az időközben a kormánytól önhatalmilag betiltott országgyűlési napló nyomtatásának átbaigazítása volt az első tárgy, mi a novemb. 13-án tartott országos ülésben felvett. Ez ülés felette zajossá, sőt viharteljessé vált. Azt *Nopcsa* Elek egy félreértés következtében idő előtt elosztatván, az ellen b. Wesselényi Miklós az elnököt sértő kifejezésekkel tiltakozott. *Nopcsa* a nagy láрма közben, mi a rendeknek s hallgatóknak a teremből kiindulása közben még növekedett, a báróra azon sértésért jelt akarván kérni, vagy adni, ily czélból pécsetgyűrűjét az újjáról lehozta, hogy az asztal végén ülő közügyigazgató kezébe adassék, mi a széktörési per megkezdésére szolgáló jel lett volna; erre azonban még nagyobb zaj lett, s a padokról felugrás-, ajtóhoz tódulás-, s így az általános zavarnak közepette, az ugy is ülés után tett jelkerés siker nélkül maradt.

A következő u. m. novemb. 17-iki ülésben *Nopcsa* Elek elsiertet enunciatioját visszahuzta, s a rendeket a napló ügyében a további tanácskozásra felszólította. Az elnöki nyilatkozat után b. Wesselényi Miklós felállott, ki nek beszéde a mint a dolog felvilágosítására szolgál, ugy mindkét részről az akkori kedély és hangulat élességét is eléggé bizonyítja. Annak eleje itt következik: »Protostálok az elnök erőszakoskodása ellen«; ezek voltak azon szavak, melyeket novemb. 13-án, miután az elnök az ülést eloszlatta, mondani kötelességemnek érzettem, azért mivel a kijelentést nem a maga idejében, s nem a határozat szerint történtnek láttam, és mivel a kijelentés után az ülés rögtön eloszlata által meggátoltattunk a kijelentéshez szólni; ezek voltak azon szavak, melyekre szükségesnek látta az elnök reám jelt kérni, vagy adni, elfelejtkezővén arról, hogy már ülés nincsen. Én tehát most, midőn nem ülés eloszolt állapotjában, hanem ülés derekán vagyunk, ezen-

nel ismétlem azon szavakat: »miszerint én az elnök november 13-kán elkövetett erőszakossága ellen protestálok.« Most ülésben, ezennel felszólítom az elnököt: ha tetszik, méltóztassék reám jelt kérni, vagy adni, most teheti, most ülésben van, *most ezen cselekedete nem fogja nevetségessé tenni.* — — Ha pedig ő excellenciája nem fog jelt adni most ülés közepette, most midőn épen azon szavakat mondom, melyekre jönnek, szükségesnek ítélte akkor, *ülés elosztatása után* jelt adni, úgy azt vélem, megfordul a koczka, és a helyett hogy ő exczja kérne, vagy adna reám jelt, én kérek reája, de korántsem elnöktől, hanem jelt kérek reája a józan észről s a logicától. Ezeknek szent törvényszéke elibe idézem, legyenek itt a rendek, s bizonyosan lesznek is ítélőbírák, s legyen a józan közvélemény; ítéljék meg annak tettét, ki ugyanazért, miért ülésen kívül jelt akart adni, most, szóról szóra ismételtetvén a sessio közepette, jelt nem ad, s ugyanazon ok fordulván elő, nem teszi akkor, midőn hatalmában lehet azt, mit akkor, midőn nem volt hatalmában, tenni akart.« stb.

E beszéd volt az, melyért, mint köztudomássá lett, Nopcsa László, Hunyadmegye főispánja, ki az által testvérbátyját, az országos elnököt megsértve hitte, b. Wesselényi Miklóst párviadalra kihívta. Ez ügy, mi következeket szült s mikép végződött: az olvasó alább látni fogja.

Ha b. Wesselényi Miklósnak fenebb ismertetett magatartása az országgyűlés folyamában, e méltán úgy nevezhető faltörő politikája, egyfelől a zavarban levő közügyeknek rendbehozását szerfelett nehezítette, s így az államhatalom elibe sok akadályt gördített, úgy másfelől útát tört azon meggyőződésnek is, hogy e hatalmas népszerű embernek eltávolítása nélkül, a kormány maga céljának elérését, a hazában a törvényes rendnek helyreállítását nem remélheti.

Ennek természetesen a küzdőtéren álló mindkét félre nézve kedvetlen, s egyszersmind a haza sorsába mélyen beavágó következek nélkül maradni nem lehetett. A kormány maga tekintélyének megalázása nélkül a viadalnak tovább így folytatását nem tűrhette, bármi áldozatba kerüljön is az, valamint b. Wesselényi Miklósnak is egy ellene intézendő, s a kormány útjába álló tevékenységét kettévágó csapásra készen

kellett állania. Mindkettő, a miat előre lehetett látni, csakhamar bekövetkezett.

Az országgyűlés a fejedelem többszöri felszólításának, sőt dorgáló intésének daczára is, a királyi előadások tárgyalásához hozzá fogni folyvást késedelmezett, s azt különböző ürügyek alatt mindtovább halasztotta. Bár a monarcha végre szükségesnek látta a maga feladata teljesítését mellőző országgyűlésnek egy határnapot tüzni ki, mely figyelmeztetés elmúlásztásának következeket nem volt nehéz előre látni, — a rendek többségét a makaes ellenszegüléstől elállásra ez sem bírható rá.

Igy a törésnek okvetetlenül be kellett következni, s az államhatalommal minden számítás nélkül szembeszálló és engedni nem akaró karokat és rendeket haza kellett küldeni. Egy 1835-ben január 29-én kelt, s igen kemény hangon irt, a rendek minden büneit elősoroló királyi leirat az országgyűlést elosztatá, melyet a rendek »a legszélső határig menő zabolátlanság, egyszersmind, a mennyire hatalmukban volt, a fennálló törvényeknek és jóváhagyott szokásoknak a legszélesebb körben terjedő lerombolására szolgáló küzdés terévé változtatni nem átalolták.« *)

E királyi leirat az 1835-ik esztendőben február 6-án tartott utolsó ülésben olvastatott fel, s így azon országgyűlés maga elnökének s az ítélőmestereknek megválasztása után, más eredményre nem jutván, a további teendők folytatását s bevégzését az utána következő országgyűlés feladatának hagyta hátra.

A mi b. Wesselényi Miklóst illeti: ő az országgyűlést követő napon Kolozsvárt odahagyván Zsibóra ment, e jószágából azonban csakhamar Magyarországra kiutazott. Miután kérdésen kívül, neki kellett legnagyobb részben az országgyűlésnek ohajtott siker nélkül maradását tulajdonítani, igen természetes volt, hogy a kormány által üldöztetését ki nem

*) »Comitia haec — — — — in effusissimae licentiae campum, et edendam, quantum quidem in vobis situm esset, latissimum praesistentium legum et approbatarum consuetudinum stragem vertere, nihil pensi haberetis.« Az eredeti szöveg szavai.

kerülheté, mi nemsokára bekövetkezett. Az erdélyi királyi táblának 1835. márczius 18-án kelt végzésénél fogva nevezett báró »a közcsendesség megzavarására czélzó törekvései, veszelés mesterkedései, s még más és kárhoztatást érdemló köz vétségei miatt,« közkereset alá vettetett, egyszersmind ujonnan kinevezett közügyigazgató *Horváth* Ferencz, mint felperes kívánságához képest, az említett törvényszék elibe idéztetett, hogy ott személyesen megjelenjen; s mivel az alperes »az arról szóló törvények megvetésével« azt nem tette, márczius 27-én kelt ítélet által a keresetben elmarasztaltatván, elfogatása is határozatba ment, miről a szokott módon, körrendelet útján minden törvényhatóságok tudósítottak. *)

Ily módon ifj. b. Wesselényi Miklós több esztendeig, Erdélyből mintegy száműzve, maga jószágába vissza nem térhetett.

IV.

Az erdélyi 1834—35-diki országgyűlés után.

Az erdélyi fenemlített országgyűlés elosztatása után, b. Wesselényi Miklós többnyire Magyarországon, s főkép Pesten tartózkodott. Itt léte alatt, ügyéről naplójában ezt írta:

Pest, 1835. május 1-én. A mint beszélük, Bécsből Kolozsvárra aprilis 20-án kurír érkezett le azon parancsolattal, hogy az én dolgomban semmi további lépést se tegyenek, mire a főherczeg mindjárt visszairt, mert a mint hitte, az úgy állása felől rosszul voltak értesítve. Azt már tovább halasztani nem lehet, s az ő nagy compromittálása nélkül az nem történhetne. Így hát az üldözés ellen az udvar sem oltalmazhat. Ilyesmit valóban anarchiának lehet nevezni.

Igen szép reggel lévén, az Auban, t. i. a zugligetben

*) A b. Wesselényi Miklós ügyében hozott királyi táblai ítélet fenemlített munkám Okmány-függelékében XII. szám alatt közölve van.

sétáltam. Minő innepnap volt gyermekkorom óta ezen nap, — milyen rokonérzéssel s örömtelt kebellet üdvözöltem mindég az új életre, új munkásságra ébresztő szép tavaszt. A természet nyugalmat adó karjaira dölve, elbájolva lestem a minden pillanatban új gyönyöröket teremtő előhaladás minden lépéseit. Mennyi örömet csinált nekem minden fának bimbózása, kilevelezése. — És titeket a tavasznak szép éneklőit: téged pacirta, fellengő magasztalója a fiatal természetnek, s téged estike, a ligetek szerény dallosát, minő olvadó érzéssel hallgattalak, midőn amaz önszántotta barázdáim felett lebegett, ez pedig nyájas berkem sűrűdő lombjai közül szívemhez szólott.

Most nem szabad titeket sajátomban hallgatnom, önkény s az üldözés furijája pokol-gyujtotta fákláikkal ostoroznak vissza esendes lakomtól, ki vagyok küszöbölve örökömből, távol attól kell menedéket keresnem. Az országban, melyért annyit verejtékeztem, melyért oly munkás buzgóság hevített, s melynek boldogsága bálványja volt lelkennek; neven a véték és gyalázat fiai sorába tétetett, személyem, mint az erdő kergetett vadja, a köz üldözésnek adatott által. Nem ad ott nekem egy bokor is enyhelyet, nem bátorságot s menedéket egy szeglet is, fel van ott hatalmazva a leggyávább is ellenem, s az önkény parancsa kényszerít mindenkit, hogy engem elfogjon, börtönbe hurcoljon. Engem, kinek napjai néked voltak, oh hazám! szentelve; engem, ki szabadság- s mások bátorságáért küzdöttem; engem, ott hol még egypár hónappal ezelőtt a köztisztelet s magasztalás karjain hordoztak, s azok, kik hévvel dicsőítettek.

Szegény Erdély! s hú fiadnak, kinél hívebb hegyeid közt nem született, — ez-e sorsa, ez-e jutalma? Oh bár el ne esüggesztene, el ne ijesztene másokat, küzdeni azon pályán, melyen az izmos inakkal haladónak ily töviskoszoru nyujtatik. Hidjétek el, szűrósak ezen tövisék; de rózsák nyílnak a küzdő keblében, rózsák, melyek csak azon pályának virágai, szépek és hervadhatatlanok. Ne rettegjétek az üldözéstől, hidjétek nyugodtabb nekem keblem, nekem az üldözöttnek, mint üldözőimé; minden pillanat rablánczot esördíthet még számomra, de hidjétek, a szabadság fia, azok közt is szaba-

dabb leend, mint a szolgaság fattyai, kik dühök vakságában azt képzelik, hogy a lelket rablánczra lehet füzni. Vagy talán a gyalázattól féltek? A jóért szenvedőt dicsőség kíséri, s az üldözések gyalázatait diadal jeleivé varázsolja által a szep-lőtlen számára az igazság istene!

Erdélyben, mint mondják, igen nagy a részvét irántam; sokaknak, kiket irigység s más indulatok ellenem gerjesztettek volt, most haragjok árja, az ellenem árasztott üldözés tengerében kialudt; mások, kik hidegek voltak, melegen éreznek; mindez természetes, mert a sajnálás a részvétnék anyja, s a legbizonyosabb engesztelő. Oktalanság, midőn valaki azt, kinek ártani akar, köz sajnálásig üldözi. Az igazság nagy oeconomiájában, mely a bűn-uralkta világ felett, ha igazgatva ritkán is, de védőleg s fentartólag gyakorolja hatalmát, — saját intézet az, hogy a gonosznak fegyvere, midőn azt egy bizonyos ponton túl használja, ötet sérti. De minden részvét mellett, nagyon sokan rettegnek, nevemet csaknem említeni is. Emberek, nyomoru teremtések vagytok, s nem mentségték előttem, sőt halmozza szégyenteket, hogy roszaságtok legnagyobb részét gyávaságtok szüli.

Reggel 9 óra előtt a nádornál voltam, elbeszéltem neki a történeteket, hogy a helytartó-tanács-hoz már megjött, tudta és mondta, de ide még nem. Mondtam neki, hogy én egy újamat sem fogom ezen törvénytelen s helytelen parancs véghezvitele ellen mozdítani, de végrehajtására sem fog egy tagom is mozdulni; — parancsolat, hogy vigyenek, tehát vigyenek, betű szerint értve, én menni nem fogok, az igazságtalanság és erőszakos önkény eszközeivé nem fogom lábaimat fertőztetni. Ő ezen megütődve látszott lenni, helytelennek állította, s az egész dologról olyformán beszélt, hogy ha a parancs eljön, hihetőleg itt végre is hajtattja. Kimagyaráztam neki, nem arról van a szó: mintha engemet azért akarnának megfogni s elhurcolni, hogy ítélőszék elibe állítsanak s peremet folytassák, mert hiszen orvosi bizonyítvánnyal lévén megmutatva, hogy én nem mehetek, a törvényszék előtt jelen leszek biztosom személyében, s perem e hó 5-kén megkezdődik s folyni fog; most arról van szó, hogy az én felettem kimondott ítéletet teljesezésbe vegyék.

Mondtam neki azt is: nem tudom megfogni, mit akarnak, s remélnék megvásárolhatni ilyen nagy áron, mert nagyoknak kell az uralkodásra nézve neveznem azon botránkozást gerjesztő jeleneteket, milyenek: az én erőszakos elfogatásom, egy regalistának az országgyűlés kebeléből kiragadása s elbuzcolása; annak, kit üldözések által a köz figyelem s részvét tárgyává tettek, két országon keresztül fogva s fegyver közt történő vitele; és mindezen undorító keménységgel mit nyernek? Ha csak a spanyol inquisitio módjára nem akarnak világ szemé láttára cselekedni; engem Maros-Vásárhelyre megérkezve tüstént el kell bocsátni, mert tiszta törvény parancsolja, hogy még a tetten elfogottat is kezességre ki kell bocsátni.

Vay Miklósnál voltam, keseredett botránkozással érzi ő a rajtam elkövetett méltatlanságokat. Deák Ferencz roszul van, a homoeopathia, melyet kezdett, még keveset használt, nála nézzük át azon deák folyamodást, melyet az udvari kancelláriára beadandót Kossuth irt számomra; derék munka, de igen terjedelmes, azért úgy adtam által Kovács Lajosnak minden adatokkal s egy rövid tényvázlattal együtt, hogy Bécsbe felvivén, s gr. Kornis Mihálylyal s gr. Teleki Józseffel közölvén, egy rövid s csupán jogi folyamodást adjanak be.

Gr. Széchenyi István s Ragályi Tamás nálam voltak. Az utolsó hibáztatott, miért mentem decemberben Nagy-Károlyba; nem kell vala most magamat a megveretésnek kitenni, ha ez nem történik, nem teszi a kormány ellenem ezen lépéseit, de ott elveszett sérthetetlenségem s meg nem győzhetésem nimbusa. Ha ezen bár okos, de szűkkeblű tekintetből, oly harczba, hová kötelesség s a veszélyben lévő barát szava hív, s melyben ha nagy veszély fenyeget is, de nagy diadalt lehet kivívni, — szabad-e nem menni? A legyőzhetés mindig a küzdés lehetsége, legjobb számítás mellett is megtörténhetik. Nem tudom magamat hibáztatni, szent ügyért mentem küzdeni, barátom segedelmére siettem, s ha ez hiba volt, ily hibákat ejteni nem szégyen. De nem is volt a manchai hőshöz illő vállalat; ha Kende gyalázatos árulással meg nem csal, győzedelmünk bizonyos. Az pedig, hogy ezen eset nélkül belém nem köt a kormány, — alaptalan állítás.

A május 1-ére határozott, s Kolozsvárra leendő össze-
jövételt, melyet pedig a főherczeg jóváhagyott volt, eltiltotta.
Új erőszak, új következetlenség! Miként lehet egyes szemé-
lyeknek barátságos összejövételüket, s valahol megjelenésü-
ket, hová mint csak egyes emberek mennek, megakadályozni!
Azon összejövételnek legkisebb hivatalos alakja, célja, vagy
hatása sem akart lenni. Egyedül csak egyformán érzőknek
együttbeszélgetésük, pipázásuk lett volna. Ezen tilalom
felyűlmulja, mi közelebből Törökországban történt, hol a
nagy ur (a szultán) megtiltotta, hogy senki is vendégeinek
pipát ne adjon, de hogy kiki maga pipáját elhozván, többen
együtt pipázzanak, az ott is szabad.

Május 2-án, szombaton Deák Ferenczcel délután jár-
kálván, elszomorodva tettük megjegyzéseinket a zsidbadó, s
annyira lankadt nemzeti érzés és részvét felől, s gyengesé-
günknek annyi példái iránt, melyek magukat minden oldal-
ról gúnyolva mutatják, szép álmaink s reményeink megsem-
misítésére. Két esztendővel ezelőtt minő buzgóság, minő hév
mutakozott a lengyel ügy iránt, lelkesedéssel fogták azt fel
a vármegyék, elragadtatással szóllottak itt mellettök, s most
a saját test együtt létező tagjának, Erdélynek rongált sorsa
korántsem talál annyi rokonérzésre.

Az én ügyem, melyben én úgy jelenek meg, mint a sza-
bad elv embere, s mely úgy inkább a szabadszóllás — polgári
létezésünk ezen legnagyobb kincsének ügye, mint az enyim,
kap ugyan részvétre, de alig annyit, a mennyit egy becsüle-
tes ember- a jó ismerős- s az üldözöttnek szerencsétlensége
már magában, hűz maga után; azon nagyobb tekintetű osz-
tály részére e nem nagy hevű buzgóságból valóban majd mi
sem jut.

És most minden órán várandó, hogy egy országgyűlési
tag elhuzcoltatása által az országgyűlés méltósága fertöz-
tetve, bátorsága feldúlva és sérthetlensége megsemmisítve
legyen; oly lágy melegséggel veszik ezt is, hogy talán egy
fogadónak bezárása, vagy egy színésznek, (kik pedig itt egy-
ről-egyre szintoly rosszak, mint a fogadók) eltávozása nagyobb
hatást tenne.

És ez itt van így, és az ország választottai s az én bará-

taim közt. A nemzet maga nyugodtan hagyja emberét, ki
igazán az volt, kit annak örömet elismert, s kit az uralkodás
»par excellence« azzá bélyegzett — üldöztetni; a vármegyék
hallgatnak, csak Pest és Nógrád szóllalt fel, s azok is minő
gyáván; kéretni akarják a felséget, hogy kegyelmezzen! . . .

És ily nemzetért fáradni, túrni, szenvedni méltó-e? érde-
mes-e ily *csorda ember*, hogy nyugalmat, élet örömeit s létünk
bátorságát neki szenteljük? De hol is a nemzet? e maroknyi
oligarchiai s aristokratizai csapat? e rögzöttségekkel fekélyes,
redvesült, torha testület? Helyzetünk oly jelenet, milyen több
nincs, s nem is igen volt. Közel 12 millió országunk népessége,
s abból egy 16-od rész nemzet, s a többi: semmi. Nagy népes-
ségű ország létezhet olyan, s létezik is, melyben nincs nemzet,
melynek szerencsétlen lakosai polgári alkotmány- és jogokkal
nem bírván, nemzetet nem, de csak egy csoport embert
alkotnak.

Ily szerencsétlen népesség előtt legalább azon remény,
azon hihető lehetőség áll nyitva, hogy egyszerre erőre kapván,
s jogokhoz vergődvén, a nemlét niveau-járól (t. i. színvonaláról)
a nemzeti lét polczára egyszerre s egyenlőn fog emelkedni. De
hol a nemzeti nem létezés posványának horizonja felibe van
egy bizonyos kicsiny szám, és a szinte huszszor nagyobb szám
nyakára és terhére emelkedve, hol a nemzet önfentartási köte-
lességeit nagyjára azon nagyobb szám teljesíti, azonban egy
felsőbb és nagy hatalom az egészet nyomja, ily országban
nincs nemzet, s ily helyzetben nem is lehet.

Azon felső hatalom nyomását okosan teszi, nyom min-
dent, s a lehetőségig egyforma nehézséggel, de a nyomó-mű
alkotása szerint, abban a kisebb s nagyobb magasságra emel-
kedett kinövéseknek hely van engedve, azonban ezek is szint-
ügy nyomva vannak. Ha az egészet egy egyenlő s lapos teher-
rel nyomnák, azon kinövési felemelkedettségeket az egésznek
tömege közé le és benyomnák s ezáltal az a nyomás alól ki-
dagadna, ezt visszataszítva magasra duzzadna.

Vannak nemzetek, melyek közt a szabadságból kizárt
emberek, sőt rabszolgák léteznek; s ez erejüket bizonyul
nem növeli, de ott is úgy léteznek, mint szolgák, cselédek, s
állásuk, helyzetük házi-, gazdasági, nem pedig polgári, s nem

a nagy s nagyobb számot teszik, mert hol ez az eset, ott megagárie-hez — vad állatok csoportjához hasonló állapot van, mely bátorságot csak addig ad, míg a kaliczák épek, valamint a hatalmas szelidítő vagy fékező sorsa veszélyes és vége gyakran borzasztó. Nagy számra növekedett rabszolgák, miután a népesség többségét teszik, előbb-utóbb véget vetnek a nemzet neve alatt létező kisebb számnak; hijában öröködik ez, hijában hoz törvényeket, s polgári alkotmányát hijában építi, erősíti és cizfrázza. A polgári alkotmány oly épület, melynek földje, mire az építve van, egyedül a népesség, t. i. az ország lakosai, ha ezeknek — még pedig általánosan véve őket — az érdekébe az alapok nincsenek beléásva, ha ezen föld bizonytalan létnek homokja, butaság mocsárja, vagy ha azt ellenséges indulatok s bosszú rázkodtatják, az épület összeomlik, bármi mesterséges is volt alkotása, s összerakása bárminő gránitsziklákból történt is.

Én erősen hiszem: Lengyelország most a zsarnok-rablánczokat nem csörtetné, ha a népesség nagy része elnyomott állapotban nem lett volna, s ha a parasztság a nemzeti létnek polezán áll vala; pedig a küzdés napjaiban egy nyelv, egy faj, egy vallás, s keblükben egy, s ugyanazon gyűlölség az ország minden rendű lakosságait csak egyé olvasztotta; de ez egybenforrás későn történt, s bárminő szent láng heve eszközölte is, de megedzve az nem lehetett; mert erre együtt-türés, együtt-boldogulás, s idő teltével erősödött vonzódás és bizodalom kívántatik, s a nagy számban is anyagi erőnek kell lenni, s ez a nemzeti jogokból kizárt népesség közt közönségessé nem válhat.

Nemzetem! meddig akarod még magadat azon kába álomban ringatni, hogy te alig 800 ezer, tíz millió felett, annak rovására, s mondhatni: kárára, nemzeteskedhetel? Te maroknyi nép, melyet még azonkívül különböző nyelvek, ellenkező nemzeti sajátságok, többféle vallások és soknemű érdekek annyifelé darabol? Hidd el, mostani létezésed csak gúny-rajza a polgári alkotmányos szabadságnak s nemzeti önállásnak. Ha még tovább is a nemzeti jogoktól megfosztott sokaság segítsége nélkül, sőt azzal elleuséges helyzetben akarsz maradni, létezésed, úgy mint eddig is volt, sínylődés lesz, s még

az sem sokáig, mert a természet hosszú ideig gúnyolt és tapodott jogait bosszúállólag kivívja; s előbb-utóbb jaj azoknak, kik a szörnyű állítást: hogy néhány százezer több, nemesebb, mint tízmillió, kimondani és századokon át gyakorlatban tartani merték.

Mint bizonyost beszéllek, hogy a helytartó-tanács, miután az erdélyi guberniumtól az én elfogatásomra vonatkozó intézmény felől szokott módon értesítettet, azt maga ülésében fölvette, s minden észrevétel nélkül, azon rendszabályt Magyarországban is köröztetni elhatározta. A nádor azonban, mihelyt ezt megtudta, bizonyos emberét a helytartó-tanácschoz átküldötte, és annak rendeletét betiltotta. S azt egy magyar dicasterium tette, és egy osztrák főhercegnek kellett magyarokat egy magyarnak üldözésében mérsékelni!

1835. május 5-kén *kedden*. Megjelentem a királyi tábla előtt, hol ma a vérkereset ellenem felvetetett. A kormány fejemet keresi, s egyedül egy közgyűlésben szólásbeli jogommal élésemért, a szegény parasztság mellett mondott egy beszédemért. Hogy a régóta már üldözöttet, azt, kit martaléknak nyilván kiszemeltek, nyilván így, s azért támadják meg, úgy hiszem, nem csak helytelen, sőt vétkes, de oktalan eljárás is. A szólásszabadságát s a szólók törvényes szabadságát így perbe rántani, még pedig nem másként, minthogy egy kimondott *véleményért* s azt kifejező néhány szavakért a beszéllő fejével s jószágával lakoljon, ez valóban durva szer a már sokak alkalmatlanságára vált szólásszabadság ellen, melyről a nádor, midőn előbb nálla voltam, ezt mondta: »Es war schon nothwendig, dass diese nicht mehr Sprechfreiheit, sondern Sprechfretheit gezügelt werden soll.«

Bizonyos, hogy a terrorismus ezen csapása, polgári létünket érzékenyebb részén nem érheté, de vajjon jól van-e a számítás téve? A Wesselényi kiontott vére, a buzgó hazafi véretől füstölgő hely valódi borzalmat s dermesztő rémülést szülne, de lehetett-e arra, mint bizonyosra számítani, hogy az ítélet engem vérpadra fog állítani? S ha nem, és ha egészen felment, vagy valami csekély büntetést rendel, nem fogja-e: ez, midőn az első félelem enyészni kezd, az embereket még vérszemre kapatni?

Midőn látandják, hogy még azt sem lehetett elveszteniük, ki ellen annyira fenekedtek, s kinek vesztét esküdték, — nem fogja-e ez a notapert, — e legrémítőbb törvényes lakoltató módot, csak üres rémképpé változtatni? És okosság volt-e ezen megtámadás tárgyának s okának épen a szegény parasztság mellett mondott beszédet választani? hiszen mondtam, s mondandó voltam elég erős dolgokat, melyekért a kormány ha ellenem fellép vala, legalább azon ötet gyalázó botrányt nem követi el, hogy azért akarja valakinek fejét vétetni, mert a sinylődő szegény parasztság mellett szólott.

Az ülésben felolvasott keresetet kiküldötték az igtató szobájába, hol a megjelenést a levatába belé irták, s azután ezt leiratás és felelet végett átvettük. Otthon elolvastuk a nyomozást, 33 tanu van, ezek közt két pap, kiknek vallomásuk bűnvádi dologban nem állhat, néhány nem volt jelen, vagy nem tud semmit, néhány egészen mellettem vall, ellenséges indulatot lehellve vall a két alispán, a két Kovács és Szentléleki, de mindenk felett a megyei pénztárnok; sok alacsonyág, szolgálai lélek tűnik ki e nyomozásból; valóságos hamis bizonygátételre léptek fel többen, s a kik előrebocsátják, hogy ők semmit sem hallottak, nem figyelmeztek, vagy már nem emlékeznek. Legbotrányoztatóbb, hogy Csörgő, ki oly buzgóságot mutatott irántam, most ellenséges indulattal vall ellenem, hogy Péchy László, ki akkor irántami részvétét könnyekkel bizonyítja, ki leírta és megküldötte nekem azon egész gyűlést, s abban rólam és beszédemről elragadtatott magasztalással szól, most azt mondja: hogy figyelmet nem érdemlő beszédemre nem emlékezik, mellettem pedig egy szót sem mond. Oh gyalázatos, gyáva teremtések!

V.

Az 1836-dik esztendő. — A b. Józsika Sámuel, ifj. b. Wesselényi Miklós és Nopcsa László közt folyt levelezés. — Pohárköszöntés Lónyai Gábornál.

Február 6-án *szombaton*. Ma esztendeje, hogy az erdélyi országgyűlést szétkergették, s már egy esztendeje: azon szép baza, békének közepette, mint ellenség fegyvere által meghódított tartomány kénytelen az erőszaknak és önkénynek fejet hajtani, pedig lehetnek-e jogok, szabadságok világosabbak, tisztábbak mint az övéi? S minő méltónak bizonyította be magát alkotmányos jogainak bírására békétiürése, lelkesedése, s értelmi fejlődtsége által? És ez erőszak, e nemzetiprás, ugyanazon nemzet testvérének szeme láttára, a magyarországi törvényhozó test együtt-léte, a magyarországi törvényhatóságoknak teljes erőben lételük alatt történt!

Nagy merészség! de nem túlságos, mert az emberek gyávaságára s gyarlóságára alapított számolásból eredt, az ilyen pedig ritkán csal. Az enyim csalt, mert erkölcsi érzésre, rokon indulatra, előrelátásra építettem.

Nem hihettem: ha ugyanazon testnek egy részét erőszakos kéz marcangolja, ontja a vért, mely az egésznek ereiben foly, szaggatja a közös inakat és életereket, (nem ilyenek e közös alkotmány, az egyenlő jogok és törvények?) akkor a test más része csendesen maradjon, s a vonagló résznek görcsei azt meg ne rázzák. Nem hihettem, hogy testvért fel ne riasszon, midőn testvérét — kinek az övével épen egy természetű szent igazát ugyanazon jogok biztosítják, — rablókezek örökségétől megfosztják, rokon érzés, s önveszélyének előrelátása fel ne ébressze, s azért minden erejét össze ne szedje, a rablást meggátolni; ha pedig azt tenni képes nem volna, legalább a rablótól — kitől ő is más bánást nem várhat — magát távol ne tartsa, mindaddig, míg az vissza nem kapja azt, mit tőle elraboltak.

De testvérének rablójával szövetkezik, alkudozik a test-

vér, s még csókolja azon kezeket, melyeken testvére szábadágának vére piroslik. Valóban vérárulás az, mit Magyarország Erdélyre nézve elkövetett. Mit nem tehetett volna és mit tett? Nehány, a köz tehetetlenség sivatagjában elhangzott szó, egy felírásocska, mely csakugyan magyarok által már méhében elfojtva, alig születhetett meg. Pedig Erdély megmentése a nem-tevés óriási súlyával könnyű, s bizonyos lesz vala! Ha Magyarország összegyűlt rendei, ha a haza törvényhatóságai férfiasan kimondják, (mit nem mondani, véték is, hiba is volt) hogy mindaddig míg testvérük bilincsekben nyög, míg a közös alkotmány véreik s rokonaik közt fel van dúlva, s a fenyegető pallos az egésznek feje felett villog, mindaddig törvényt hozni, törvényről tanácskozni nem fognak; általában a polgári élet műveit nem folytatják, egy ily elszánt nemzet ereje ezer meg ezer szuronynál hatalmasabb, s a hálaadó testvér alkotmányos életének és jogainak már újra birtokában volna.

B. Józsika Samutól, hozzá irt levelemre tegnapelőtt választ kaptam; ennek tartalma olyan, hogy feleletet kívánt, s ma ezt irtam neki:

Kedves barátom!

Megvallom, reméltem: kérésemet teljesíteni fogod, és Nopcsa Lászlónak azt, mire kértelek, megírod, s hozzád azon remény fejében folyamodtam, mivel neked jobb módod van, mint nekem, azon levelet Nopcsa kezébe úgy szolgáltatni, hogy az köztudatra ne kerüljön. Ha már e barátsági szívesseget megtagadtad, kénytelen leszek Nopcsának postán írni, mert nekem más módom és alkalmam nincs, és mivel, újra is mondok: továbbra nem halaszthatom azt, mit a diéta végével mindjárt akartam tenni, s kellett volna tenni, s a körülmények miatt nem tehettem. Elég súlyos áldozat volt, hogy a rendek együttléte alatt, vérem és érzésem ingerét elveimnek alája vettem; elég terhes volt, hogy a diéta végé óta, az Erdélybe mehetésnek mindég táplált, de mindég füstbe ment reménye, azon nyilatkozatom megtételében mind ez óráig gátolt. Semmi kilátásom, hogy azon ellenséges kéz, mely eddig Erdélyből kizárva tartott, mostanság oda bebocsásson, s az országgyűlés végének

esztendeje is itt van, s így mindenként ideje: azon rég szándékolt lépésemet megtenni.

A mint írod, a mi köztem és Nopcsa közt történt, azt mindhárman tökéletesen elenyésztetnek tekintettük, te most is annak tekinted, és szükségesnek nem tartod azon dolog felelevenítését, s melyet elenyésztetnek nézett három olyan férfi, kik maguk becsületével játszódni nem szoktak. Igen is, az említett dolog t. i. a Nopcsa kihívása akkorra elenyészett, mert ő attól elállott, de azt a diéta utánra is elenyésztetnek lehetett tartani, mert ámbár nyilvánítám, hogy akkorra örömezt elfogadom, de sem te, sem ő szükségesnek azt nem vélték, miután Nopcsa László megértette, hogy én az öreg Nopcsának csak hivatali személyéről szólottam, magányjellemt pedig bántani, s atyafiait sérteni szándékom nem volt.

De rám nézve nem enyészett el azon akkori kijelentésem, s abból következő tartozásom: diéta után Nopcsát a párvialdra készségemnek kijelentésével felszólítani. Hogy az már akkor, s az egész országgyűlés alatt elhatározott szándékom volt, azt — ha bizonyítani kellene, — olyanok megmondhatnák, kiknek több ízben mondtam. Én Nopcsát ki nem hívom, csak tudtára adom: ha még legkisebbnyire is szükségesnek véli, azon akkori mondásaimért, vagy az azokhoz tökéletesen hasonló későbbiekért tőlem elégtételt kívánni, én arra kész vagyok. Ez akkori magamviselésének s nyilatkozatomnak logikai következése, s hogy ezzel magamnak tartozom, — azt hiszem — átlátod te, ki az ilyen dolgoknak felette kényes voltát ismered, s kiben a társasági becsület hővmérője bizonyosan szint oly érzékeny, mint bennem.

A teendő lépésre épen nem *megsértett becsület* érzése vezet, mert engem Nopcsa sem azelőtt, sem azután legkisebbnyire sem sértett meg, mert ha azt teszi, bizonyosan nem szenvedtem volna el, s az egyenesen személyes és magány megsértést eltűrni szint oly kevésbé tartom szabadnak és szoktam, mint te; s midőn pletykák következtében a megsértésnek gyanuja mutatkozott, t. i. annak, ha Nopcsa azt, mi köztünk történt, az én kisebbségemre adja elő, akkor igenis tudtára adtam: ha az igaz talál lenni, úgy vele verekedni fogok; de Nopcsa kijelentette: — a mit hiszek is — ő affélet nem beszélt.

Most engedd meg barátom nekem: leveledről még egy őszinte szót szólni. Az, megvallom, előttem kedvetlenül homályos. Hogy a köztem s Nopcsa közt folyt dolog »úgy végződött be, miután tőlem a leggyengédebb testvéri érzés sem kívánhatott többet,« »te bátran felszólíthattad ötet, becsületére szolgáló nyilatkozataim *elfogadására*;« s ezeket oly periodus után, melyben, ha szinte alkalmazás nélkül is, de ürügyről, félénkségről, gyávaságról, kicsuszásról van szó; ilyesmíhez füleim nem szoktak. Leveledben Nopcsa magaviseletéről magasztalva beszélsz, s ez helyes, de az enyimről, azon magasztalással ellentétben részint hallgatsz, részint csaknem kétértelműleg szólasz; az nem helyes. »A vélemény szabadságát még az ellenség ajkain is tisztelni,« ebben veled egyetérték; de ezt csak tárgyakat illető véleményről kell érteni; ellenben akárkinek is a magunkról tett véleményéhez lehet és kell szólnunk. Mi vélekedésed van azon elvekről, miket Nopcsával történt dolgomban, s neked most közelebről irt levelemben is kifejtettem, abba nem ereszkedem, mert az egy szabad embernek tárgyra vonatkozó véleménye, »kinek szabadon vélekedni, fő s mindenki által tisztelendő joga«, de mi vélekedésed van azon cselekedetemről, az már engemet illet.

Jók-e azon elvek, melyeket akkor kifejtettem és követtem, vagy nem? arról hídj a mit akarsz; de hogy azokat követtem, s akkori lépésemet csak azok vezérelték, megkívánhatom tőled: azt hinned és kimondanod is kell. Ha fejedben netalán olyasmi fordult meg: hogy mindaz csak ürügy volt, mire levelednek több szavait magyarázni nem lehetetlen; ha, mondom: ilyesmi csak rémlett is előtted (s hiszem, ha ez volt az eset, azt nem fogod eltagadni) úgy tőled megkívánom azon elégtételt, melyet nevelt emberek közt a legérzékenyebbül megsértett becsület kívánni szokott. Ugyanazon elszántsággal s nyugodt lélekkel fogom golyóbisodat elvárni, a mellyel Nopcsa kihívását — magamat minden előrelátott pletykákon felyültvén, — akkorra visszautasítottam; a melylyel, minden ellenem összeroldott szélvésznek közt állottam; s a melylyel egész életem zordon jövődjének szemébe nézek. Elhatározott feleletedet elvárja, ki szívéből óhajtja: hogy magát mindig barátodnak nevezhesse. *Wesselényi Miklós s. k.*

Ez irás következtében, b. Wesselényi Miklós szükségesnek látta, február 9-én *kedden*, Nopcsa László főispánhoz ezt a levét intézni:

Méltóságos főispán úr!

Közelebről egy levelet irtam b. Józsika Sámuelnek, melynek mássát bátor vagyok ismétlés kedvéért ide zárni. Ő az én levelemben foglalt kérésemet nem teljesítette, azt adván okul: hogy ő az abban érdeklett dolgot most is elenyészettnek nézi, s annak felelevenítését szükségtelennek tartja, és mivel biztosabbaknak gondolja azon utakat, melyeken én a méltóságos úrral értekezhetek, mint a bécsi posta küldéseit. Nagyon sajnálom, hogy b. Józsika Sámuel kérésemet nem teljesítette, mert neki jó módja lesz vala, a dolgot méltóságos úrral tudatni, s feleletjét velem közleni, a nélkül, hogy az mások megtudásának ki legyen téve. — Az ide mellékelt levélből méltóztatik a méltós. úr régibb nyilatkozataim ismétlését, s akkori cselekvésem módjának ezen mostani következését, mely abból logice foly, átlátni. Nincs ahoz egyebet mit tegyek, mint azt: én a méltós. urat ki nem hívom, mert engem soha egy szóval sem sértett meg, s épen ez tette részemről lehetővé, hogy elveimet s nézeteimet követve, akkori kihívását a diéta alatti időre el ne fogadjam.

Ezen mostani lépésemmel csak tudtára akarom a méltós. úrnak adni, hogy ha még legkisebbnyire is szükségesnek véli közhelyen tett azon akkori mondásaimért, vagy az azokhoz tökéletesen hasonló későbbiekért tőlem elégtételt kívánni, most már arra magamat szabadnak érezvén, szolgálatjára kész vagyok.

A méltóságos úrnak válaszát kérvén, s elvárván, maradok — W. M.

Február 13-án, *szombaton*. Tegnap estve későn vettem b. Józsika Sámuel következő válaszát:

Kedves barátom!

Ezen órában vett leveledből sajnálva látom, hogy nem értjük egymást, s tartok tőle: hosszabbra terjedő levelezésünk ezen nem segít. Soraimnak újabb magyarázatja a bizodalmat-

lanságnak véget nem vet, s egy talán eléggé mindkét részről meg nem fontolt szó bajosabban orvosolható következtetést is szülhet. Legszélirányosabbnak, de legillendőbbnek is tartanám tehát, ha egy harmadik helyen találkozhatnánk, s ott tisztán és hideg vérrel meghatároznók: mondott s írott szavainknak minemű kifejtése nyugtalhat meg tökéletesen mindkettőnket. Én — ha ellenkező válaszodat addig nem veszem — jövő vasárnap reggeli 9 óra tájban a parndorfi nagy vendégfogadóban várlak, tisztelt s szeretett jó barátunk gr. Eszterházy Mihály társaságában.

Isten veled adddig is —

barátod:

Bécsben 1836. febr. 10-én.

Józsika Sámuel s. k.

Gr. Károlyi Györgyöt kértem meg ma reggel, jönnie el Parndorfba velem. — A b. Józsika levele igen illendő s békés, mindazáltal megmondtam Károlyi Györgynek, hogy a golyóbis váltástól csak úgy állok el, ha Józsika nyilván s féremagyarázhatlanul kifejezi: mikép nem rémlett, s nem is rémlik előtte olyan gondolat, mint ha én a Nopcsával történt dolgomban kifejtett elveket a verekedés elkerülésére ürügyül használtam volna, s az akkori magánviselését minden gúny és gáncsfelettinek, s a becsület legfinomabb szabályaival tökéletesen megegyezőnek ismeri el. Hiszem, hogy Józsika ezt meg fogja tenni, de mégis tökéletesen kész vagyok a verekedésre.

Február 14-én *vasárnap* reggel hat órakor, gonosz hideg szélben gr. Károlyi Györggyel Parndorfba elindultunk. Ott Józsikáékra szinte egy órát kellett várunk. Az értekezést gr. Károlyi és gr. Eszterházyra bíztuk. Józsika, nem sok beszéd után, kívánságom szerinti nyilatkozatot tett. Én is kijelentettem, hogy csak mostani helyzetem és ingerlett állapotom miatt kellett, levele következtében, ilyen nyilatkozást kívánnom. S így ez a dolog, úgy mint illik, — lévén már eligazítva, rendben van.

Február 28-án *vasárnap*. Szemem darab idő óta rosszabbul van, s napjában alig olvashatok néhány lapot.

Mart. 9-én *szerván*. Levelemre Nopcsa igen becsülettel válaszolt, ma neki következőleg feleltem: Hogy előbbi leve-

lemnek s annak, melyet Józsika Sámuelnek irtam volt, mi lett legyen célja, magokból azon levelekből elég világos. Mind magam, mind a méltóságos úr iránti becsület-szabta kötelességemnek ismertem, azon nyilatkozatomat s ajánlatomat, melyet mindjárt a diéta után akartam megtenni, de a körülmények miatt nem tehettem, minden esetre, még a diéta vége esztendejének eltelése előtt a méltós. úrral közleni. Ismétlem most is előbbi levelem tartalmát, hogy t. i. ha a méltós. úr még legkisebbnyire is, azon akkori, s közhelyen tett mondásomért, vagy az azokhoz tökéletesen hasonló későbbiekért tölem elégtételt kívánna, én arra kész vagyok. A méltós. úr azt méltóztatik írni: az, mi közöttünk történt, még akkor tökéletesen el lett igazítva; a méltós. úr ezen nyilatkozatát én elfogadhatom s el is kell fogadnom, mert a méltós. úr engem soha meg nem sértett, s mivel azon akkori dologban, valamint az én becsületem legkisebb csorbulást sem szenvedett, úgy a méltós. úr is magát igen szépen s illően viselte. Azon kérést, mely a Józsika Sámuelnek irt levélben a méltós. úrhoz van intézve, bátor vagyok ismételni, s biztosan remélem: ha a méltóságos úr valakire talál, ki az én távollétemben a köztünk folyt dolgot az én kisebbségemre merésznélne előadni, azt, a méltós. úr az igazságnak hódolván, meg fogja czáfolni, s az én nevemben egy alacson rágalmazónak nyilvánítani.

Martius 25-én *pénteken*. Ma Lónyay Gábor vendégei voltunk, hol, mivel tegnap az ő nevenapja volt, azt megültük. Pohárköszöntések közben, én következő toastot mondtam: »Vigság közt komor szó olyan, mint dörgés vidám tavaszi napon; de férfi sajátja, vigság közt sem felejteni komor tárgyakat, s a komorságnak közepette is tudni vigadni. Én, kit az önkény s gonoszság martalékának szemelt ki, a kit helyeséget s törvényt tapodva, örökéből kiküszöbölt, azon honból, hol éltem reggelét értem, hol kies tavasszát töltöttem; én nem léphetek ki szülőtte földemnek szép vidékére, nem azon helyekre, melyekhez számtalan édes emlékek kapcsolnak, hol szülőim és barátaim porai nyugosznak; igen is, én az erdőség üldözött fia emelem e poharat, s szállítom fel nállamnál szerencsésebb barátaimat: ürítsük ezt az üldözöttekért, mind

azokért, kiket önkény véleményük s polgári vallomásuk miatt bármely éghajlat alatt is üldöz.»

»Üldözés azon kétélű fegyver, melyet hatalom s erőszak, vagy gyanuskodó félelmében reszkető kezekkel, vagy felfuvalkodottsága s elhittsége mámorában vak dühvel forgat, s melylyel borzasztó sebeket ejt, de ön magát is vérzi. Üldözés, mihelyt sokakat ér, mihelyt annak csapásait a többség érzi, az üldözökre áraszt veszélyt, s a tulajdon erőnek ily üldözés szülte érzése, az üldözöttek sorsát diadallá változtatja.«

»Üldözés az, mi még mindég nagyot fejtett ki, üldözöttek vívták ki a lelkiismeret szabadságát, üldözöttek, az emberi s nemzeti jogok legszebb kincseit, s a szabadság szent fája üldözöttek véréből nőtt ki. — Legyen a most üldözöttekkel is az ég segedelme, fedezze őket zsarnokjaik csapásai ellen; az ő könnyeseppjeik váljanak ocezánná, és sóhajtsaik orkánná, mely az önkényt bitorlott hatalma magas polczáról le s a pokol fenekére sodorja.«

Április 2-án *szombat*on szokott helyünkön vigan ebédeltünk; Palóczy László s én, mi ketten billikomainkat elhoztuk. Ez alkalommal én két áldomást ittam.

Az *első* ez volt: »Minden külfény, czím s díszjel csak gyarlóság készítette báb, melylyel a gyermeki korból ki nem vergődhető emberi nem, tarka álmait kergetve játszik, ügyeleg. E bábérért elfelejti ételét, nem szánja fáradságát, s megtagadja akaratát a fiatal s vén gyermekek csoportja, nyujtsd neki ezt, s azzal a porban is eljátszik.«

»E báb lett egyike azon eszközöknek, melyek egyeseknek gyenge erejét ezerezzve, így ezereket fűztek önkényük láncazára; s miután kimondatott az átok, hogy népek egyesek járma alatt gürzsodjenek, ezen báb, a pénz és a félelem tették lehetővé, hogy milliomok elevenig, csontig engedjék nyakukba evődni azon jármot, melynek széttörésére, milliom nyakban milliomszor elég erő van. Míg pénz, félelem s a kijelölések egyedül a hatalomtól jöttek, s annak kecsegtető, vagy rémítő kezeiben voltak, addig remény s rettegés közt csuszkaált előtte, s mászott lábainál az, kit Isten azért teremtett, hogy önérzetében felemelt fövel járjon. Terjedő értelem s ipar a népek közt, valamint fejedelmek részéről pazarlás a

pénzt ezeknek kezeik közül kiesesztatta, s az uralkodások értéki vonaglásaik közt, kénytelenek valának a népekhez s ezeknek egyes tagjaihoz folyamodni, s a bilincsek egyike el lett törve.«

»Az erejüket érezni kezdő nemzetek a tudás, találmányok s az egész világot átkaroló óriásnak, a kereskedésnek szövetségében, a félelmet megszokni elkezdtették, s a népek izmosodó karjaikról a második békó lehullott.«

»De a harmadik nincs még széttörve; a kijelölések, czímek s díszjelek osztogatása többnyire még a hatalom s önkény keze közt van; e tarka pórázon ezereket vezet, s ez olesó bérért számtalan lelkeket vásárol. Adja az igazság Istene, hogy valamint büntetés önkénytől nem függhet, úgy jutalom se függjön. Adja az értelem Istene, hogy mindenki átlássa a czudarságát azon czímeknek s pántlikáknak, melyeket a hatalom önkénye mint dús asztalának kenyér-morzsalékját az azután sovárgóknak kegyelemként vet oda.«

»Csak nemzeti jutalom az, mi a verejtekre méltó. Adja az ég, hogy becse a földön csak ennek legyen.«

Második áldomásom ez volt: »Közelget az idő, s mentől előbb itt lesz, midőn ti barátaim! ez országgyűlési pályátokat bevégezvén, innen távozni fogtok. Nem vihetitek ugyan haza küldöiteknek s a jövődő kornak mind azt, a mik elére. sének vágya kebletöket dagasztotta, s mikért oly nemesen vívtatok. Rögzöttség, fonákság, s gonoszság gyakran útatókat állotta; s csak elszántság és okosság által valátok képesek a czélba vett temérdek jó közül, valamit legalább kivívni, de kebletükben bődlogító önérzetet visztek haza, s a teljesített kötelesség és együtt türt bajok, valamint elért örömök érzésével fogjátok egymásnak jobbát, bucsúzva megszorítani.«

»Hogy fáradozástok a hazának részint szép gyümölcsöket érlelt, részint esirázó, s gazdag reményeket nyujtó növényeket fejtett ki, s számtalan jóknak kikelendő magvát hintette el, ennek tudása s látása fog titeket honotukba kísérni; s ennek tudása fűszerezni fogja azon szép örömöket, melyek otthon reátok várnak. Viszont fogjátok kedvesseiteket látni, véreiteknek, barátaitoknak nyílt karjaik közzé siettek; szembe mosolyog veletek atyai hajléktok, mezőtök, kertetük rég

ismert s kedvelt minden része és tájéka. Nyugodni fogtok azon fák alatt, melyeket kezeitek ápoltak, s nyugodni szeretett háznéptük biztos körében.»

»Nem úgy én. Munkátlanságra valék itt kárboztatva, s munkátlanságra fogok innen távozni; mert éltem fája felett az erőszak vihara dult, zuzta lombjait, s gyümölseit leverte, az önkény s gonoszság annak gyökereit elmetszette; már száradnak ágai s levelei a földre fonyadva terülnek. Én innen távozva, nem térhetek vissza saját tűzhelyemhez; házammak vendégszerető ajtóit tárva voltak s állanak mindenki előtt, csak előttem vannak bezárva, az erőszak ott az üldözés fegyverével ellenem őrt áll. Nincs nekem sajátom, hová innen távozva mehessek, a honnak hiv fia lak és hon nélkül van.«

»Egyedül honfiamnak szívük azon enyhely s menedék, hová fáradt fejemet hajthatom. De biztos lakhelyem az nekem; olyan, honnét sem erőszak, sem gonoszság ki nem küszöbölhet; és nem is szigorú lakás, királyi palotáknál pompásabb s kényelmesebb az, annak számára, kit a közvélemény vezet oda be. Ezen szent hajlék légyen éltem enyhelye, ez fedezze poraimat; Égyiptom s Róma zsarnokjainak pyramissai- s mausoleumainál előttem dicsőbb emlékül.«

VI.

Párviadal ifj. b. Wesselényi Miklós és gr. Wurmbrand Ferencz, osztrák cs. kir. ezredes közt.

A zsidói napló szerint, Pesten 1836-ban február 12-én este gr. Szapáry Antal, s gr. Károlyi György, b. Wesselényi Miklósnál voltak, hol beszéd közben szóba jött, hogy az azelőtti esztendőben gr. Wurmbrand Ferencz, cs. kir. ezredes Mehádián gr. Szapáry jelenlétében, s többeknek a Noposa László s b. Wesselényi Miklós közt történt dolgot, ez utolsót gyalázva beszélte volna. Mintán az b. Wesselényinek értésére esett, ő magát méltán megsértettnek érezvén, a mint mondá,

azon gróf neki elégtételt adni tartozik. Ennek következtében gr. Szapáry közbenjöttével, b. Wesselényi Miklós gr. Wurmbrandot párbajra kihívta, ki azt gr. Szapárynak irt levelében elfogadta.

E párbaj helyül közös megállapodásnál fogva *Mező-Telegd* Bihar-megyében választatott. Ez esemény körülményeit s lefolyását b. Wesselényi Miklós maga 1836-beli naplójában így beszéli el.

Április 18-án *hétfőn* még nap lementé előtt Nagy-Váradon voltak.

Ápril 19-én *kedden* igen jól aludtam. Az itteni tanuló ifjuság részéről csinos beszéddel üdvözlöttek. A közvélemény irántam meglehetősen kifejelettséggel mutatkozik. Az egész útban, mindenütt nagy szívességgel s tisztelettel fogadtak. Kis-Újszálláson sem a fogadóban, sem a lovakért fizetést nem fogadtak el, azt mondván, hogy engem a Kunság vendégének tekint. — Az ifjuság muzsikát csinált ablakom alatt. Délután *Mező-Telegdre* mentünk, hol Kelemen Benjámint *) előre szállást csinált volt.

Ápril 20-án *szerdán*. Hála Istennek éjjel jól és csendesen aludtam. Wurmbrandék nyolcz óraker eljöttek, de most már kilencz óra, s Bethlen János még nincs itt. Fogok-e ezen lapra többet írni, vagy létemre egy örökös lap fordítatik-e? nem tudom. De ha rám halál vár is, nyugodtan megyek elébe.

Legyen álom, legyen bíró

Bátran megyek elébe,

Mint az elfáradt utazó

A vadon enyhelyébe.

Mert ha bíró nem furdal vád,

Mert ha álom, nyugalmat ad.

Bethlen János megérkezett, s mindenként azon volt, hogy a verekedés ne pisztolylyal történjék; a többiek is mellé állottak s engemet ostromolni kezdetek. Wurmbrand kész ugyan pisztolylyal is verekedni, de ő rövidlátásu, löni nem tud, s még pisztolya sincs.

*) B. Wesselényi Miklós jószágfelügyelője.

Igen kedvetlen helyzetben voltam, kezem fájdalma már ápril 1-én *pénteken* kezdődött, az még mindig nagyon fáj; e bajom igen roszkor jöve rám, alig vagyok képes a kardot csak tartani; egybevagdaltatni magam Wurmbrand által, ki jó kardos és dühös vivő, kellemetlen volna; de a veszedelemtől még sokkal nagyobb volt előttem azon félelem a szégyentől, hogy általa megvertetsek; mindennél rémitőbb pedig annak lehetősége, sőt csaknem bizonyossága, hogy egy-két vágás után kezem egészen elhagy, s kénytelen leszek a viadalt félbeszakasztani, ennek elgondolására borzadtam.

Másfelől erőltetni a lövést, miután minden segédnek ellenzik, miután nem teljes lehetetlen kardot venni kezembe, belső meggyőződéseim ellen csak pisztolylyal eligazíthatónak állítani ez ügyet és egész cselekvésem zsinórmértékéül, egyedül a Széchenyi beszédét venni, — mindez ellen eszem s lelkiismeretem szollalt fel; elgondoltam, hogy ha Wurmbrandot agyonlövöm, (mi pedig igen hihető, mivel én jól lövök, ő pedig roszul, s kiméletből sem, magam iránti kötelességért sem lehetek mellé, mivel különben az egész párviadal eredmény nélkül és gúny tárgya maradna) egész életemben szemrehányást teszek magamnak: miért nem mentem kardra.

Ez aggodalmas kétségek közt a két rész tanúira bízam a fegyver-neme s az egész verekedés miként történésének eligazítását, kijelentvén: hogy a kardválasztás semmi esetre is tölem jövőnek ne nézettessék. A tanúk a kardot választották, én elfogadtam, s kijelentvén: a mint eddig kész valék elfacsart nézeteknek áldozatjává lenni, úgy, ám legyenek most a jó indulatnak áldozatja.

Szekérre ültünk; valóban kedvetlenebb érzéssel mentem ki, mintha pisztolyra kellene vívni. A tanúk a helyet nem messze a helységtől egy szép gyepen választották. Egy falka nép csődült ki, de már késő volt más helyet keresni, s vetkezni kezdtünk. Wurmbrand kijelentette: hogy ámbár a szokás az, hogy előbb verekedni kell, s azután illik a megbánónak engedelmet kérni, ő épen nem áttolja most a verekedés előtt megismerni, hogy hibás volt, s azért ezennel tölem engedelmet kér, s így tehát csak a közvéleményért verekedjünk. Én a megbocsátás jeléül, neki kezemet nyújtottam, s kiállot-

tunk a síkra. Nekem gr. Desewffy Aurél, neki Horváth János volt a tanúja, a többiek a szekerekkel együtt távol állottak.

Dühösen kezdett megtámadni, s kemény vágásait mind a fejemre intézte. Kezem baja miatt *repostjaim* lassabbak voltak, hogysen nagy vágásai után újabban ismételt kisebb vágásait megelőzhatték volna, s e miatt előbb nyakamat, azután mejjemet s harmadszor oldalamat megvágta, látván, hogy a dolog így roszul megy, szárni pedig, mit nehányszor könnyen tehettem volna, becsületes nyilatkozása után, nem akarván, részemről kezdetem ötöt keményen megtámadni; előbb a karjára vágtam egyet, de lapjával értem, azután midőn újra a fejemhez vágott, egy kemény *scoop de temps-t* *) adtam a kezére, a mire mindjárt kezét és kardját elejtette. Ha a kard markolatja meg nem gátolja, azt hiszem az egész keze ketté vágatik. Szegény, hihetösen nyomorék marad. Miután vérét megállították, s kezét bekötötték, Telegdre bementünk. Ők Kolozsvárra elindultak, én pedig Nagy-Váradra mentem.

Wurmbrand midőn együtt szekérrel mentünk Telegdre, a mint mondá: hihetőleg neki hibául fogják tulajdonítani, hogy midőn ily jó alkalma volt, engemet expediálni, (t. i. a más világra) azt nem tette. Igen, de kettőn állott a vásár, ezen szavaiból azonban látszik, mi volt e dologban a *cél*, s az *honnan* jött.

VII.

Az 1838-diki három esemény.

I. A pesti árvíz.

A fennemlített 1838-ban martius hó 13-ka, *kedd* volt azon vész- és gyászteljes nap, melyen az árvíz kezdetét vette.

Az irt napon b. *Wesselényi* Miklós a nemzeti casino vendéglőjében ebédelt. A mint írja: »Ebéd alatt indult meg

*) *Coup de temps*. E szó, mint a fennebb előforduló *repost*, párviadali mű-kifejezés; terminus technicus. Mindkettő *visszavágást* jelent.

a jég; darabig csendes méltósággal, robaj nélkül ment, később megállott, s az emberek újra kezdték rajta járni; öt óraker újra megindult, s nemsokára tornyosulni kezdett, valamint föni és forrni a jégtömegeket duzzadva emelő, s újra szétzúzódó hatalma a dühöngni készülő Dunának. A víz, partjain már túllépett, a böszült folyam a vácsi töltést átszakította, de a jég folyvást haladván, a nézők csoportja, s majd minden azt hitte, hogy mérget már kiöntötte. Ezen reményben színházba mentem, s még nem vala vége a darabnak, midőn hire futamodott, hogy a víz már a városban benn van. A Duna felé siettem; a víz még csak szivárgott át a kis gáton. Haza menvén, lovat nyergeltettem; midőn a város piacczára értem, már omlott a hullám a vácsi utcán lefelé; bajjal tudtam ezzel szembe, s csak nem végig, hasig lovagolni. Már a német színház- s dorottya-utca is vízzel boritva valának. Gr. Károlyi Györggyel, Széchenyi István szállására lovagoltunk, onnan ki az ország-úton a linea felé, ezen még innen értünk oda, hol a víz a Theresia- s József-város felé keresztülzáguldott. A víz apadására nézve kapott biztosítás folytán, visszatértünk, s én azon hiedelemben, hogy ősz Dunánk ezen ijjesztéssel és látvány-adással be fogja érni; éjfélt után hazamentem.

Martius 14-én *szervdán*, reggel öt óra tájban a belvárosba beindultam, hallván, hogy a városházánál csónakok vannak. A kigyó-utczát már csaknem egészen víz alatt találtam, elébb térdig, majd övig gázolva haladtam, s visszatérni már nem akarván, nyakig érő vízben értem a város-piaczra, hol egy ladikot sem találtam. A siker nélküli feredésből alig léptem szárazra, midőn minden ruhám testemre kezdett fagyni, s mig Helmezyhez értem a Trattner-Károlyi házban, — alig pár száz lépésnyi távolság, — már jégkéreg borított. Itt kénytelen voltam levetkezni, s hazaküldtem köntös után; azzal János későn érkezett, mert egy darabig ladikkal kellett jönnie. Milyhelyt felöltöztem, csónakot keresni indultam. A sebestyén-piaczon ott jövő, menő hajókat s temérdek népet találtam.

E szomorú reggelen hét óra után egy ladikra ültem, melylyel épen Havas J. senator jött. Vele a belváros utcáin evezünk, s a vácsi-, kis-hid-, aranykéz- s más utcákból hordtuk a menekvőket a sebestyén-piaczra. Én evezni s kormá-

nyozni kezdtem, s a nevezett és leopold-, kalap- s apácza-utcákból többször rakodtunk meg. Havasnak minduntalan mondtam, hogy e tájból ki, s a Ferencz-város apró s alacsonyan fekvő utczáiba menjünk, de hijában; senatorról senatorra jártunk, kérdeve: akarnak-e menni, vagy kell-e valami? boszúság emésztett a drága, a pótolhatlan időt így vesztegetve látni. Képztem, hogy a külvárosok szegény lakossai, kis házacskáikban minő rémülésben lehetnek; de hogy annyi ezer élet forog veszélyben, azt nem gondoltam; ha a házak összemelésát — mi néhány óra mulva kezdődött, — tudtam volna, erővel is rá kényszeritem Havast a veszély helyeire sietni. Szinte délig evezünk benn a városban; ezen munka sem volt ugyan egészen hijában való; mert ha nem épen jelen, de sietve közelgő veszélytől sokakat megmentettünk. E tájon számos hajók jártak le s fel, s talán több, mint a mennyire szükség volt. A segíteni sietők közt kevés ismerőst, mágnásaink és ifjú uraink közül egyet sem láttam; végre Csekonics jelent meg egy hajóban Dessewffy Auréllal, örültem látásukon. Kérdésemre: merre veszik útjokat, s hol fognak dolgozni? Csekonics ezt felelő: »ich suche einen Stall für meine Pferde.« Botránkozás borzalma fogott el ennek hallására. A sóház s molnár-utca felé, a lövőhely háta megett értünk ki a széna-piaczra; a reformatum templom előtt sebesen rohant a víz keresztül, de még oly kicsiny volt, hogy a hajóból kiszállva, azt egy darabig húzni kellett. Innen az üllői-útra mentünk, s több apró házak fedeleiről az embereket leszedtük. — Néhány teher embert vittünk az ország-út még szárazban való részére (a nemz. múzeum előtt) s ezeknek jó szolgálatot tettünk, mert a honnan kihoztuk, a ház nem sokára vízbe dőlt. A józsef- és stáció-utcából harsogott a segédért kiáltók lármája; ide siettünk és szerencéséek voltunk, sokakat megmenteni.

Már ekkor kezdettek a házak omlani s düledezni. Ezeknek ropogása, rohanása, a víz közt emelkedő porfellegek, a rémitő sikoltás, sírás, ordítás borzasztó képét mutatta a duló enyészetnek. A muzeum-, ötpacsirta- s még sok más, u. m. a tavasz, városmajor-, ősz-, vadkecske- gyöngytyúk-utcákból még igen sok ember életét megmentettük. Kievezünk a keresi-útra, s azon keresztül a füzfa- és sip-utcából rakodtunk

meg egy párszor emberekkel, kiket a b. Prónay Albert lakásával szembe, a Huszár ház mellett tettünk a szárazra. Reggel óta kétszer is változtak evezőink. Ketten voltak, én eveztem s kormányoztam. Havas délután 5 óra tájban szárazra szállott; én vissza a romok s düledező házak közé. Midőn egyszer megint jól megterhelt hajómmal a szárazhoz értem, Prónay Albertet láttam áltánján másokkal együtt pipázni; felkiálték hozzá; »És te itt pipázol?« Ennek volt sükere, mert visszatértemben már sem az áltánon, sem otthon nem volt, hanem ajtókból összeszegzett talpon elevezett s munkához látott.

Az alatt alkonyodni kezdett, s a borult égből köd és hózivatar szállott le, az estvét siettetni, s az éjjel feketébbé tenni. Ennél borzasztóbb estvét és éjjel sohasem értem. Leírni azt tollam, s tán senkinek is tolla nem képes. Az egésznek minden egyes vonása olyan, mely már magában egy-egy rémitő képet alakítva; s százanként oly jelenetek, és együtt s egymással vetélkedve, melyek közül csak egynek is látása életfogytig megmaradó, borzasztó emlék. A düledékek, házromok, jégtömegek, butorok, gerendák, s minden más akadályok közt, csak alig, s a legfeszültebb munkával lehetett a szük-utczában haladni; bár honnan jött, hol volt s hová igyekezett az ember, mindenütt a roskadó épületek, s fedelek lezuhanása szétzúzással fenyegette. Hol elől, hol hát-megett, hol oldal-félt omlott egy-egy épület össze. Csak ezeknek dörgő, ropogó, csörgő lár mája nyomta el időről időre, a kétségbe esők sikoltásait és segítségért már rekedt bögéseit. Tízfelé is akarván, s kelletvén menni, s csak egyfelé mehetni, százat is látni egyszerre veszélyben, s annak egyszerre csak harmadán segíthetni, s a többit a halál torkában hagyni; visszautasítani a már merülésig teli hajótól az atyát, a férjet, kinek gyermekei, s felesége már benne vannak, és ezeknek jajjait, zokogásait hallani; mindez oly valami, mit képzelné is borzasztó, de tapasztalni s százsoroson tapasztalni, szívet repesztő.

Már csaknem 12 óráig folyvást és szakadatlanul evezvén s dolgozván, átázva, s elkényszeredve kifogytam erőmből; hajósaim is újra enni s nyugodni akartak, s a munka tovább folytatására rá nem vehettem, s így kénytelen voltam, Prónay szállásánál, hol alól fogadó van, kiszállni. Ezen kénytelenség

gyötrelmét valamennyire az enyhítette, hogy az enyímen kívül, még dolgozott vagy két hajó ugyan e tájon. Még is bajosan tudtam volna ezen kénytelen nyugvást eltűrni, ha a fogadóban egy pár új evezőt s munkám folytatására a Prónay titoknokát Füredit, s fia nevelőjét a derék Teichengrääbert nem kapom; ezeket hajómmal elküldöttem azon megnyugtató gondolattal, hogy ők nyugodtak lévén, többet fognak tehetni, mint nekem s evezőimnek lankadt karjaink. Ettem és ittam, mi jól esett, a temérdek fáradság után, s annak érzetében, hogy falatomat megérdemlem.

Az alatt Prónay Albert is előkerült kapitány Behrenddel; már hajón, melyet valahol requirált; ő is darabig nyugodott, s tovább evezett. Én 10 órakor szálltam megint vízre s a réműletek jelenetei közé. Jól fogott, hogy ez estve s ez éjjel hajósaim mind gajdultak voltak; józanon bajosan mertek volna oly helyekre menni, honnan gyakran kellett a szerencsötleneket kihozni. Ez éjjel a szük fűzfa-, kis- és nagy diófa-, kis- és nagy kereszt-, nyári-, kis mező- s ákác-utczákon bolyongtam. A haladást gátló akadályok mind inkább szaporodtak, s ezért nehogy a távolabb lévő nyomorultaktól elzárassak, előbb a legtávolabbi jajok felé törtünk, s így a közelebb esdeklők mellett irgalom nélkül el kellett mennünk, de ama távollévőknek többnyire csak egy részét lehetett elhozni; a vég veszély felelmei közt hátramaradóknak gyakran becsületszavamat adtam, hogy semmi el nem tartóztat hozzájuk visszatérésemtől; s ez adott szó lehetetlenné tette visszatérő utamban másokra, s a leginkább megszorultakra hallgatni. Oly szerencsés voltam (hála érte az egek Urának!) hogy sem a kiknek ily ígéretet tettem, sem másoknál, kiket a romok tetején vagy düledező fedeleken voltam kénytelen hagyni, egyszer is későn nem jöttem, s rendre mind kimenthettem; többször megtörtént ellenben, hogy házak s fedelek, honnan öregeket, asszonyokat, gyermekeket, csecsemőket szedtünk le, alig távoztunk velük egy, kétszáz lépés vagy ölnyre, rémitő robajjal zubantak az egy, söt helyenként két ölsnél is méjebb hullamba.

Éjfélt után a hold — habár sűrű fellegeken kéresztül is — derítette az ég sötétségét, mégis mennyit nem adtam volna

egy fákyáért, csakugyan szerencsémre volt egy lámpásom, s egy templomi nagy viaszgyertyám. Öt óra tájban megint Teichengräbernek adtam át hajómat, hogy azzal visszajövelemig dolgozzon. A kolbacher-utcza szögletén már sok vizet s egy ladikot találtam, épen birtokába akartam magamat tenni, midőn tulajdonosai, vagy a kik magokat ezúttal azzá tették, oda jöttek, ezek a kalap- és leopold-utcza felé kerülvén, a gr. Károlyi György házához vitték. Bosszúsággal kellett néhány üres hajót heverni látnom, míg a külvárosokban azokkal annyi ember életét megmenteni lehetett volna; de még nagyobb bosszúságom volt, midőn a Károlyi György háza előtt egy veszteglő hajót találtam, melyet ő egész este s éjjel ott tartott. Nyíltan megmondtam neki, hogy ezt tenni most nem szabad, s hogy minden percz ily önség-szülte tettet egy-egy elveszett emberélettel bélyegez. Hajósait elküldöttem a jöttömben talált valamelyik hajónak elhozatalára. Szóltam neki, hogy az övét emberei közül evezőkkel lássa el, s menyünk dologra, feleségét majd reggel vigye Budára, mert a víz untalan nőtt, s már a belvárosi házak is ropogni s hasadozni kezdettek. »Embereim«, úgy mond, »alusznak.« E hideg vér, vagy inkább tehetetlen légység meglepett, végre mégis a fenirt munkára két kocsisa s a kertésze találkozott.

Megjövén a hajósok, két hajóval útnak indultunk. Megint a magam helyén, s teljes erőben érzettem magamat. Mindezen rémitő jelenetek közt, — melyeknek eddig közegette voltam a hullámok tetején, — számtalan keservet s gyötrelmet, de sok édest s mennycit is éreztem; átaljában pedig meg kell vallanom: így veszélytől s borzalmaktól körülvéve éreztem, hogy ily helyzet és munkásság az én elemem. Fejemet tisztábban fontolónak, véretem nyugodtabban folyónak, s inaimat erősebbeknek talán sohasem éreztem. Gr. Károlyival a statzió-utczán mentünk le, néhány utczát feljártunk; itt már kevés embert találtunk, mégis meglehetősen teher menekvőkkel értünk az öt pacsirta- és sándor-utczán keresztül az országutnak még víztől ment részére. Itt — a muzeumon jóval felyül, — gr. Károlyi is, feleségéhez sietvén, kiszállott.

Azalatt megviradt, s e szomorú reggelen, martius 15-én *csütörtökön*, a felkelő nap, halvány sugárait egy tengerre, s

ezereknek abba temetett vagyonukra és rom-tömegre terjesztette. Hol még 24 óra előtt munkás polgárok, boldog családok köszöntötték életadó feltünését, ott most a szélesen terjedt hullámsír felett mély csend függött, mit olykor csak a még gyéren álló házak zuhanása, s imitt-amott hangzó segítségkiáltás szakított meg. Butorok füstak a romok közt, és mindegyik portékák, sok véres verejtéknek gyümölcsei, s azok közt vízbe fült lovak és marhák. Tükrök, családi képek, zongorák, ágyak, ágynemük, bölcsök, gerendák, ládák, kapuk, czifra ruhák, kalapok, fegyverek borzasztó vegyületben lebegtek a vizen, vagy függtek a düledékeken, mint a bősült elem kegyetlen szeszélyének játéka; s mindezeknek tulajdonosaik vagy a romok közé temetve, vagy inségük s veszteségük marcangoló érzésére megmentve. Számtalan kutyák ordítottak a tóduló árból még kinyuló fedél-töredéken, vagy deszkákon keresve menedéket. Láttam egy szép, nagy ebet egy összerokadt fedél tetejére hordott házi butorok s portékák mellett, már csak ő, s a holmik egy része volt még víztől ment; közel evezvén el, hívtuk hajónkra, de ura vagyonát védve, s morogva helyén maradt.

Mind ma, mind a mult éjjel legborzasztóbb volt az, hogy sok ház előtt kellett elmenni, melynek kapuján a szinte boltozatjáig emelkedett víz miatt bevezni nem lehetett, s az épület hátulsó részéből harsogó kiáltásokat kellett hallani, a nélkül, hogy a szerencsétleneken segíteni lehessen. Az álló-utra menve, s oman balra a serföző-utczán be, a Józsefvárost majdnem egészen letarolva találtam, még sokakat láttunk veszély s utolsó inség közt küszködve, s megmentetteket a Ludoviceumhoz több izben vittünk. Ezen gyászos másfél napnak számtalan, lelketrázó jelenetei közül, sohasem fogok egyet, mi a prater-utczában történt, elfelejteni. Egy leroskadt fedél lebegett pár töredékeny fán megakadva a legalább másfél ölös víz felett, s e minden pillanatban lezuhanandó fedél tetején mintegy harmincz kétségbeesett volt; ezekhez néhány ölnyre egy emeletes háznak első fala még állott, s azon első falhoz egy fatornác volt ragasztva, mely minden perczen roskadni készült, harmincz személynél többől álló terhe alatt. Hajómra harmincznél több alig fért. Mit tenni,

kiken segíteni előbb? Mindkét helyről az asszonyokat csécese-mőkkel, gyermekeket s öregeket összeszedtem. Midőn ezekkel sietve el akartam evezni, mentől előbb visszatérendő, terhe alatt mélyebbre süllyedt hajóm megakadt azon kertbe, mely felett üresen a ház udvarára bementünk; tovább kellett félóránál kiülődnünk, s szüntelen a bizonyos veszélyben lebogók kiáltásai közt; hallván és látván a halál félelmével küzdők verejtékező gyötrelmét; végre mi is verejtékezve, hajónkat kiszabadítottuk; szerencsére, utunkban egy hajót találtunk, mely kérésemre a hátramaradottak szabadítására sietett.

Midőn azokkal, kiket megmentettem, a Ludoviceumhoz értem (az üllői-uton fekvő utolsó fogadónál tettük az embereket szárazra), öt ember támadott meg azon állítással, hogy a hajó az övék; igyekeztem ígéretekkel a velem tovább evezésre s munkánk folytatására rábírni, de mind hijában; »nekik vagyonukat, portékáikat kell« — mint mondák, — »megmenteni.« Verekedést kezdeni nem akartam, az öt megtámadót többen is pártolták, s így kénytelen voltam kiszállni, s vesztelenül, midőn még oly sokat tehettem volna. Hajó nélkül maradván, darab ideig a szörnyű néptömeg közé szorulva, állottam, kínos helyzetben; mert mi lehet kínosabb, mint a legidvésegesebb munkálattól oly módon elzárva lenni. Kértem, ígértem, de hajót nem kaphattam.

A pusztulás mindezen rémítő óráiban sok becsületes ember volt, ki fáradságot s veszélyt nem kerülve, az embereket megmentette, de sok gonosz-lelkű is találkozott, ki a kétségbeesők esdekléseire nem hallgatva, alacsony kapzsiságának hódolt, s csak roppant fizetésért segített a tehetősebbeken, valamint találkoztak számos zsványok, kik deszka s egyéb töredékekből talpakat alkotván össze, a szerencsétlenek vagyonkáit elrablották. Míg a Ludoviceum táján kellett vesztelenem, láttam ily zsványokat, zsákmányokkal érkezni; a birtokosok messzünnen megismerték tulajdonukat, s elejükbe siettek, de amazok állottak felyebb, s a szegény kárvallottak köszönhették, hogy verést nem kaptak. A köz zavarban senki sem fogta, s foghatta pártjokat. — A gr. Károlyi-házba néhány száz menekvő vette magát. Hajóm már nem lévén, s darabig nem is kaphatván, a házhoz szorultakat igyekeztem

bátorítani, számukra húst és kenyeret vettem. Walther, a gr. Károlyiék levéltárnoka a levéltárért sopánkodott, mely roskadó szállásán maradt; tanácsomra 40 pengő forinton egy ladikot fogadott, mely azon rövid utat háromszor megtegye. Az irások fehrakására nem tudtunk a gr. Károlyi sok drága kenyérevői közül senkit is kapni, s mikor idegenek által felrakva, a ladik megérkezett, emberei szivarozva vesztég néztek, s midőn rájuk kiáltottam, beljebb vonultak, s tovább dohányoztak; gr. Károlyi Budára már átment volt. x

Azonban a víz untalan nőtt, s vele a megmentettek rémulése is nőtt, ezen épületben is hasadások mutatkoztak. Ujra hajót kapván, megint a hullámon voltam, s keblemet tágultabbnak éreztem. — Estve felé a víz már akkora volt, hogy Károlyi György házánál, kapuja közt hajóval a főgrádicshoz be lehetett evezni. Épen több megmentettel érkeztem be, midőn egy talpon hoztak egy szegény asszonyt, ki azelőtt alig egypár órával szült. A talp széles lévén, nem fordulhattott a grádicshoz, övig kellett a vízbe menni a szegény asszony kiemeléseire, midőn paplanjánál fogva egyfelől emeltem s vittem, ijedtében úgy megfogta karomat, hogy mind az öt ujja meglátszott. A szegény asszony gyermeke sehol sem volt, s azt csak másnap hozták el ismerősei, kik magukkal elvitték.

Az éjjeli s mai feszült munka, megázás, fáradság, sebek s fitések pihenni kényszerítettek; kevésbé ledöltem, a laukadtság rajtam erőt vett s elaludtam. Mintán mintegy óra mulva fölkeltem, nem tudtam már hajót kapni, bármennyire kértem, bármit ígértem, az ablak előtt elevezők közül egy sem állott meg, s így kínos munkátlanság közt kellett a reformatum templom s a czukor-utca felől a segítségkiáltásokat hallani. Éjjel érte el a víz magassága legnagyobb fokát, a főgrádicsnak negyedik fokáig jött. Ekkor 29 láb, 7 hüvelyk és 5 linea volt a Duna legalsó állása felett.

Martius 16-án, *pénteken*, reggel felé a vizözön szállni kezdett. Azon hajó, melyet ma jókor reggelre fogadtam, nem jött el s mást kellett szereznem. Emberek már nem igen voltak menteni valók, s kik még némely épületek hátulsó részében lehettek, azokhoz férni nem lehetett. Gr. Károlyi István

itt ma is, tegnap is megfordult. Ő a menekvőknek Palotán s Főton helyet s ételmet készítettett, s már sok kenyeret szalittatott be. Átalában a környékbeliek, sok helységek s birtokosok, míhelyt a szerencsétlenség első hírért vették, az eleséget vetélkedve küldötték a városba, s szekereket a város széleire a távozók számára. Gr. Károlyi György és Lajos is átjöttek ma Budáról, s kenyeret hoztak. Mondják: hogy István főherceg is több helyen megjelent. Az iskola-utcza szögletén állottam hajómmal, midőn egyszerre hangzik, s száz száz viszhangja mondja vissza: »Die Curia stürzt ein.« A curia előtt csomóban álló néptömeg nyakrafőre rohant a szembe álló templomnak, de egymás hátán lévén nem fért, egymást gázolta, s neki rohantak a viznek és hajóknak, épen több uri asszonyok s mások is Budára költöztek, a rémülés, mint zavar, szörnyű volt.

Bengrottam hajómból a vízbe, s előbb gr. Károlyi Lajost, ki már előbb szárazra kelt volt, azután b. Orczy Györgyöt ragadtam kézen, jönnének a curia elibe annak megmutatására, hogy nincs veszedelem; egyik sem jött, s egypár katonatiszt sem, kiket hasonlag felszólítottam, sőt ezek közül az egyik, midőn nekik mutattam, milyen mozdulatlan áll a curia, ezt felelte: »ja es ist wahr, das Gebäude stürzt nicht ein, aber es brennt«, t. i. a melegen sütő naptól ennek, s minden épületnek fedele párolgott. Így nem kapván senkít, ki velem jöjjön, egyedül szaladtam a curia előtt üresen maradt térre, s kiáltottam a népnek, mennyire rekedt hangom engedte; és nevetségre változva mult el a panicus, vagy mint az öreg gr. Bethlen Dániel mondani szokta: »pannicus terror.« A város piacza s vácz-utczára kerülve, a zsbárus-utczán fel az invalidusok épületéhez mentem lovaimat felkeresni, melyek, mint ma reggel megtudtam, a Zrínyi vendégfogadóból ide menekültek.

Visszavezésem előtt, a szárazon több ismerőseket láttam, Földváry királyi táblai ülnököt, Lónyay Gábort s többeket. Bretfeld generalis meglátott, s hozzám futván nyakamba borult, őtet formaruhájában engem a víztől és sártól szennyest — »sed non indecoro pulvere sordidum« — megölelni látni, s egy főrangú katonatisztet látni az üldözött Wesselé-

nyi nyakába borulva, feltűnő jelenség volt, s oly látvány, mi a jelenvolt sokaságnak is nagyon tetszett. Itt hallám előbb, hogy nevem mindenfelé szájról szájra hangzik, s a nép áldásának tárgya vagyok. Az ezt megérdemlésnek eddigi tudása sokkal magasztosabb volt, mint meggyerésének mostani tapasztalása.

A rokkant katonák épületében sok ezer ember kapott menekvőhelyet, a vármegye háza s a ferencziek kolostora is tömve volt. Pater Albach szobájában, mint mondták, egy egész leánynevelő-intézet tanyázott. Ezen helyeken kívül csak a szerviták háza, a József- és nagy-piacznak egy része maradt szárazon. — A víz dél óta szemlátomást szállott, s estig már néhány lábnival apadott. A belvárosban azonban most kezdtek az épületek inkább hasadozni és roskadni. Mint a pinczékben a víz fogyott, úgy növekedett sok pincze s épület süllyedése s repedezése. Így napi munkámat mára bevégezvén: este 9 óra után elindultam. A czukor-utczán s ország-uton viz nélkül lehetett a kerepesi-utra menni egészen túl a magyar színházon, de itt már viz volt. A nagy hid-utcza, színház- s József-piaczon keresztül a szél-utczába mentünk, s mind szárazon, a Marczibányi-ház előtt azonban már vízben gázoltunk; itt egy csónakra akadunk, de ez úgy megfeneklett, hogy hosszas kinlódás után sem tudtuk viznek eresztetni. A szarka-utczán mentünk a Duna-sorig, itt helyenként szárazra találtunk, felhatottunk egészen a most épülő Wodianer-ház felső széléig, de itt az állások alatt, s kövek és gerendák közt bajosan lehetett a hasig érő vízben haladni. — A kerepesi-úton lévő csónakhoz akartam menni, s előre örültem, hogy a már apadt vizen oly helyekre mehetvén, hová tegnap jutni nem lehetett, még reggelig tán néhány embert megszabadíthatok, de fáklyám elaludt, mert rossz is volt, s az eső is esett, nem tudtuk többé meggyújtani, az éj pedig oly sötét volt, s azon elpusztult helyek, hova szándékoztam, romokkal annyira borítvák, hogy haza kellett indulnom. Az uri-utcza felé akartam menni, de ott már vízben kellett gázolni, s azért a nagy hid-utczára kerülve, haza csak éjfél után értem.

Martius 17-én szombaton Lónyay Jánoshoz mentem, ki a nádor e napokban királyi biztossá nevezett ki. Jelentettem

neki, hogy a víz már jóval kisebb lévén, lehetne még oly embereket megszabadítani, kikhez tegnap félni nem lehetett, s kértem: adna a város és vármegye részéről segédeket, kikkel hajókat szerezhessek, s őket a szerencsétlenek mentésére küldhessen. Ő városi és vármegyei lovas katonákat adott mellém, s fiatal mérnököket rendelésem alá. En ezeket, s még egy pár ifjat — egyiket a derék Teichengrääbert — a kerepesi utra s a kecskeméti kapuhoz küldöttem, hová a szerzendő csónakokat gyűjteni szándékoztam. Magam lóra ültem, s hajduimmal hajók után járván, szereztem is többeket szép szóval, erővel, ígérettel, s mintegy nyolcz csónakot küldöttem szélyel. Ezek estig, a mit csak lehetett, felkutattak, s még körülbelül harmincz éléhezett embert mentettek meg. Teichengrääber nyolczat hozott, s azok közt négyet, kik több órákig nyakig vízben ültek. Miután segédeim elrendeltetésükre indultak, a jövő, menő, s embereket, holmikot és eleséget ki és bevívő hajók közt igyekeztem rendet csinálni. Vissza-lovagoltam a vármegye házához Lónyaynak jelentést tenni, s további rendelkezést kérni, mondván: bár mire és hová legyen szükség, velem oly szabadon parancsoljon, mint a legutolsó hajduval. Ily baj és zavar idejében, minden becsületes embernek kötelessége, magát használtatni.

Lónyay emberséges és értelmes ember; a nélkül, hogy magát vakon vezetné, hallgatásra is; nem idegen, helyes tanácsot elfogadni. Ő a nádorral közvetlen összeköttetésben áll, egyenesen tőle veszi a rendeleteket, s neki teszi jelentéseit. Ez igen helyes, mert tüzet öltani, s vízből menekedni, vagy mást menteni, dicasterialis úton nem könnyű dolog. Gr. Dessewffy Aurél van Lónyay mellett, s nagy buzgósággal és jól munkálkodik. A veszély óráiban ő is dolgozott, b. Wenckheim Lászlóval egy hajón járt, ez is magát jelesen viselte. A kir. biztosság egyik főigyekezetete a ház és kereset nélkül maradtakból mentől többet Budára, falura s majd gőzhajókon innen elszállítani.

A városi tanács részéről kevés munkásság fejtett ki. Előkészület majd mi sem volt, a nagy árvíz alatt csaknem minden tanácsbeli egy-egy hajót tartott udvarán, de dolgozva keveset lehetett látni; most pedig tehetetlen légysággal vise-

lik magukat. Havason és Tretteren kívül, — kik jól forgolódtak s forgolódnak, — még tán egy pár kivétellel a többi mind el kellene csapni. — Lónyay rendelkezéséből a Dunához lovagoltam, szélyel nézni; az átszállításra rendelt hajósok a szegény embereket ingyen viszik.

Martius 18-án *vasárnap* a vármegye-házához mentem, hol Lónyay több javaslataimat elfogadta. Főként arra igyekeztem figyelmetessé tenni: minő szükséges az embereknek mentől előbb munkát adni, sőt munkára kényszeríteni, mert egy nagy tömeg henyélő ember mindég veszedelmes, köznép pedig hamarabb semmit sem szokik meg mint ingyen kapott kenyérral élni, s a dolog nélkül élés szokásáról bajosan mond le. Akármit dolgozzanak, mind haszon, mert főczél maga a munka; s most annak híjja nincs is; ilyenek: utcák tisztítása, házak támogatása, romok eltakarítása, sat.

István főherczeg ma a vármegye-háznál megjelent. Lónyaytól kijöven hozzám fordult, sok dicséretet s lekötelezöt mondott, ez különös öröömre nem szolgált, de az igen, hogy magyarul folyvást s valóban szépen beszélt.

2. B. Wesselényi Miklós, gr. Dessewffy Aurél, és gr. Széchenyi István.

Martius 19-én *hétfőn* gr. Dessewffy Auréllal az inségesek feleségellése czéljából nyitandó aláírás terve felöl beszéllgettünk, s arra nézve bizonyos javaslatokat is készítetünk, melyek a nádor elibe lesznek terjesztendők. Miután gr. Károlyi Györgyöt rá vettük, hogy ez ügyben a nádorhoz elmenjen, azt ő magára vállalta és martius 20-án, *kedden* e megbizást teljesítette is. A nádor azt készséggel fogadta, és a tervben csak egy pár igazítást tett. Dessewffy Aurél ennek következtében megígérte, hogy az aláírási ívet a nádortól visszahozza, melyet, ha magyarra lefordítva lesz, azonnal sajtó alá lehessen adni. Én Trattnernél ez iránt a szükséges intézkedéseket megtettem, s mivel estig Dessewffyt híjában vártam, a fordítást a nem tisztázott kéziratból eszközöltem.

Martius 21-én *szerdán* még ágyban voltam, midőn Dessewffy Aurél hozzám jött, s hogy tegnap azt nem teheté,

magát rosszul létével mentette. A nádor az általam feltett aláírás fejét igen kevés változással megerősítette. A náddal, mint nekem mondá, szóllott a nyugtalanság némely jeleiről is, miket ő is tapasztalt, s egyszersmind az azokat eltávolító, s tőle velem közlött s részemről helyeselt módokról beszélt. Majd kissé savanyu pofával tudomra adta, hogy a királyi biztoshoz egy rám vonatkozó parancs érkezett, melynél fogva nekem semmi közigazgatási ügy végrehajtásában befolyás ne engedessék; miről engem szép móddal értesítsenek. »Influxus in exequendis administrativis ordinationibus in moderno Nicolai baronis Wesselényi erga regimen situ, admitti non potest.«

E meglepő közlés után, midőn Desseffy Aurél annak köztünk maradását említette, véleményemet *e furca dologra* neki nyíltan megmondottam, hogy t. i. lehetetlen azt egy pár barátommal nem közleni, a mit tettem is, mennyiben Bezerédy Istvánnak, Bártfaynak, Kelemen Benjáminnak és Helmeczy Mihálynak elbeszéltem. Ez utolsónál megvártam, a míg Desseffy Aurél tegnap adott ígérete szerint, az aláírási ívet nekem elküldötte, melyet kiigazítván és leiratván, neki újra kezébe szolgáltattam.

Estve a casinoba mentem, majd Desseffy is oda jött, s engem egy külön szobába kihivatott. Ott reggeli közlésére visszatérvén, kért engemet, azt senkivel sem közölni, mert, a mint mondá: a kormányt bosszantani fogja, s mind neki, — de mire én semmi tekintetet se fordítsak, — mind Lónyay Jánosnak kárt teendek, mennyiben mind kettőjük hivatali előléptetését gátolandja.

Válaszom e nyilatkozatra volt: a szerénytelen követelések sorában, legnagyobb szerénytelenségnek lehet mondani azoknak kívánságát, kik ellenem ily gyáva megbántást, s botránkoztató elzárást követtek el, — mennyiben én irántuk gyengéd kimélettel legyek, s ezt cselekvés módom szeplőtelen-ségének gyanu alá vetésével is gyakoroljam. Én nyíltan teszek mindent; nyíltan léptem föl, midőn a veszély első dűhe multával, már nem lévén karjaim erejére a szerencsétleneknek szükségük, munkálkodási adómnak további köteles fizetését azzal kívántam tenni, hogy a kormány parancsait teljesíteni,

rendeleteit előmozdítani segítsem; mert ily alkalommal, mi a szokott közigazgatás minden határait túlhaladja, s azonkívül egy egészen új munkát világát teremti, ha a megszokott eljárásnak sem a módja, sem személyei nem elegendők, ily esetben szabad vállalkozókra van szükség. Magamban erőt s tehetséget érezvén, tenni és sokat tenni: erőmet és tevékenységet ez időben a kormány szabad rendelete alá adtam. Nyíltan tettem ezt, s a független férfi a kormány biztosságának parancsolatait őszintén fogadta, s teljesítette. Midőn ettől eltiltatik, neki a használhatóság és munkálás kötelességének tevése sem engedtetik meg, s azért kénytelen visszalépni, e nemtelen hátravonulásnak, valamint az oknak is, miért az történt, nyilvánosságban kell lenni. — Ha én a tilalmat — ezt is mondtam neki, — senkinek sem beszéllem el, vagy visszavonulásom *valódi* okát bárki sem gyanítja, mindenki engem s méltán fog gúnyolni és hibáztatni, ha pedig a valódi okot kitalálják, a tilalmat elbeszélésem nélkül is fogják tudni. Azt sem hallgattam el Aurél előtt, hogy rajta és Lónyayn kívül, a tilalmat nemcsak nekem adták tudomra, azt Prónay Albert Lónyaynál már előbb látta. Ily helyzetben, midőn ma délelőtt Dubraviczkyhez mentem neki, a megyének az nap tartandó kisgyűlésére meghívásomért köszönetemet fejezni ki, egyszersmind őtet értesítettem, hogy annak következtében a mit a kormány velem tudatott, megjelenni nem fogok. Másfelől Desseffy iránt viseltető barátságából, s Lónyayért, ki e napokban magát irányomban köszönetet érdemlőleg viselte, e tárgyról senkinek sem fogok szóllani, ki azt még nem tudja. Ezért azokat, kikkel, mint fenebb említve volt, a dolgot már közöltem, felkerestem és megkértem; tovább ne beszéljék.

Martius 23-án *pénteken* Helmeczy Mihályhoz mentem, megkérni őtet: próbálja meg, a »Jelenkor«-nak valamelyik tudósításába az árvizről, nevémet belé tenni; szeretném látni, a censor minő buzgalommal fogja azt kihuzni. Még el sem kezdtem, midőn az öreg mai lapját mutatja. Nagy bámulásomra, nevémet és mindaz, mi rólam van írva, nem maradt a rostában. Mit nem képes az ijedség tenni: az még egy censort is a becsületességig tud lágyítani. Ha csak álmódhatám nevémet és tetteimnek oly vastagon, mint szélesen a lapba

beigatását, megkértem volna Helmecezyt, velem azt előbb közölni. A magasztalt sok adakozásból csak nagyon kevés igaz. Eleség szerzésre s osztásra sem időm, sem módom nem volt a veszély óráiban, később pedig arra szükség nem volt.

Miután gr. Károlyi Györggyel beszéltem, kértem ötöt, ma délelőtt 11 órakor a casinoban többekkel összejönni, mert valabára már jó volna az aláírást megkezdeni. Én ezer forintot akartam aláírni, s e végre egy ezeres-bankjegyet már egy pár nap óta magamnál lordoztam. Azért ennyit, mert 1834-ben az elégett Kézdi-Vásárhelynek azon összeget adtam, s Kossuth Lajos számára is annyit irtam alá, s végre mivel ennyit — kissé magamat jól megszorítván, — adhatok.

Gr. Széchenyi Istvánnak csötörtökön estve hozzám intézett kérésére, mivel ma velem beszélni akarna, délelőtt tíz órakor oda mentem. Az ágyban feküdt, s igen rossz színben, mert az éjjel gyengén, s ma reggel kínos görcse volt. Egy falkát összevissza beszéllett; például: »ingerültség a kormány-nál,« »sok jó kezdetnek tulzás által elrontása,« — ez világosan rám czélzó szűrés volt, lehet mondani: vasvillával, — »oda fenn rá is haragusznak azért a mit felölem, s engemet pártolva mondott,« »a legszebb vállalatok összeomlással fenyegetnek,« »én sok dologban akadály voltam« természetesen — megjegyzé — nem rossz szándékból stb. stb. Keblének ily módon kiöntése következtében hozzám felszólítást intézett, miről — mondá — gr. Károlyi Györggyel s tán másokkal is szóllott, »a mostani dolgokban semmi részt se vegyek« — vous avez fait vótre tache — s hagyjam az ügyek rendezését »nekik a vén asszonyoknak«, kik azt, mit én, nem tehettek. Alá se írjak; vagy legalább azt kisebb összeggel tegyem. »Lásd« folytatá, »mikor Erdélyben azon elégett városnak annyit adtál, mint Ferdinánd főherczeg, azt mindenék hiúságnak magyarázták, s a mint mondották: »jobb volna, terhes adósságaidat fizetni.«

Ha sokan ezt, mások egyebet mondanak, — feleltem a grófnak — s fgy »a nagyobb vagy kisebb mende-monda egymást kiegyenlítik«, a mit adtam, nem azért történt, hogy róla ezt, vagy amazt szóllják, s mindegy, bármit beszélnek is. Az adósság fizetésre a felelettel adós nem maradhattam, s meg-

jegyzém: ebben igazsága volna azon embernek, a kinek egy s más olyforma kiadásaimért pénzét vagy kamatját eltartóztatam volna; de, habár vannak adósságaim, ezeknek fizetése rendben van s foly, s azon gáncsolók közül — ezt kívánom, — egyik se legyen rosszabb pénzügyi állapotban mint én vagyok. A ki nyolczor, vagy tizszer több vagyonnal bír, mint a menynyi teher nyomja, ez csakugyan tönkre nem jutott.

A gróf jó tanácsait folytatván, felszólított engemet, hogy egyébként is a köztanácskozásokban részt ne vegyek, ülésekben meg ne jelenjek, s Pesten magamat sokat ne is mutassam, sőt onnan távozzak el. Miután a gróf ilyen kellemtelenségek egész tömegét kitalálta, azon ajánlatot tevő, hogy feleségét, ki Czenkre ment, s most ide visszajönni szeretne, de ő, t. i. a gróf, betegsége miatt érte nem mehet, menjek én el, s kísérem ide.

Valóban, midőn valakinek ily kiküszöbölési, ily ebrudon kivétési szolgálatot tennék, akkor nem lenne bátorságom ugyanazon óranegyedben tőle számomra egy szívesseget kérni. A jó István grófnak okoskodásait, s következtetéseit nem értettem, s nem tudtam az én logikámmal felfogni; a jöteleknak mit ártson, ha én is jöt teszek; miért kelljen magamat épen most férecháznom, s inkább mint eddig; miért legyen az én jelenlétem több kárt tevő most, midőn a kormány emberei is kitüntetnek, s dicsőítésekkel halmoznak, mint eddig, a míg nyilván kerültek s üldöztek; szintoly kevésbé tudtam átlátni: mit ártson befolyásom s ittlétem *nekem*; ellenben visszavonulásom s elmenetelem ügyemnek mit használjon?

Ha Széchenyi nem beteg, úgy nyíltan kijelentem neki, hogy elmékedését épületesnek épen nem találtam, és abból legkisebbet sem okultam; elmondom: hogy mind a haza ügyének, mind nekem semmi sem lehet ártalmasabb, mintha épen azok, kiket azon ügy és személyem barátjának tartanak, — engemet, már amaz ügynek is képviselőjét maguk, kiteszítják maguk közül. Megmondom mindezeket, s még sok egyebet; de magam elhatározása csakugyan az lett volna, mi így — minden észrevétel nélkül, — lön. T. i. hogy igenis mindentől visszavonom magamat, s mihelyt a körülmények engedik, innen eltávozom. Egyébaránt, ha feleségének ide kísérése által neki

szolgálhatok, örömet teszem, s Istenemre mondom: örömes-
tebb, mint eddig akármikor tettem volna. Így mindenfelől
nem csak üldözve, de kitaszítva lenni, s úgy szölvén: az embe-
rekkel minden összeköttetésen kívül állíttatni, — ezt valóban
furcsa helyzetnek lehet mondani.

Martius 27-én *kedden* volt gr. Károlyi Györgynél az
jnségesek segélyezésére aláírók összegyűlése, midőn a 7 tag-
ból álló comitét vagy bizottmányt megválasztották. — B.
Wesselényi Miklós a vele történtek után, s azoknak követ-
keztében, semmit sem irt alá, s a mint azelőtt már kijelentette,
feljűk sem ment.

3. B. Wesselényi Miklós, mint *bujdokló* saját jószágában.

B. Wesselényi Miklós az árvíz után, Pesten, s annak
környékében még hosszabb ideig tartózkodott, s különböző
kirándulásokat tett, majd május közepén Szathmár-megyébe
Nagy-Károlyra s innen azon hó 22-én *Erdőszádára* gr. De-
genfeldnéhez lement, kinek fiától gr. *Degenfeld* Ottótól, igen
kedves barátjától nagy szívességgel fogadtatott. Itt mulatása
alatt, több rokonai, jó barátai, ismerősei látogatták meg; így
például; ifj. b. *Wesselényi* Farkas, *Ujfalvi* Sándor, *Wéér*
Farkas, gr. *Teleki* Imre feleségestől; stb. stb. Onnan akart a
darab idő óta feltett szándékát végrehajtani, t. i. *Zsibóra tit-*
kon elmenni, s néhai kedves és szeretett szülőknek sírjához
zarándokolni, mivel hazájából akkor, mint tudva van, szám-
úve volt.

Említett tervében segítségére, s annak lényegesen elő-
mozdítója volt b. *Apor* Pál barátja, ki az *Erdőszádához* közel
eső *Gardánban* lakott. Az 1838-dik esztendőben június 27-én
szerdán indult el b. Wesselényi Miklós, mint *bujdokló*, a mon-
dott útra, melyet maga naplójában következőleg irt le.

Azon gondolat, hogy látni fogom éltem szebb napjainak
kedvelt helyét, s a multnak, jelennek és jövődönnek oly sok-
féle emlékei, s képei nem hagytak aludni. Éjfélt után 1 órakor
már felkeltem. Felköltöttem a Pali lovászait, kiknek az volt
mondva, hogy uruk fog sietve *Drágba* lovagolni. Háromfer-
tálykor a háromra indultam a *Fenellával*. Tavasz lanyhá

szellő lehellte át, balzsamos illatot terjesztve, a szürkületet,
homály borította még a tájat; homály, milyen keblemen bő-
rong, de azon külömbséggel, hogy amaz minden pillanattal
inkább távozott, s helyet adott az éledve terjedő világnak, ez
pedig naponként sötétül, mint a közeledő éjj. Pali *Farkas-*
aszóig kísért.

Jó sebesen haladtam, s négy óra után egy negyeddel
Czikó innenső végénél voltam. Ott várt *Mitruj* a *Thomsonnal*,
mondta, hogy a ló sántít, de a kancza már meg volt hajtva, s
még ma mennie kell, gondoltam is, hogy a szegény sárgám
sántán is elviszen. Csak lépést mentem *Czikón* keresztül, s fog-
tam a hegynek, de lovam mind sántább lett, s néhányszor
orra bukott. Nem volt egyéb mit tennem, mint leszállani, s
visszavezetni. *Czikón* a *Péchné* tisztjét kértem, segítsen meg
egy szekérrel, a sárgát pedig vezettesse gyalog *Sülehnedre*,
hol *Mitruj* a *Fenellával* vár. Nem várhattam a szekeret, mi-
nek kapása bizonyos nem volt. Utam folytatásának vágya
nem hágyott nyugodni, s gyalog elindultam. A *czikói* hegy
nem tetszett magasnak, mert tetején szülötte földem rég
sovárgott látása várt reám. Szememet kettőztetett lépéseim
elibe szegeztem, nem apródonként, hanem egyszerre akarván
előmbe tüntetni a rokon táj gyönyörű képét, s felérvén a
tetőre, a felséges vidék előttem reggeli pompájában feküdt.

Újra látám *Csiglen* erdő-koszorúta tetejét; láttam
a dús völgyet végig kigyózdó *Szamos* felett komoran emel-
kedő *Rákóczy* hegyét, s láttam atyáim lakját, s a házat és
kertet, hol oly sok édes órát töltöttem. De a messzeségben
csak sejdítve, de mégis elevenen külömböztettem meg a ked-
ves tárgyakat; sak sejdítve, mint a szerencsétlen sejdíti egy
jobb élet lételét; de elevenen, mint a szerelmes, kedveltjének
keblébe zárt képét.

Lehaladtam a hegyen, *Benedekfálván* egy gyönyörű
forrásból oltottam szomjamat, s a sásostói szép esorgóból kép-
zeltem inni. Széplak felé menve, utólért a szekér, melyet
Péchné küldött. Ezen mentem a *Péchné* fiával, s ennek
nevelőjével az inói fogadóig. Ezeknek idvezlésük s beszédek
— bármi szivesek voltak is — háborították ünnepélyességét
keblemnek, melyhez bárkinek is közeledése szentségtörőnek

tetszett. Az inói fogadónál Kelemen várt. Jól esett, midőn az ő Bátor-jára felültem, megint csak magammal érezni magamat, s tetszésem szerint mehetni. Gyorsan vágattam; a jól ismert tárgyak egymást űzve tüntek el mellettem. Átlaladtam Udvarhelyen. A tavak mellett mentem el, hol annyit vadásztam. A közel s távoli erdőkben kedvelt vadász-helyeim tekintettek felém. Az udvarhelyi szőlőt, melyet csak kevéssel elmenetelem előtt ültettem, már mint serdült ifjat láttam diszteni.

Tulajdonomban valék, de mint száműzött, mint bujdosó. Váltó-gazdaságomon mentem keresztül a verespatak hidjához, hol Hadwiger várt. Vele felmentem a vontatóra. A pálpatak bérczén a méjj árok bérczére értem. Minden lépten, minden fában régi ismerősre gondoltam találni, s kedveseim sirjához elfogult kebellem közeltem. Egy újonnan vágott úton, a tetőről a kápolna, kastélyom, s a Szamos és Almás kies völgye egyszerre előmbe tüntek. Kevés pillanatok mulva a kápolna háta megett voltam. Erdő vált a fákból, melyeket mint csemetéket hagytam, s elrejtették a hely látását, hol a szent porok nyugosznak. Áadtam Hadwigernek lovamat, a sűrűn keresztül siettem, s a szent földre zokogva borultam.

Erőteljes atyámuak, hív és tiszta keblű Patakimnak s áldott anyámnak árnyékai! itt állok, töletek körül-lebegve, itt állok üldözötten, feldult kebellemmel, de hozzátok nem méltatlanul. Itt adok nektek számot törekvéseimről, fájdalmaimról, örömeimről. Fiatukat érteni s méltánylani fogjátok. Veletek közlöm öntudatom szülte boldogító érzeteimet. Ti vagytok méltók, azokat velem együtt éldelni. Repültek a pillanatok, s észrevétlenül telék el egy pár felejthetetlen óra. Őzőne az emlékezeteknek ömle körül; abból örömök, keservek tüntek föl, fénypontok, vagy gyászjelek gyanánt. Könny borította szemem előtt kertem, házam tündér-világban lebegett. Némán, s gazdátlan magányban állott lakásom, s annak udvarán semmi mozgás, semmi élet sem, mutatkozott. Juhaim közel legeltek, de lelkem hangulata nem engedte, hogy nézésükre menyek.

Épen egy rózsát, s egy pár mezei virágot szakaszték le a sir tetejéről, midőn az öreg Juhász Pált a fák közül felém sietni látám. Sirva ölelt meg, mejjemhez szorítottam, mint

tanuját s részesét régi jobb időknék. Ő itt közel az udvarba menő víz csőm dolgozott, s itt létemet a juhász-bojtártól értette. Más senki sem látott. A jó öregben az előktől, a sirra borulva pedig az elhunytaktól búcsút vettem s távoztam. Napokig s évekig szerettem volna e dombon élni, de én, ki már annyitól váltam meg, s ki a megválás és távozás keservét túrni annyira megtanultam, gépelyi készséggel engedtem azon tudatnak: hogy már mennem kell.

Méjj sóhajjal — keblemet szagatta, — mondtam a szent helynek egy vég »Isten-hozzád«-ot, s lóra ülván, mentem el kétes szomorú jövőm felé. A hegyről még egyszer visszatekintettem, de a hegy fordult, mint életünk menete, s a látvány eltűnt, úgy lehet örökre. Nyugodtan éreztem magamat, éreztem: be van fejezve minden számadásom, s hogy ez óra boldogító emléket sem ítélet, sem poroszló többé elragadni nem képes.

Borongó gondolatok közt folytattam vissza útamat. Az inói fogadónál találtam Fejért, az öreg paripámat; mintha rém ismert volna, fiatal erővel vitt. A czikói hegyről még egyszer búcsút véve néztem vissza, s azzal távoztam és lejténi kezdtem, nyugodtan; mert éltem úgy is már csak távozás és lejtés. — Czikón bementem Péchynéhez a szekeret megköszönni. Itt a Fenellára ültem, s Gardánba vágattam. Apor-nál egy órát mulattam, s 12 óra tájban útamat szekérrel folytattam. Palit kértem, hogy szekeret küldjön előmbe, nem akarván a Szamoshoz nagyon elhevülve érkezni. A rossz úton csak lassan dözögtünk, s 1 óra után értem Erdőszádán a szokott úszó-helyemhez. Felséges érzés volt ezen lovaglás után, s a rekkenő melegben úszni. Három óraker jöttem a házhoz; gr. Degenfeldné oly örömmel fogadott, mintha veszélyes ütközetből tértem volna vissza. Veszély ez útamban nem volt; semmi fegyvert sem vittem magammal. Jól tudtam, hogy hozzám senkisésem fog nyulni. Nem is a veszélytől félés okozta, hogy Zsibón többet nem mulattam, a fálut kikerültem, s házamba nem léptem. Hanem azon helyzet, melyben menten létünket más tetszésének kell köszönnünk, s így mindenkitől függünk, előttem lealacsonyító.

VIII.

Az 1839-dik esztendő.

Ifj. b. Wesselényi Miklós emlékirata magyar- és erdélyországi két perében.

Fennevezett bárónak erdélyi pere már említve volt.)*

Ellene az 1835-dik esztendőben Szathmármegye decemberi közgyűlésében a parasztnak szabad alku szerint maguk megváltása ügyében tartott beszédéért, s ez alkalommal mondani állított, de úgy sohasem mondott szavakért a királyi fiscus fejeztetés büntetésével járó pert kezdett. Az szinte négy esztendeig folyt, s a bárónak elmarasztalásával döntött el.

»E per miután négy évig tartattam annak gyötrő bizonytalansága s terhe alatt, 1839-ben érte, engem háromévi fogsággal büntető ítélet által végét.**) B. Wesselényi Miklós e fogságból egy évet a budavári ismert József-kaszárnyában töltött, a hátralevő időre megrongált egészségének helyreállításáért engedelmet nyert, Gräfenbergbe Priesnitz vizgyógyintézetébe menni.

B. Wesselényi Miklós két perére vonatkozó, s a zsitói családi levéltárban levő emlékiratában így nyilatkozik:

A kormány által ellenem indított perek sem Magyarországon, sem Erdélyben nem oly folyamatuak, hogy ártatlanságomnak s a rajtam elkövetett méltatlanságoknak mostanság birói képen leendő világosságra s köztudatra jöttét remélhetném, s azért magam iránti kötelességem, ezen ügyek állásának előterjesztésével üldözött s elnyomott helyzetemben legalább becsületemet a dolog valódi nem tudásából eredhető homálytól, vagy rágalomszülte szennytől biztosítani.

*) 17. 13. II.

**) Ezt írja b. Wesselényi Miklós »Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében« című munkájában 2 l. a jegyzésben. — Az megjelent Lipecében 1843—8

Magyarországon az 1835-dik esztendő december havában Szathmár vármegye közgyűlésén az urbéri 5-dik törv. czikket pártoltam, ugyanazon okokkal, melyek az országgyűlésen különböző alakokban sokszor és sokak által felhordattak. Ezen beszédért feladás következtében ellenem vizsgálat tétetett, s én 1836-ban február 27-kén nota-perre hívtam meg. Mihelyt azon betegség, melyben akkor Pesten feküdtem, engedte, Pozsonyba, s a nádor főherczeghez folyamodtam, s ötöt, mint hazánk első tisztviselőjét felszólítottam: eszközölné közbenjárása által ezen pernek megkezdése előtti elenyésztését, elibe terjesztvén: minő érzékeny sebet fog e per megkezdése a szólás szabadságán ejteni, s ezen sérelem milyen aggodalmat s felgerjedést fog az országgyűlésen s országszerte okozni, s lehetetlen lévén törvénynek hódoló ítélőszékeik által egy beszédért s épen azon beszédért nótán leendő elmarasztásomat csak gondolni is, a kormány azon felyül, hogy az egész országot el fogja kedvetlenülítni, önmagát is compromittálja.

A nádor nem kívánván ez ügybe elegyedni, részemről nem akartam semmit is, mi tőlem függött, s elveimmel és becsületemmel megegyezett, elmulatni, hogy e per megkezdésél vel egybekötött országos csapást hazánról elfordítsam. A felséghez folyamodtam, nem kegyelemért — mi csak ott létezhetik, hol bűn és bűnös van — hanem igazságszeretetét és törvényességét szólítottam fel. E folyamodásra, mely április hónapban nyújtatott be, csak július 2-án jött válasz azon értelembe: a tárgy már törvény útján lévén, azon maradjon. Az alatt a királyi tábla előtt május 5-kén, a meghívás határnapján személyesen megjelentem s ott, az emberi emlékezet óta elő nem fordultnota-per megkezdetett.

A törvényszék és bíróság elleni kifogásokban felebbezések folytak, s én a pert e kérdésben september végével ítélet alá bocsátottam. A fiscus késvén végső feleletével számtalanszor kértem azt: dolgozna a peremben. A szent-mártonnapi törvénykezési időszak eltelvén, s miután mind a personalist, mind a directort ünnepélyesen felszólítottam, az ellenem indított per tovább nem halasztásáért a nádor főherczeghez folyamodtam, de mind ennek sikere nem lett. Így a királyi ügyvé-

det február 2-án 1836-ban szolgabíró által törvényesen megintettem, ne tartóztassa e pert tovább, s ne zárjon el engemet attól: hogy az ellenem igazság s törvény ellenére indított per és kereset alól bírói ítélet által minél előbb fel legyek oldozva.

E törvényes megintés sem használván, a tek. királyi tábla-hoz folyamodtam február 26-kán, a felperest bírói hatalommal a per beadására rá szorítani, midőn e folyamodásomat a personalisnak azon kéréssel adtam be, hogy azt haladék nélkül a kir. tábla elibe terjessze. Ő bár azt ígérte és fogadta, mégis említett folyamodásom sem mindjárt, sem soha a királyi tábla színe elibe nem jutott, s ott fel nem vétetett. És így törvény s helyesség elleni szántsándékos halogatással szinte esztendeig terhes bizonytalanságban tartottak. Végre 1836-ban augusztus 26-án, a nélkül, hogy törvényes szokás szerint, a felperes a pert a procuratorián nyilvánosan submitálta volna, azt titokban ítélet alá bocsátotta. — A kir. tábla darab idő múlva végre ítéletet hozott, s ebben a maga bíraskodását megállította. — (Az ügyben, mint a fenebbiekből tudva van, a bárót elmarasztaló végítélet 1839-ben kelt.)

Erdélyben, még 1834-nek közepén az országgyűlés alatt *Ferdinánd* főherczeg és országgyűlési teljhatalmu királyi biztos, Gál Lászlónak a királyi közügyigazgatónak parancsolta külföldön megjelenni, s »Baditéletekről« című munkámért engemet közkereset alá vetni, miután azonban nevezett közügyigazgató, azon pernek kivihetetlenségét előterjesztette, — az elmaradt.

Üldöztetésemre más alkalmat vártak, s azt jelen lenni vélték, midőn 1835-ben januárban e hó 29-én tartott ülésben az országgyűlési naplónak tulajdon kősaajtómon saját kezemmel nyomott első ivét az ország rendei nek bemutatam, s magát a sajtót azon czélra nekik ajándékoztam, kik azt országos határozat mellett köszönettel elfogadták.

Horváth Ferencz a fiscalis director *Ferdinánd* főherczeg parancsolatjának engedelmeskedvén, engemet martius 4-én a könyomó sajtóért a kir. tábla elibe idézett, martius 18-án ott leendő személyes megjelenésre. A fiscus az idéző levélben a kősaajtón kívül semmi más vádat nem említett, mégis perem

felvételekor egyebekért is büntetést kívánt ellenem: u. m. gyermek nemzésért, egy embernek 18 esztendő előtt megverésért, s vagy kettőnek megtépéseért, valamint a katonafogásnak tulajdon jószágaimban történt meggátolásáért. A fiscus mindezekért büntetésül kívánta: tüsténti elfogatásomat, s példás testi büntetésben elmarasztalásomat. Bár ezen keresetét semmi törvényen nem alapíthatván, kereset-levelében semmi a fenförgő esetre alkalmazható törvényt nem idézett, mégis a királyi tábla ez ítéletet hozta: *Ítélet: A személyes megjelenésre idézett, de meg nem jelent alperes, a felperes keresetén elmarasztaltatik.*

IX.

1840-dik esztendő.

Fennirt 1840-dik esztendő ifj. b. Wesselényi Miklós életében említést főkép két eseményért érdemel, t. i. *Kossuth* Lajos leveléért, melyet e bárónak írt, valamint az utolsó által Makfalván, Maros-székben alapított iskoláért.

1. *Kossuth Lajos levele.*

Kossuth Lajos tudvalevőleg az 1832—36 pozsonyi országgyűlés folyamáról s vitaközásairól a megyékbe elébb kézirat, majd lithográfia útján, tudósításokat küldeni szét, s így azokat nyilvánossá tenni megkísérelte. A kormány e mind szélesebb körben terjedő, s a kedélyeket nagy mértékben izgató röpvíveket betiltotta, Kossuth azonban e parancsolatnak nem engedelmességet, mert, amint mondá, a sajtóművekre nézve tényleg fennálló előleges vizsgálat — censura — nem törvényen alapul. A rendelet végrehajtására kiküldött tisztviselők irányában az engedelmességet megtagadván, ezért, s mivel tudósításainak kiadására királyi engedelmet szerezni elmulasztotta, s hogy azoknak folytatásától eltiltatva, mégis azt tenni meg nem szűnt, 1837-ben katonai karhatalom alkalmazásával, a pesti svábhegyén lévő nyári lakában elfogatott. Büntetését a budavári József-kaszárnyában állotta ki, s onnan kiszabadulása után, ifj. b. Wesselényi Miklóshoz az alább következő, több tekintetben érdekes, mint semmi magyarázatot sem kívánó levelét intézte.

Pest, május. 14. 1840.

Méltóságos báró!

Legyen nekem idvez, szívemből idvez a távolban. Folyó hó 10-dikén ölelték háromévi szenvedés után szabad karjaim családom atyátlan karjait. — Atyámnak csak sírját lelém. Ő meghalt, s én nem foghattam be szemeit, s ő nem adhatta

áldását reám. — Mi ketten immár sokat szenvedénk; de én tudom, hogy az ügy szent volt, a miért szenvedénk, és szenvedésünk nem volt eredménytelen. Adjunk hálát istennek, hogy áldozatul méltatott. — Kegyed levelét szabadságom másod napján vettem, s mintha szavát hallanám, aként szólottak sorai fölém; én megcsókoltam őket, és nyelvemem lebegett a költő szava: *Après un si longtems oh! que cette parole à mon oreille est chère . . .*

Három év előtt künn a hegyen a házi eb szokatlan ugatása fölvert éjjeli álmomból; és gyertyasugárt láttam a közel domb oldalról ablakomon belövelleni, s a mint kitekintettem, szuronyokról csillámlott fölém a gyertyafény.

És a polgári kötelesség érzete mellett, (nem, ugy-e bár, ez nem volt gyöngeség?) fejemen egy keserves gondolat villant keresztül, e gondolat, »családodat ez éj mondhatlan nyomoruságba taszítja« — és én büszke valék, hogy e gondolat mellett is, polgár tudtam maradni a szó legteljesebb értelmében, nem külsőleg csak, hanem szívem legbelsőbb rejtekében is. De a gondolat fájt, mondhatlanul. És eszembe jutott, miként kegyed egykor szemében férfias könnyel mondá nekem: »ha megtörténnék, ki fogom a fiui helyet szülőinél pótolni.« S én tudtam, ki mondá nekem e szavakat én nyugodt valék. — Kegyed fölött megachezültek a gondok sulyai végtelenül; nagyobbban mint sokan megbírnák; és még is elvette az én gondjaimat is vállaira, és helyemet kipótolta szülőimnél. Legyen áldott baráti hűségéért. — És most a visszanyert szabadság első óráiban ismét nekem s családomnak áldozza gondjait; mert én értem, egészen értem kegyed levelét s értem a gyöngéd szellemet, a mely tollát vezeté. — Legyen megáldott baráti hűségéért. — Kegyedhez legméltóbb köszönetül fejezem ki azt, a miről — reméllem — egyébként sem kételkedik, hogy t. i. tántoríthatlanul hű maradok örökké azon érzelmekhez, melyek miatt kegyed ily barátságra méltatott, és hű honhoz, emberiséghez, igazsághoz; miképen csak ember a tágas földön volt, van és lesz. — És ha kegyednek még útjába vetne valamely keresztet a sorsszeszély; keresztet, minőt még ember sohase viselt emberért: én rohanni fogok, hogy elviseljem azt kegyedért.

Mélyen megilletett engem, s mindenkit, kit azóta láttam, a borzasztó hír, hogy megvakulás fenyegeti Nagyságodat. A reménytől nem tud ember megválni, míg nem kénytelen. Reményem hát én is, hogy e pohár legalább, a magán-csapások eme legnagyobbika, elfog vétetni kegyedről. De ha csakugyan megtörténnék, — vegye kegyed nyilatkozatomat: hogy ezen esetben reám nézve csak egy feladása marad az életnek; kegyed oldalától soha nem tágitani, s nyujtani annyi enyhítést a borzasztó állapotban, mennyit barátság, hála, részvét, rokonérezelmek által szentesített emberi hűség csak nyújthat ez életben. Miként a hű kutya nem távozik gazdája lábaitól, ez ötlet hogyha elrugdossa bár, aként nem távoznék én kegyedtől sohasem. Erről tehát nem kell többet szólnom.

Azonban ha e csapást nem ontaná Isten fejünkre, ezen esetre engedje Nagyságod csillapult fontolgatás után, nyíltan megvallanom, miképen én egyáltalában úgy vagyok meggyőződve, hogy előttünk a nyilvános közpálya bezárva teljességgel nincs, s mint írók is *bocsáthatunk* közre egyetmást. Sőt (ez utóbbit nem vitatva) azt tartom, nekünk ha valaha, *most* kétszeresen kötelességünk, el nem vonulni a falusi magány csendébe, el nem hagyni a nyilvános közpálya munka viharát; mert egy részt veszélyes példát nyujtanánk az erőszaknak, ha engednők rajtunk, mi rajtunk!! is tapasztalni, hogy üldözés által letérítheti azokat a nyilvános közpályáról, kiket a pályán látni nem szeret; más részt, mystificatio nélkül hihetjük, hogy a mik velünk történtek, azok nemzetünk igen nagy része előtt szavunk súlyát csak növelheték, fontosíthaták, nekünk jogunk van hinni, hogy sokaknak bizodalma környez bennünket, ez hatáskörünket tágitotta és be, teljességgel nem zárta. — Nemzet bizodalma nagy kincs azoknál, kik a nemzetnek használni vágyanak; ezzel élni kell, ez nem mindennek adatek. — Nem, mi nem lépünk le a nyilvános közpályaterről, sőt kettőztetett részvéttel leszünk minden iránt e pályán, és munkás részvéttel leszünk; csak hogy más részt állásunkat ösmerve, szemünk előtt fogjuk tartani, miképen a hatalmasok kényességének jobban fáj az éles szó, mint a mázsás ok; az igaz ügynek ez használ többet, mint amaz, mi hát

vigyázók leszünk, — különben is sohasem volt öhajításunk ragyogni, hanem használni, jót tenni, honunk körülményei szerint minden jót, a mit lehet, de e jót is csak törvényes eszközökkel; — így érezvén mindketten régóta, ez a kis vigyázat sem munkásságunkban szorítani, sem hatásunkban erőtlentíteni nem fog. — Ezekről sokat lehetne mondanom, de Nagyságod különben is elgondolja maga mind azt, a mit mondhatnék. Nem, mi nem lépünk le a nyilvános közpályáról; én ezt b. Prónay Albertnek, mint azon megye kormányzójának, melyben hihetőleg tengeni fogok, már őszintén (részemről) meg is mondottam. Ez azonban korántsem gátol, hogy mint jól mondja kegyed, a jövő kor számára is ne dolgozzunk, s nemzetünk kifejlődésén, — tehetségünk különböző mértéke szerint, ne munkáljunk.

Ezek az én nézeteim azon becses ajánlatra nézve, melyet Nagyságod megtisztelő bizodalommal nyújt. Én értem az ajánlatot egészen. Kegyednek nincs jurium directorra szüksége, mert Kelemen él; de (minthogy alkalmasint még darab ideig kárhóztatva leszek, kenyeremet a nem kedveltem ügyvédi pályán keresni) ha valamit itt rám bízna, hogy senkinek örömeztőbb nem szolgálndok, mint Nagyságodnak, nem kell mondanom; de kegyednek nincs jurium directorra szüksége, és kegyedet megörzi Isten a megvakulástól, és kegyed és én is, nem fogunk a magányba vonulni, nem fogunk a nyilvános közpályáról lelépni; és egy ezélt úzve, egy pályán működve, mi csak akkor fogunk talán megválni, ha kegyed elmegyen körültekinteni, mi idvest honosíthatna külföldről, s én e körültekintésben szük fináncziális helyzetem miatt nem kísérendhetem.

Most tanácsát kérem ki. Nagyságod gondoskodása elhárítja a nyomorúságot családomról; de én hiszem, nem teszi felélem azt a nemtelenséget, hogy az e végre gyűjtött summát megtartani csak elmódjam is; holnapután megyek ki Ráday Gedeonhoz, (ő röpült be hozzám, s mutattam neki Nagyságod nemes indulatu levelét, és Benyovszkynak és Ujháznak), hogy megtudjam, hogy kiknek tartozom köszönetemet kijelenteni; egy pár hónapig, még valami úton módon jövendőmet elhatározom, kénytelen vagyok, e pénzből használgatni; ezt nem tagadom; de mihelyt a dolog miben létéről, az adókról

és adományuk mennyiségéről értesülök, azonnal megkérlek kít-kít, fogadja vissza tőkéjét; azonban tudom igen kevesen, vagy épen nem lesznek, kik kérésemnek engedjenek, ezen esetre előre ki fogom kérni engedelmeiket, hogy adományukat nevökben valami közhasznú célra felajánlhassam.

Azt gondolom: *iparegyesületet* alkotnánk 5—10 forint évenkénti részvénynyel. Talán inger volna a részvényesítésre; ha a provisorius indítók azzal léphetnének föl, hogy ime van e célra mintegy 8,000 (vagy mennyi) ezüst forint. Balgaságnak tartanám arról álmodni, hogy hazánkbelől hirtelen iparműves országot alkossunk, ez sem lehet, sem kívánatos; jól tudom én hogy honunknak nem csak még igen sokáig kiváltképen földművelő országnak kell maradni, (sőt azzá kell lennie, mert még nem az, mert földje még nem szabad) és általában is tudom, hogy azon nemzet jólléte áll csak szilárd alapon, hol a műiparos munkálatra csak azon erőtömeg fordul, mely a földművelés szükségéitől fenmaradott, de azt is tudom, hogy a földművelésnek még csak azon alacsony foka, midőn a földműves hegyezett bottal szűr lyukat a földbe, hogy búzaszemét beültesse, még ez sem nélkülözheti a kézműves segédelmét, mert meg kell hegyezni a szűrő botot, s a hegyezéshez késre van szükség; hát még a földművelés magasb fokai?

Mindég lesz tehát igen sok kézműves honunkban, miért ne iparkodnánk ezeket tökéletesíteni? miért ne ügykeznénk a technikai tudományokat élesztő viszonyba hozni műhelyeikkel, miként másutt van? s miért kell 10—20 év multával, s akkor is csak egy vándorló legény történetes koborlásából megismerniök avagy csak egy szerszám javítást is, mely által a külföldi mesterember már 10—20 év óta magán a munkában könnyített, művén pedig javított. *Iparegyesület* tehát. Egy pár terem, hol a »Society for the diffusion of usefull knowledge« által állítottak, példájára a kézműves osztály »skilled labourer-t«, oktató olvasmányt találjon, hol az egyesületben részvényes mesteremberek egy-egy szekrényt tartassanak, műveiket ismertetendők; talán egy olcsó műlap kiadása is; egy pár tanító, kik legalább vasárnaponként a mesterlegényeknek a technikai tudományokból népszerű leczkéket adjanak; egy másik, ki a mesterinasokat magyar-

nyelvre tanítsa; egy szerszámgyűjtemény, minő Bécsben a Polytechnikumban van; majd műkiállítások is pesti vásáronként; s iparműveink és művészeink ismertetése honunkban, s velök a technikai előmenetel, olcsó vagy ingyen-lapok által; mindezeknek itt ott a hazában fiók intézetei, a mire, s mennyire tudniillik a pénz telnék.

Ilyes gondolatok forognak elmémben, melyeknek létesítésére egyesületet alkotni, s alkotása ingerül azon néhány ezer forintot használni gondolnám. A tervhez én magamat nem kötöm, ha ki jobbat javasland, örömet hozzá járulok. Kérem Nagyságodat közölje velem itéletét; s ha történetesen talán helybenhagyná célomat, legyen segedelemmel a terv kifezésében. Szeretném a berlini »Gewerbverein« alapszabályait általában, különösen pedig a mesterlegényeknek Geometriában, Physica- és experimentális Physicábani oktatásuk módjáról ismerni. A Verein elnöke Beuth; Director der Ministerial-Abtheilung für Handel und Gewerbe. Gräfenberget sok poroszt látogatja, talán akadna, ki által ezekre szert tehetnénk, vagy talán angol is akadhatna ott, ki által Broughamnak nagyhatású munkácskáját a kézművesek képezésére szolgáló eszközökről és intézetekről, úgy a hasznos ismereteket terjesztő egyesület munkálkodásainak eredményeit megszerezhetnők. Nekem az is jutott eszembe, hogy herczeg Eszterházyt jó volna ilyes egyesületnek érdekébe vonni, ha talán pártfogónak választatnék, és az angolhoni segédeszközök megszerzése iránt megkéretnék. Ez mind csak rhapsodicus gondolat; de legalább céljában érdemel annyi figyelmet, hogy Nagyságod itéletét reményljem megtudhatni.

Isten tartsa Nagyságodat egészségben és részesítse legszebb áldásaiban, miután annyi szenvedésekben részesítette. Annyit szeretnék írni, annyiról értekezni; de sokakat barátság s rokonérzet, sokakat talán csak bémész vágy is látogatásomra hoz; nem vagyok s nem leszek magam e napokban csak egy pár óráig is egyhuzomban; azért irtam ezeket oly zavartan.

Még egyszer áldja az ég legszebb áldásaival Nagyságodat Idvezlem meleg tisztelettel, s ha szabad mondanom meleg barátsággal.

Kossuth L.

Az idők változtak. A Magyarország középkori alkotmányát ledöntő 1848-diki forradalom bekövetkezett, mely az addig kiváltságos osztályok szabadságát és jogait az egész hazára, s annak minden nemzetére, lakossára kiterjesztette. Kossuth Lajos az egykori ügyvéd és hírlapszerkesztő, az első magyar ministeriumban kitünő állomást nyert és vállalt el; pénzügy-minister lett.

Mikép teljesítette ő akkor, fenebb közlött levelében b. Wesselényi Miklósnak tett ígérését: annyit tenni érte: »mennyit barátság, hála, részvét, rokon érzelmek által szentesített emberi hűség nyújthat az életben«, erről b. Kemény Zsigmond »A két Wesselényi Miklóse« című munkájában, egy ma is méltó bámulást gerjesztő adatot említ:

»Midőn augustus vége körül csudálatos hírek terjedtek a Kossuth házában tartott tanácskozmányokról, Wesselényi Miklós összeszedte lélekerejét s eltökélte, hogy Kossuthot, ki őt kerülni látszott, fölkeresse, s szakadatlan barátságuk emlékéért, s a haza szent érdekének nevében kérjen, esdekелjen tőle kihallgatást.«

»Bebocsáttatást kért tehát tőle. Az előszobában várt vakon, elhagyottan, órákig. Többször visszaütasított, mert a miniszternek dolga van. Látván, hogy fogadtatása mennyi nehézségekre talál, egy tekintélyes követet kért tőle. Ennek fáradozása, és egy régi ismerősének, ki Kossuthnál volt hivatalnok, szíves buzgósága, kieszközölték a várt pillanatot. Kossuth minden számítás felett fagyosan és visszataszítólag bánt vele. Mondá: hogy a »Corpus juris-sal« már többé meg nem mentjük a hazát. Az ó-világnak vége. Más emberekre, más eszmékre van szükség.«

»Wesselényi görcsösen szoritotta a követ kezét, míg megvetéssel szólott hozzá a régibb kor vezéréhez, az újabb kor vezérére; de sikerült keblébe fojtani óriási szenvedélyeit.«

»Hidegen bucsuztak el egymástól, hogy soha többé ne találkozzanak. A követ némán vezette ki a távozót.«

»Egy Wesselényivel beszélt így ő! Engemet akart megaláztatni, kit sérteni még senki nem mert.« E szavakat ismételték

tek a világtalan ajkai a lépcsőn, az utcán, leírhatatlan kifejezésével a fájdalomba vegyített dühnek.« *)

»Honores mutant mores.« — A hivatal az ember erkölcsi jellemét megváltoztatja. Ismert régi latin közmondás, és nagy igazság; az abban kifejezett gyengesség alól, mint láttuk, Kossuth Lajos sem volt kivéve.

2.

A makfalvi iskola.

Midőn »a vándor patrioták« az 1830-at követő esztendőben, Erdélyben a megyék, székék és vidékek gyűléseire a kialvó hazafiság szent tüzeinek fölélesztése végett eljártak, Maros-székben egyszer ifj. b. Wesselényi Miklóstól a szót azon ürügy alatt el akarták vonni, mivel neki ott birtoka nem volt. A székelyek akkor ezen báró hazafi érdemeinek méltánylásául, s egyszersmind hogy őtet a szólásban többször gátolni ne lehessen, Makfalván neki egy telket ajándékoztak, melyet b. Wesselényi Miklós, iskolaházat építve rá, »a hazafiság fejlesztéséért« a székely nemzetnek visszaajándékozott. A báró az iskolaház felépítésén kívül, különböző iskolai czélokra 4000 forint alapítványt is tett.

A makfalvi iskola b. Wesselényi Miklós által így, és a fenirt czélból alapított 1840-ben octoberben, s ez alapítványt a bárónak fiai Miklós és Béla, »kegyeletos emlékü« édesatyjok iránti tiszteletből Zsibón 1870-ben február 7-én kelt levelükben megerősítették.

*) L. Magyar szónokok és status-füzetek. (Politikai jellemrajzok.) — Kiadja Csengerly Antal. Pest 1851—8. 183. l.

X.

Az 1841-dik esztendő.

Ifj. b. Wesselényi Miklós, mint fennebb előadva volt, 1835-ben a kolozsvári országgyűlés eloszlátása után, a királyi fiscus által ellene indított perben, a kir. tábla előtt az idézés értelmében, személyesen meg nem jelenvén, elfogatása elrendelve, s országszerte kihirdetve volt, miért neki Erdélybe visszatérni nem lehetett.

Ez akadály az 1841-ben szeptemberben kelt, s az említett pert megszüntető legfensőbb kegyelem s közbocsánat által el lett hárintva. Az örvendetes eseményről, b. Apor Lázár, erdélyi udvari kancelláriai tanácsos, b. Wesselényit a mondott esztendő szeptembere 20-án értesítette, kinek utóbb említett báró szeptember 25-én irt következő levélben válaszolt:

Méltóságos báró!

Tisztelt urambátyám!

Atyafiságos érzetének gyöngéd nyilvánítását, miszerint velem, a reám nézve oly kellemes hírt közleni sietett, egészen méltatván, hálásan vettem f. hó 20-kán irt tisztelt levelét. Hat év és nyolcz hónapi számkivetés után a haza mehetés és sajátjának újra láthatási szabadság kétségen kívül kellemes érzés, mint hálára kötelező azon jólét kegyelmes szerzője és szerzői iránt; de azon évek keserű érzetét, a kor javainak s örömeinek használatától elrabolt, e hosszú s visszahozhatlan időt, az élet feldúlt folytát és célját, — mindezeket sem azon kellemes érzés kipótolni, sem ama kegyesség jóvátenni korántsem képes, s nem képes orvosolni a sebet, melyet méltatlan üldözés ejtett.

Mindazon szerencsétlen kereset, s még szerencsétlenebb ítélet alkalmával, mind azóta hosszas száműzetésem alatti megkegyelmezést — mire ártatlanságom érzetében szükségem, nem volt, — sohasem kértem, s igaz ügyem és nyugtató önérzetem sértése és fertőztetése nélkül sohasem is kérhettem

csak azt kértem és kívántam, hogy magamat menthessem, s megtisztíthassam azon vádaktól, miket ellenem értetlenség, s vakon dühöngő ellenséges indulat koholt.

A történet méltatlanság enyhítésére és sértett becsületek orvoslására csak az lehet mód és eszköz, és most is e nélkül a mélyen és hálásan tisztelt kegyesség, nem csak felszeg, hanem sértő és sebző is. Megbocsátás, s pör vagy ítéletnek kegyelem-szülté megszüntetése, nemcsak fenhagyja annak lehetőségét, hogy a kereset s ítélet helyes, s így az elítelt valóban bűnös volt, sőt egészen arra mutat. Ennélfogva becsületek s önérzetem parancsolják: ama vádakat magamon nem hagyni és nem tűrni, hogy akár mostaniak, akár jövődöbbeliek azt hihessék, mintha ama vádak igazak lehetnek volna. Egyedüli óhajomásom azért és örök igazságtól adott jog: megkivánni, hogy megezáfolt adatoktól terhelve ne legyek, a nélkül, hogy nekem megengedték s módot adtak volna, magamat menteni és azon vádakat megsemmisíteni. Ha ama pernek tovább folytatásaért s tán más tekintetekből, kívánatosnak és tanácsosnak nem tartják, úgy azért kell esedeznem: mikép, vagy az ellenem indított kereset s ítélet helytelenek, mint alaptalannak nyilváníttassék, vagy pedig azon egész per minden irományaival együtt eredetileg nekem kiadassék, mert ha Erdély főtörvényszéke levéltárában egy engem meggyalázó kereset és ítélet létezik, a nélkül, hogy ott legkisebb az én oltalmamra s melegségre szolgáló oklevél találtassék: oly keserű valami, a mit tűrnöm se nem lehet, se nem szabad.

A haza mehetés szép örömet és hasznát most hamarjában bajosan, és egész mértékben semmi esetre sem használhatom, mert nem tudom: egészségem állapota, s itteni gyógyításom Erdélybe lehető lemenetelemet mikor fogják megengedni, s ha engednék, vagy engedendik is, felette meggyült s terbessé vált tulajdon dolgaimmal is igen keveset, közdolgokkal pedig épen nem foglalkozhatom, mert fejem, mint szemem állapota olyan, miért komolyabb vagy fontosabb dolgokra feszültebb figyelmet nem fordíthatok, látásom ugyanis mindjárt elhomályosodik, s minden munka szemem rovására történik.

Fenebbi nézeteim s elhatározásom iránt tisztelt urambátyámnak véleményét és tanácsát tisztelettel kérni bátorodom. W.

2. Ugyancsak az 1841-ik esztendőben gr. *Andrássy* László, Imre és Ferencz Zsibóval határos paptelki s 48,000 forintra becsült részjóságát ifj. b. Wesselényi Miklós meg akarta vásárolni. Mivel azonban maga jóságainak felügyelőitől az azon esztendei rosz termés felől értesült, szándékát megváltoztatá, s ez ügyben maga zilahi fiscalisához Kiss Károlyhoz 1841-ben october 3-án következő levelét intézte:

Mind ön és Kelemen Benjámín leveleiből, mind Nagy Lázártól elég alkalmam volt az idei szük termés felől értesülni. De hogy éhelhalás fenyegette a parasztságot, azt sem Nagy Lázár nem mondta, sem a vett levelekből nem értettem. Nagyon megijesztett és megrázott az, mit e tárgyatról érdeklőleg a Pesti Hirlapnak Közép-Szolnok megye közgyűléséről írt cikkében olvastam. A jóságbeli emberek állapotjáról s jövődjéről haladék nélkül tudósítsanak.

Tanakodjanak s gondolkozzanak valami mód felől, miként lehetne a fenyegető veszélyt eltávoztatni vagy enyhíteni. Hogy embereink szükségét ne lássanak, ily rosz esztendőben inséget ne szenvedjenek, s nagy részint, több vagy kevesebb mértékben el ne szegényedjenek, ez — fájdalom! jól tudom, — hatalmunkban nincs; — de ha valaki embereim közül ily módon elhalna, oly gondolat: mit elbírnai se nem tudok, se nem akarok. Megvetéssel kellene örökké magamra tekintenem, s az éhelhottak sáppadt képei álmomat elkergetnék, ha oly gyáva, oly lelketlen, s kötelességemet felejtő ember tudnék lenni, miszerint addig, míg többet költök, fogyasztok, s fogyasztatok, mint a mennyit a szó valódi értelmében vett szükség parancsol, s van még valamim, a mivel éhező és sínlődő embereim életét megtarthattam volna, ha, mondom, addig csak egy embert is jóságaimban elhalni engednék.

Ha az éhelhalás veszedelme valóban előttünk van, ugy a paptelki szerzeményről többé szó sincs, s ne is legyen. Ellenben igyekeznünk kell, hogy mindent, a mit csak lehet, p. o. a borokat bármii olcsón eladjuk, s gabonává változtassuk át. Lónak s juhoknak is, — ha a veszély valóban oly nagy, —

nem igen adhatunk olyat, a mivel embert táplálhatnánk; koplaljanak inkább azok, s természetesen, inkább juhok és lovak vesszenek éhen, mint emberek. Szoros és velem közlendő számadást kell csinálni, mi a mindennemű gabonabeli összegünk, és hogy mi, mind a mostani status quo szerinti, mind pedig a felebbi értelemben lehető legnagyobb megszorítás melletti fogyaszték.

Kelemen szívesen köszöntöm, s e tárgy iránt mindketőtöknek véleményét és tudósítását kérem. W.

XI.

Az 1843-dik esztendő.

Ezen esztendőben a ma is nagy fontossággal bíró *horvát kérdésben*, ifj. b. *Wesselényi* Miklós, gr. *Haller* Ferencz horvátországi bán, valamint *Klauzál* Gábor országgyűlési követ közt következő levelezés folyt, mely három levélnek kiválólag érdekes volta a tisztelt olvasók figyelmét a mint megérdemli, ugy bizonyosan magára is vonja.

Nem szükség mondani, mennyire jellemzők azok ifj. b. *Wesselényi* Miklósról nézve is, kinek magasztos hazafi érzületéről oly fényes bizonyosságot tesznek.

I. Gr. Haller Ferencznek, horvátországi bánnak, 1843. július 30-án.

Tisztelt kedves barátom!

Midőn díszes hivatalodra emeltetésed hírét hallottam, midőn üdvözlő soraimat hozzád intéztem, öröm dagasztotta keblemet, hogy régi jó barátom, egy egyenes és szilárd lelkű férfi, s egy igazi jó hazafi lépett azon polczra; de egyszersmind, a mint jó barátomnak kényes és kétes sorsa, ugy szilárd férfira s jó hazafira váró nehéz próbák és csiklandós körülmények aggodalommal töltöttek el. Egész honunkban,

sőt az egész monarchiában nem csak legterhesebb, sőt legveszélyesebb helyzetnek a tiédet tartottam. Azért a mik történetek, szomorítottak ugyan, de nem leptek meg. Hogy most, midőn az osztályrészedbe jutott keserű pohárból már fulasztásig nagy kortyot kellett ürítned, — de a mi azon keserű pohárnak még csak igen kiesi részecskéje, régi, azt hiszem, legrégibb, merem mondani: leghívebb, barátodról emlékezel meg; annak hű keblét választád érzéseid kifejezésének s kitárásának szentségéül; ezért fogadd köszönetemet, s arról biztositásomat, hogy akár szerencsés, akár bal események közt, senki melegebb és igazabb részvétellel irántad nálammal nem leend.

Már üdvözlétemre tett válaszodból láttam és sajnálva, s abból jót nem jósolva láttam, mit mostani leveledből is látok: te a szláv mozgalmakra nézve egy nagy tévedésben vagy. Azokat, s ez utóbbi időkben azoknak jeleneit a magyarság s magyar nyelv melletti lépések által szült reactionnak tartod. Ez barátom, habár sokan, s nagy tekintélyek állítják is, merő tévedés. E meggyőződésem alaposágát — azt hiszem, — jórészt annak át kell látni, ki a »Szózat«-ot egészen s figyelemmel elolvasta, és a ki még a mellett is abban kételkedik, annak még több, bővebb, s kézzel fogható bizonyítványokkal szolgálhatok, de a melyek mind terjedelmességük, mind tartalmuk tekintetéből levél tárgyai nem igen lehetvén, azok felől személyesen szeretnék veled szólani.

A mi századunk és korunk szüleménye, mi világeseményeknek gyümölcse, s mi az európai összes álladalmak testében létrejött, s kifejlődött betegségnek csak egyes körjelene, te azt nálunk s általunk létrejöttnek vetted, és a magyar nemzetet, s az ennek ügyét pártolóknak a megtámadó és erőszakoló félnek, a szlávokat pedig szenvedő, magát védő résznek tekintetted; ezen tévedés lépteidet is téveszthette, sőt tévesztenie is kellett. Azon hit és nézet következtében ugyanis, csak kiskörű és helybeli szempontból lehetett és kellett azon mozgalmakat felfognod, s e nézet azok monarchiai és európai fontosságának teljes méltánylásától eltartóztatott. Így a nálunk lévő szlávokat s jelesen a horvátokat megtámadott és szenvedő félnek tekintvén, természetesen ezeknek védését helyesnek, s magadat, állásod következtében, arra

felhívottnak találtad. Ezekből folyólag történhetett s kellett annak történni, s így tán lehető: hogy szerepedet kissé s tán nem jól fogva fel azt, megvetetted; a mennyiben t. i. az, ki Magyarország egyik főbb hivatalnok, s ennek következtében összes monarchiára nézve is nem kis szerepet játszik, maga kötelességét mind a magyar hazával, mind az összes monarchiával szemben csak úgy teljesítheti, ha azon mozgalmakat anyagilag és szellemileg a lehetőségig gátolni és elnyomni igyekezik, azokat tehát mind anyagi, mind szellemi erejökben s hatóságukból tőle kitelhetőleg kivetkőztetni akarja.

Jól tudom én azt, erőszakos, elnyomó, s elfojtó eszközök se nem helyesek, se nem tanácsosak, s ilyenek kezeid közt nem is voltak; de azon mozgalmaknak legnagyobb ereje abban áll, s az teszi közvetlen honunkra és a monarchiára, közvetve pedig egész Európára nézve azokat veszedelmessé, mivel az elnyomatás elleni méltó védelem színét bitangolják; s e részvétet gerjesztő álarcz alatt rejtve tartja valódi, s mind nemzeti létünket, mind az egész monarchiát fenyegető veszteljes képét; és ügyünknek, mely most a monarchia, s mondhatni Európának ügye, semmi sincs károsabb azon rokonszenvet rabló hiedelemnél, mintha az, mit nemzetiségünkért teszünk, nem nemzeti s polgári fenmaradásunkért történő önvédelem, hanem megtámadó erőszakosság volna.

Ennélfogva a szláv veszélyes irány gátlására és gyengítésére, másfelől pedig ügyünk előmozdítására, ezzel a monarchia s a művelt világ érdekében, annak bátorsága, mint békéje ügyében semmi sikeresebbet s hasznosabbat nem lehet tenni, mint a szláv törekvéseket valódi alakjukban tüntetni fel. Így azoknak régi, körünkön kívül eső eredetére, idegen összekötetésére, temérdek elágazottságára, s roppant célzatára rá kell mutatni, s ezzel képéről az ártatlanság és részvétet gerjesztő szenvedőség álarczát levonni; az csak így lesz azon legnagyobb erkölcsi erejétől s istápjától megfosztva, mely veszélyes voltának nem ismerésében s abban áll: hogy pártolást érdemlő alakban jelenik meg.

Ez az, a miben tán nem tettél annyit, vagy nem tetted azt, a mennyit tenni lehetett s kellett volna. Másfelől azonban én azt korántsem helyeslem egész kiterjedésében, mi a jelen

országgyűlésen részünkről történt és történik. Nem, mintha mindaz jogon nem alapulna, nem, mintha tán valódi erőszak és helytelenség volna, de mivel ama félnek alkalmat ad egy magát védőnek szerepét játszani, mi veszélyel van összekötve olyan ügyben, melynek bírója a világ véleménye, s végrehajtója a közrészvét leendő. Nekünk magunkat szenvedőleg kellett volna, s kellene viselni; s a helytelen követeléseket és botránkozató makaességet tűrve, mindenkinek igazságérzetét magunk mellett, s azok ellen fel lehetett s fel kellett volna idézni.

Én, kedves barátom! nyomorultul vagyok, nem csak mert lábommal nyomorékká lettem, s nem csak mert szemem ingadozó állapota egy napról a másra megvakulással fenyeget; de mivel jelen helyzetem még azon félyül képtelenül bosszantó és gyötrő. Szemem — mint tudod, már csak egy van, — olykor minden ok nélkül elhomályosodik, de ha csak rövid ideig is szobában mulatok, vagy ha legkisebb szivarfüst éri, ez annyira megzavarja, hogy olykor 2—3 lépésnyire senkit sem ismerek meg, s e szörnyű állapot addig tart, míg magamat kialhatom. Mint e körülményből láthatod: számomra többé társasélet alig, közélet pedig épen nem létezik.

Ha lábom állapota jobbra fordulna, szándékozom a jövő hónapban innen el, s valahára már haza menni. October 2-kán Zsibón nagy hó-árverés lesz; egész ménesemet, mely már 200-ra szaporodott, felére akarom leszállítani. Bár akkor tégedet ott láthatnálak, hol oly rég nem voltam, tégedet, kit oly rég nem láttalak. Te nagyobb, én nehezebb ur, de mindketten jóval vénebb s gyötröttebb urak, mint hajdan, de bizonynyal mint oly hív barátok egymást újra látnók. Innen elmenvén, Pozsonyban mulatni ugyan nem, de barátaimat, s azok közt téged vizontlátani, reménylem. De e vizontlátásnak Isten szabad ege alatt kell történni, mert mint irám, szobában nem lehetek, s nem mulathatok.

Tartsd meg nagybecsű emlékedben, régi hű barátodat

Wesselényi.

2. Ifj. b. Wesselényi Miklósnak.

Pozsony, 1843. augusztus 2-án.

Tisztelt kedves barátom! Egynehány napig a pozsonyi nyomasztó levegőtől szabadulni akarván, minthogy többi foglalatosságaim megengedték, az ülések szünetidejét egy kis kirándulásra használtam; ma haza térvén, örömmel bontottam fel leveledet, melyben kifejezett barátságos érzeményeidért köszönetemet ezennel kijelenteni, szives kötelességemnek tartom.

Más részről megvallova, édes barátom! nagyon nyomasztó érzéssel láttam leveledből; engem tévedésben lévőnek tartasz, s hogy hivatalos eljárásomat rosszalod. Ha pártkedélyek mind az illyr, mind a magyar részről vesztemet óhajtják, az természetes, mert én státus embere lévén, párté nem lehetek: ha állásomat, mint királyom és hazámnak hív szolgálója elárulni nem akarom. Leveletem vagy rosszul értetted, vagy én magamat rosszul magyaráltam ki; ha jól emlékezem, azt mondtam: tudom a mozgalmak eredetét, s csak az sajnálom, hogy azoknak kitörésére a magyaroknak ürügyet adnak.

Ebbe a nékem kínos tárgyba hosszasan beéreszkedni, sem hely, sem idő nem engedi, hanem röviden szilárd öntudattal teszem néked a vallomást: ha a hazámfiak részéről nem történtek volna a minden hatóságomat zsibbasztó gáncsok, felelek róla: idővel a dolgokat, a mennyire emberi tehetség terjed, az illedelem útjára hoztam volna, fájdalommal kell mostani állapotban tapasztalnom: hazámfiainak irántam nyilatkozott megvető bizodalmatlansága helyzetemet vesztésnek teszi ki, látom, miképen a haza boldogságához hozzá járulásba tehetetlenné vagyok téve.

A szláv mozgalmak vezérei, ezen rájok nézve örvendtes eseményt felkapják, s látván, mikép hazámfiak által lealacsonyítottván, rájuk hatással nem lehetek, s a mozgalmaknak általuk történő rendelkezésében is engemet többé nem tartanak olyanak, kitől félni kelljen; ez így van; kínos az én állá-

som, és szomorú dolog, magát az embernek a felbőszült kedélyek érvénytelen áldozatává kijelentnek látni.

De rossz katona, ki ellenség előtt veszélyes állását elhagyja, én azért most csufosan elszaladni nem fogok; kiállom az üldözés és rágalom mérges golyóit, a melyekkel szembe nézés csakugyan keservesebb, mintha ez az ágyú elsütésével történik: életemhez, hála Istennek, nincs okom ragaszkodni; ezt könnyen elvehetik, nem bánom; becsületemet pedig a későbbi jövőendő helyreállítja; én tehát a létező tusának további folyamatját szilárd elnézéssel várom és nézem, míg a kötelesség és becsület érzése engedi a pályáról lelépésemet, a melyen a honfiak bizodalma nélkül haszonnal tovább nem maradhatok.

De nekem csak az fáj, hogy te engemet magadban elítélsz! Hát tudod-e, mit tettem vagy nem, a szláv mozgalmaknak korlátozására? Ismered ugyan a panszlavismus neszét általánosan, de ismered-e a horváth- és társországok állását, mint én? vagy csak egyes párteberek vázlatából ismered? s azoknak vagy szilárd indulatjoknak, s belátásuknak több hitelt adsz mint nekem? Vagy talán a turopolyai esemény és panasz dolgában hozol ítéletet? Uram Istenem, hová jutottunk!! Ha ennek mind a vezérre, mind helyre és időre nézve ballgatagul kijelent eselnek eljátszását megengedem, ez annyi lett volna, mint ott minden magyar elemnek örökös eltemetése; a mellett ha még más tekintetknél fogva is tisztában nem állott volna, nem engedni magamat egy helytelenül koholt pártjáték farkához köttetni?

De ezt neked mind hiában mondom, mert nekem nem hiszel, belátásomban nem bízol! Olvasd meg csak a rendek naplóját a magyar nyelv tárgyában, és ha ott a legbuzgóbbak eszméinek zavarát és ellenmondásait fel nem leled, úgy többé nincs, mit szóljak. Mindezeknél hidd el, a teendőkre nézve tisztábbak az eszméim, mert nem elfogultak, s érzem öntudatomat, hogy a szláv vagy illyr mozgalmakon jobban tudtam volna segíteni, mint azok, kik a hangyafészekbe belé taposnak, de többé menekedni már nem tudnak. Tiszteltem a hon nagy tehetségű fiait: gr. Dessewffy Aurélt, tégedet és tisztelem gr. Széchenyi Istvánt sat. és magamat hozzájuk nem hasonlitha-

tom; de azt büszkén vallhatom: hogy politikai nézeteimben talán vagy tisztábban, vagy állhatatosabban láttam, mert azokban fiatal koromtól fogva még egy talpalatnyit sem ingadoztam; ebből ugyan nem az következik, hogy nekem van igazam, ezzel csak azt akarom mondani: e részben magamat elragadtatni sohasem hagytam.

Akármi legyen e viaskodásoknak a vége: s ha érnénk is (mitől Isten őrizzen) szomorú katasztrófát, tiszta lelkiismerettel mondhatom: a magyar nemzet romlásában részt nem vettem; feleljenek arról azok, kik engem hivatásomban akadályoztattak. De megőriz minket a magyarok Istene!

Megengedj, ha terjedelmesebb lettem, mint akartam, hanem épen a barátság kötelei kényszerítettek érzéseim kiöntésére, ha fère-értetném is! Örvendek a nyugtott reménynek, hogy itt láthatni foglak, ha csak tán egy hazaárulóval találkozni nem átallod. — Zsibóra, jól tudod, mostanság nem ígérkezhetem, ha idővel, mint kicsapott bánt el akarsz fogadni, akkorra ígérkezem. Adj a Isten, hogy a h azai levegő egésségedre üdvösen hasson, és tartsd barátságos emlékedben barátodat

Haller Ferenczet.

3. Klauzál Gábornak 1843. július 30-án.

Kedves barátom!

A te munkásságodat áldva üdvözlöttem, s velem az egész hon üdvözlő. Sok tárgyról szeretnék veled szólni, de erre napok és évek kellenének. Csak egyet említek, t. i. a nyelv, vagy is a szláv mozgalom ügyét. Azzal mi e tárgyban történt, megelégedve nem vagyok. Nem elmeszüleményemhez viseltető atyai szeretet, sem nézeteim iránt makacsság, de ismételt, s megfontolás szülte meggyőződés mondatja velem: vajha azokat figyelemre méltatták volna, miket a »Szózat«-ban irtam, s azon irányt követték volna, melyet ott kitűztem.

Szép és nemes azon buzgóság, azon hév, a mi nyelvünk s nemzetiségünk ügyében mutatkozott, s még a részünkről tartott beszédeket sem, s annál kevésbbé lehet a határozatokat tulságosoknak nevezni; sőt mind az, jóval innen van azon

határon, mit egy erős nemzet tehet és tennie kell. Igen is erős nemzet, de nem oly gyenge, mint mi vagyunk; »vanac sine viribus irae.« Még az erős is veszt erejéből, mihelyt a gyengébb ellenében mindent tesz és követel, mit tehet s követelhet; mert ez által veszti azon részvétet, melyet egy hatalmas szembe csak nemeslelkűsége elismerésének kénytelensége szül, mely mind az érdeklött gyengébbet vele kibékelteti, mind másoknak irigységét elnémítja, de az erős e részvétet darabig legalább, tán kárt nem vallva nélkülözheti. Ellenben ha egy gyenge követeléseit, mint cselekvéseit jogának teljes összegéig és szélső határáig kiterjeszti, úgy magát legfőbb támaszaitól, t. i. jogának szembeszökő kétségtelen voltától, s a pártoló részvétől fosztja meg; mert ily követelés mind a jognak kétségbe vonására felhívó, mind a pártolástól elidegenítő.

A mostani divatos kitételek s figyelmeztetések közé tartozik az, mit szerepcserélésnek mondanak, ennek egyénekre nézve sem tulajdonítok oly fontosságot, mint némely tekintélyes emberek teszik; de ha van egyéneknek saját és büntetlen fel nem cserélhető szerepük, ez felekezeteknek s nemzeteknek még inkább van. Mivel a horvátokat s tótokat törekvésüknek célzatára s jelentőségére nézve másként tekinteni nem lehet, mint a szláv nagy test azzal összekötött és attól függő tagjait, szembe ezen szlávokkal a mi nemzetünk szerepének külszinleg sem szabad olyannak látszani, mintha az megtámadó és erőszakoló volna, hanem tiszta joga s igaz ügye érzetében tűrőnek és szenvedőnek kell lenni. Mi gyengék, erőnket csak így sokszorozhatjuk; a résztvéve sajnálók serge csak így lesz velünk; ez a polgári életben nem kisebb hatást gyakorol, mint a társas életben a nevetők teszik; így lesz hajlandó a világ közvéleménye, ez elébb utóbb mindég diadalmaskodó hatalom hajlandó, jogunkat elismerni és ügyünket pártolni. De ha e szerepünket el nem ismerjük, ha azt, erejében bizva a szigorún követelőjével s cselekvőjével cseréljük fel, egy hamar sarjazandó veszélynek bizonyos magvát hintjük el.

E nézet s meggyőződés következtében, sokat a mit az országgyűlésen mondtak és tettek, nem helyeslek, s óhajtottam volna: vajha sok, a mit ott mondtak, a mi ott történt,

maradjon el. A tiropolyai ügy gyászos esemény volt, s annak országgyűlés elibe kerülését még gyászosabbnak lehet mondani. Most kívánatos, hogy az, mind a két részről fennálló ingerültség további táplálásának s fejlődésének mellőzéséért, minél előbb, s bármi alakban felmenjen. Horvátországot nyelvére nézve, nemcsak beldolgainak igazításában, de levelezéseiben is, a latin mellett, abban hagynám, s a világerő sem bolygatnám. A magyar nyelv náluk most és így nem fog meghonosulni; a latin nyelv kiküszöbölése pedig a szláv nyelvnek nyitna kaput, mi a latinnál gonoszabb ellenség. Az erdélyi szászok a latin nyelvet békésen használták, ez megtámadtván, most már német törvényt s levelezést követelnek.

A latin nyelven írás mindinkább képtelenséggé fog válni, de az élő és anyai nyelv megpendített követelésének ereje naponta s óriásilag fog nőni. Az illyrismus természetesen majd előfordul; akkor elkerülhetlen, de szükséges is lesz, a gyermeket saját nevével nevezni s mozgalmukat és célzatuakat leleplezni. De szintoly szükséges, hogy akkor, midőn a dolog határozatra s törvényjavaslatra megyen, a főirány engedékenység, engesztelés s kibékülés légyen. Úgy hiszem, oly célzásu s értelmű törvény, milyent én a »Szózat«-ban említek, üdvös lenne.

Hogy a horvát követeknek a latinul szólást meg nem engedték, ezt legkevésbbé tudom helyeselni. Ez nem-engedés, ha magában nem is az, de külalakja mogorva; következése is kedvező bajosan lehet. Ha küldöik a magyarul szólásra fel nem szabadítják, a résztvevő sajnálók mellettük leendnek; ők a szólástól eltiltott szenvedők szerepét fogják játszani, ti pedig, igen sokaknak szeméi előtt, mint ily szent jogtól eltiltó zsarnokok, úgy fogtok megjelenni; másfelől: ha ők hajlanak, ez tán még rosszabb; s engedékenységük a helyeslést s részvétet irányukba, valamint ti ellenetek még inkább előidézendi. Mentől makacsabban, s erőszakoló ellenszegüléssel viselnék a szlávok most magukat, s mi mentől szelidebben s rokonérzéssel lépniék fel: annyival rosszabb lenne az ő, s annyival jobb a mi ügyünkre nézve.

Megbocsáss barátom! hogy e nézeteimmel s észrevételeimmel untatlak, de azt hiszem, te azokban osztozol, s nagy

hatásu befolyásod a dolgok menetét, ha csak némely részben is, azok szerint fogja vezetni. A haza jelen s jövő áldása fogja a te, s rokonérzésű és nézetű barátainknak ilyen igyekezetét követni. Áldjon meg az ég; köszönts barátainkat.

Wesselényi.

B. Wesselényi Miklós fennebb már, horvátországi bán gr. Haller Ferencznek írt levelében említett szándékát, Zsibóra több esztendei távolléte után, visszatérni, végrehajtotta, s oda az 1843-dik esztendőben augustus vége felé megérkezett

XII.

Az 1845-dik esztendő.

Fennemlített évet ifj. b. Wesselényi Miklós életében főkép két esemény teszi emlékezetessé. Egyik: e bárónak Debreczenben megfordulása; a második: házasságára lépése

1. Ifj. b. Wesselényi Miklós Debreczenben.

Debreczennek 1845-ben május 19-ke dicső napja volt, mert akkor benne három férfi jelent meg egyszerre és együtt, kik közül csak egynek, bármelyiknek is ottiléte — annyival inkább a háromé együtt — nagyszerű, s valódi ünneppé emelhetette, s emelte is május hó 19-dikét e város lakosainak szívében.

E három férfi — nevüket legjobb az abéczé szerint írni: Deák Ferencz, b. Wesselényi Miklós, Vörösmarty Mihály.

A városi előljáróság intézkedett, maga tiszteletét Deák, Ferencz iránt, debreczeni polgárrá kineveztetése alkalmából, lehető leghazafibb módon tanúsítani, kinek Pestre kíséretártsául b. Wesselényi Miklóst reményleni sem merték.

A három nagy vendég a »Fehér ló«-czimű vendéglőbe

szállott be. B. Wesselényi és Vörösmarty korán megérkeztek: Deák Ferencz, ki meg volt kérve Biharmegyének a fennirt napon Nagy-Váradon tartott közgyűlésén megjelenni, csak estvéli 10 órára várták.

A kinevezett tisztelgő városi küldöttség — melyhez a reformatus főiskolabeli tanári kar csatlakozott, — nyolcz óra tájban előbb is b. Wesselényi Miklósnál kívánt udvarolni, de a báró épen akkor vetkezett és lábait kötözték. Mentek azért Vörösmartyt üdvözleni, s ott darabig időzván, — b. Wesselényihez úgy mentek át.

B. Wesselényi feküdt, — igen! Ő, maga az erő, elbágyattan pihenni, ágyába lefeküdt. Péczely József professor, mint hivatalára nézve társai közt legidősebb, a bárót következő beszéddel üdvözölte:

Méltóságos Báró!

Nem hazug, mitől közönségesen tudva senki inkább, mint Nagyságod nem irtózik, s mire saját fény, elvitathatlan, s nem muló érdemekkel díszlő férfiakkal semmi szükségük, hanem hálás, meleg szív sugallata, a legőszintébb tisztelet, a köztartozás érzete indított bennünket, a helybeli reformatus főiskola oktató karát, — hogy értve Nagyságodnak véletlen, de rég óhajtott nagy vendégünknek kevés pillanatokra bár köztünk mulatását, — tiszteletére siessünk. Nem próbáljuk, mert érezzük, elégtelenek volnánk szóval kifejezni a részvét égető fájdalmát, mely Nagyságodnak ily, s nem örvedetesb állapotban láthatásán hazafi kebleinkben támad, — nem, hála s tiszteletérzelmeinket, a melyekről Nagyságod úgy sem fog kételkedni, csak egyszerűen nyilvánítnak: hogy nincs fia a hazának, ki Nagyságodnak a polgári és irodalmi pályán buzdítás, példaadás, tettek, áldozatok által szerzett halhatatlan érdemeit, balítéletek-, önzés-, felekezetheztől ment, tiszta, forró és emberérezetét inkább méltatta, mint mi; nincs, ki buzgóbban óhajtsa: — miben mi a haza és haladás minden barátainak, minden épkeblű hazafinak, az összes gondolkozó nemzetnek hisszük érzelmeit tolmácsolni:

Hogy a gondviselés adja vissza minél előbb Nagyságodat az életnek, de adja vissza egészen, úgy mint volt egykor

ereje teljességében, küzdve két haza legszentebb, legmagasb érdekeiért; adja vissza Nagyságotat, egykor csak osztatlan köztiszteletnek, most osztatlan közfájdalomnak is, de egyszerűsmind milliók buzgó fohászainak tárgyát, adja vissza — mondom — az életnek, a társaságnak, s visszaadva tartsa meg még számos évekig nemzetünk, közelebb, jelenkorunk dicsőségére, hon és király, az összes monarchia, s hazánk felvirágzásával szoros kapcsolatban álló javára!!!

Harsogó s háromszor ismételt *éljen!* követte a lelkes s mindenek szívében viszhangozó beszédet.

A báró a tanári kar tisztelgését kedvesen, mindnyájukat leültette, vele sorban kezét fögtak, nevüket, szakhivatalukat neki megmondották, s az együtt beszélgetés közel félórát tartott. A báró tanárokkal társalognán a főiskolában tanuló ifjúság számáról, s az iskolai rendszerről kérdezősködött, majd a tudományokról, a tanítási módszerről általánosan, különösen pedig a nyelvek tanítása módjáról igen kellemesen, s a mint másképp nem is lehet, — nagy szakavatottsággal beszélt.

Hallani így b. Wesselényit beszélni, azon mejjüregből, melynek oszlop-vállai, mint az Átláséi az egész hon terhei emelésére látszanak alkotva, hallani b. Wesselényit ágyán fektéből az éjéről, mely szemcire nehezült, s a szebb jövő hajnaláról, mely lelki szemei előtt biborfényben dereng — ah ez keserédes élvezet, mit érezni igen nagyon, leírni egyáltalában nem lehet.

Deák Ferencz 11 órakor jelent meg, s miután a városi küldöttség nálla tisztelgett, s miután a debreczeni polgárrá lett megválasztásáról szóló oklevelet neki átadta, Péczely professor — őt is — a nagy férfúhoz méltó és lelkes beszéddel üdvözlötte, a tanuló ifjúság fáklyás-zenével megjelent.

Mióta Debreczen fennáll, — ezt nem lehet említetlen hagyni, — fáklyás-zene ott addig sohasem volt. S Debreczen aligha szégyelheti magát, hogy szilárd alapon álló főiskolájának felsőbb tudományokat hallgató és 600-at haladó ifjúsága a legelső fáklyás-zenét Deák Ferencz, b. Wesselényi Miklós és Vörösmarty Mihály tiszteletére vitte

A város értelmisége, s túlcsapongást nem ismerő, erős polgársága környezte az ifjúságot, s voltak anyák, kik őt és

hat éves fiúcskáikat felemelvén, szent örömmel mutatták meg magyar fiaiknak a magyar hon három legnagyobb fiát!

Egy pesti fáklyás-zenén ilyen magyar fiúcskákat látni alig lehetne.

2. Ifj. b. Wesselényi Miklós házassága.

Midőn e báró 1843-ban, mint az fennebb már említve volt, Zsibóra visszatért, oda egy freywaldai polgár leányának társaságában érkezett, ki őtet betegségében szíves és hű ragaszkodással valamint önfeláldozással ápolta, általában semmit sem mulasztott el, a mivel szemci világának elvesztéséből származott nagy keserüséget enyhíthesse. Ez volt *Lux Anna*, ki 1827-ben született.

B. Wesselényi Miklós e leánynak iránta tanúsított jóságát, szeretetét azzal viszonzni s megjutalmazni, hogy őtet magához fölemelje, s élete párjává tegye, legkevésbé sem kételkedett. Ezt megelőzőleg *Lux Anna*, ki romai-katholika volt, a báró kívánsága folytán, Zsibón 1845-ben a reformatus hitre áttért, miről az ottani reformált egyház jegyzőkönyvében e közlés találtatik:

1845. november 19-én Zsibón.

Lux Anna k. a. 18 éves, azon ünnepélyes nyilatkozat után, miszerint eddigi vallását a szent írással és lelke sugallatával ellenkezőnek találja, s üdvét csak anyaszentegyházunk hite után reméli, a reformata anyaszentegyház keblébe bevéttetett:

Regéczi Nagy Pál s. k.

Tanuk: t. *Kelemen* Benjámín s. k.

t. *Nagy* Lázár s. k.

A következő napon, u. m. november 20-án ifj. b. Wesselényi Miklós és *Lux Anna* közötti házasság a szokott szer-tartással megkötöttet a fennemlített pap által, ki e szent frigyét Isten nevében megáldotta!

XIII.

Az 1848-dik esztendő.

Fenirt esztendő épen oly nevezetes, mint kitünő helyet foglal el a két magyar haza történelmében, midőn azok hosszas különválás után megint egyesülvén, egyszersmind közép-kori alkotmányuk, s jogi viszonyaik is az idő eszméinek s kívánatainak megfelelő módon átalakították, s így a régi és megavult ország helyét egy újkori állam váltotta fel.

Ez esztendő nem kevésbé ifj. b. Wesselényi életében is emlékezetesnek mondható, ki abban egyfelől: a végrehajtó hatalom gyakorlásával felruházott István főherczeg nádor s királyi helytartó által aprilis hó 24-én Közép-Szolnok megye főispánjává kinevezetvén, az első magyar minisztérium alatt a közhivatali pályára lépett; másfelől Szemere Bertalan belügyminiszter fölterjesztésére, a magyarországi részeknek visszaesatolására kinevezett királyi bizottság elnöksége István főherczeg nádor által ugyancsak aprilis 24-én ráruháztatott.

B. Wesselényi Miklós mint Szék városának követe, Nagy Károly követársával együtt, az 1848-ban május 29-én megnyitott és július 18-án bezárt erdélyi országgyűlésen jelen volt, s ott a június 6-án tartott hetedik ülésben a robot- és dézmának ugyanazon június 18-án leendő megszüntetését nagy tetszéssel s általános élénk helyesléssel fogadott beszédekben indítványozta, mi határozatba is ment.

Miután, mint tudva van, a Magyarországra békéltető királyi biztos képében küldött gr. Lamberg Ferencz 1848-ban september 28-án a pesti hidon a felbőszült nép dühének áldozatul esve, meggyilkoltatott, s a hazában a rendet és békét megingató anarchia következtében, a forradalom kitört, ifj. b. Wesselényi Miklós is kénytelen volt több másokkal együtt, bátorságosabb helyre menekülni, ki azért családjával együtt octóber elején Freywaldauba utazott, s míg az országban a csendesség helyreállott, Priesznitznél ott tartózkodott.

Ez idő alatt neki nem sokára nagy bánatot és keserőséget okozott a zsidói lakosoknak a mondott hóban a magyar

kormány ellen fellázadása, kik egyszersmind a helység derék reformatus papját Regéczi Nagy Pált borzasztó módon bánalmazni nem átalították.

Ez alkalomból b. Wesselényi Miklós Freywaldauból 1848. octóber 21-én egy intő s részben keményen dorgáló levelet írt »a zsidói polgárokhoz«, melyben az általuk elkövetett bűnös tetteket és kihágásokat elősorolta. E levél szerint t. i. a zsidóiak nagyobb része a nemzetörség oly szent, mint szép kötelességét teljesíteni nem akarja, a magyar király nevét, a magyar színeket viselő zászlót elhagyta, s midőn az egész hon veszélyben forog, annak oltalmára buzgósággal nem sietett, sőt inkább félre-állott. Mind ezekhez járul az, hogy a falu egy gyűléséből Urbán Károlyhoz az erdélyi 2-ik oláh határőr gyalog ezred ezredeséhez és parancsnokjához »teljhatalmu követeket« küldött, kik e fő haditiszt-nél Naszódon 1848. september 29-én »szabad akaratjukból« megjelenvén: »a császár iránti hűségüket esküvel megerősítették, egyszersmind mikor arra szükség lenne, fegyverképes ifjaiknak a császári hadsereg számára leendő kirendelését ígérték, miért a katonai hatóság joggal elvárja, hogy a megyei, mint más tisztviselők is azon helység ujonczállításába avatkozástól tartózkodni fognak.«*)

Mennyiben volt igaza b. Wesselényi Miklósnak, midőn fenemlített levelében a felség nevével visszaélt Urbán Károly eljárását »bujtogatásnak, nyilván fegyveres erővel föllépésnek, a király által szentesített 1848-diki törvények ellen felségsértő, s hazaáruló célra és utra csábításnak« bélyegezte, s így az akkori viszonyokat jellemző tényt határozottan röszalta, — azt az olvasó ítélje meg.

B. Wesselényi Miklós a csendességnek az országban helyreállásáig Freywaldauban maradt, s onnan csak az 1850-dik esztendő tavaszán tért Pestre vissza, hol azonban a Duna partján levő, s István főherczeg czimü szállodában meghalt.

Kimulása felől a fővárosi közönséget következő gyászjelentés értesíté:

*) A fenebbi adatok a zsidói lakosoknak Urbán Károlytól adott bizonyító-írásból — Bestätigung — vannak híven közölve; az volt az ugynevezett pazsura, mely a zsidói családi levéltárban található.

»Lux Anna mély fájdalommal jelenti feledhetetlen férje hadadi báró Wesselényi Miklós f. 1850. april 21-én esti hét óraker, élete 54-dik évében, tüdőgyuladásban történt elhunytát.«

»Azon csapás, mely őt, s Miklós és Béla kiskoru gyermekeit elenyészhetlen keservvel sujtá, sujtja egyszersmind a hazát, melynek a nagy elhunyt jó és balsorsa közt egyiránt hiv, vas következzességü fia volt. S emlékezete felett a családi búval a nemzet tisztelete fog virrasztani.«

»Az elhunyt tetemei f. hó 23-án esti hat óraker a fel-dunasori Emmerling vendéglőből, a reform. egyház sirbolt-jába, az elhunyt végrendeleti parancsa szerint fény- és zajta-lanul takarítatnak el.«*)

Hátra van még ifj. b. Wesselényi Miklóst, mint a tudomány barátját és magyar írók röviden ismertetni.

Már a magyar tudományos akadémia alapításakor annak tiszteleti, s egyszersmind az igazgató-tanácsnak tagjává megválasztatott.

Ez akadémianak 1844. és 1845-diki Névkönyve szerint: b. Wesselényi Miklós a »Pesti Hirlap«-ba több cikket írt, melyek azonban ott megnevezve nincsenek.

E báronak nyomtatásban két nagyobb és két kisebb könyve jelent meg. A két utolsót a hazában, a két elsőt külföldön adta ki. Ennek okát főképp az akkor Magyarországbán fenálló szigorú censura szabályaiban kell keresni.

Az említett könyvek:

1. Balitéletekről. Irta b. Wesselényi Miklós 1831-ben. Nyomatott Bukarestben 1833. 8r.
2. Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében. B. Wesselényi Miklóstól. Lipsésben, Wigand Ottónál 1843. 8r.
3. A régi híres ménesek egyike megszűnésének okairól. — B. Wesselényi Miklós. Pesten 1829. 8r. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István könyvnyomtató intezetében.
4. Teendők a lótenyésztés körül. Irta b. Wesselényi Miklós Kolozsvárt 1847. 8r.

*) B. Wesselényi Miklós holtteste később Zsibóra vitetett, s ott temtetett el.

TARTALOM.

	Lap.
I. Ifj. b. Wesselényi Miklós születése gyermekkorá, s növeltetése.	3
II. Ifj. b. Wesselényi Miklós naplói, s levelezési könyve. Adatok ifjú-kori életéből s gr. Széchenyi Istvánnal Franciaországban tett utjából.	7
III. Ifj. b. Wesselényi Miklós az 1834-diki erdélyi országgyűlésen.	13
IV. Az erdélyi 1834—35-diki országgyűlés után.	18
V. Az 1836-dik esztendő. — A b. Józsika Sámuel, ifj. b. Wesselényi Miklós és Nopcsa László közt folyt levelezés. — Pohár-köszöntés Lónyai Gábornál.	27
VI. Párviadal ifj. b. Wesselényi Miklós és gr. Wurmbrand Ferencz osztrák cs. k. ezredes közt.	36
VII. Az 1838-diki három esemény. — A pesti árvíz. — B. Wesselényi Miklós, gr. Dessewffy Aurél és gr. Széchenyi István. — B. Wesselényi Miklós, mint bujdokló saját jószágában.	39
VIII. Az 1839-dik esztendő. — Ifj. b. Wesselényi Miklós emlékirata magyar- és erdélyországi perében.	60
IX. Az 1840-dik esztendő. — 1. Kossuth Lajos levele. — 2. A makfalvi iskola.	64
X. Az 1841-dik esztendő.	72
XI. Az 1843-dik esztendő. — A horvát kérdés.	75
XII. Az 1845-dik esztendő. — Ifj. b. Wesselényi Miklós Debreczenben. — E báró házassága	84
XIII. Az 1848-dik esztendő. — Ifj. b. Wesselényi Miklós a közhivatali pályán. — Freywaldauba utazása. — A »zsibói polgárok« lázadása. — Urbán Károly papszurája. — Ifj. b. Wesselényi Miklósnak 1850-ben Pestre visszatérése, és halála. — Irodalmi munkássága.	88

Helyreigazítás: 38. l. felülről 23-dik sorban est: fe gy e r n e m e helyett olv. fe gy v e r n e m e.